

Fra gull til forskriftsmessig null?

*En empirisk analyse av de nye tapsforskriftenes effekter på
bankkrisen i Norge 1987 – 1993*

Marianne Halvorsen & Sandra Midbøe

Veileder: Ola Honningdal Grytten

Selvstendig arbeid innenfor hovedprofilen Finansiell Økonomi

NORGES HANDELSHØYSKOLE

Dette selvstendige arbeidet er gjennomført som ledd i masterstudiet i økonomi- og administrasjon ved Norges Handelshøyskole og godkjent som sådan. Godkjenningen innebærer ikke at Høyskolen eller sensorer inntår for de metoder som er anvendt, resultater som er fremkommet eller konklusjoner som er trukket i arbeidet.

Sammendrag

Denne masterutredningen tar for seg effektene de nye tapsforskriftene hadde på forretningsbankene og bankkrisen. Dette gjør vi ved å analysere bankenes tapsføringspraksis før, under og etter bankkrisen. Utredningen tar videre for seg hvorvidt utnullingen av DnBs aksjekapital skjedde på et galt grunnlag.

Utredningen begynner med en innføring i klassisk kriseteori av Minsky og Kindleberger, samt teori om finansiell stabilitet. Deretter presenteres relevante metoder, som vi senere anvender i den kvantitative analysen. Etter at teori og metode er presentert, følger en makroøkonomisk beskrivelse av forløpet til bankkrisen. I analysedelen benytter vi først en statistisk tilnærming for å analysere bankenes tapspraksis. Deretter drøfter vi fundamentale faktorer som kan si noe om hvorvidt tapsføringene var urettmessig store.

Vi finner det sannsynlig at tapsavsetningene under krisen var urettmessig store. Videre finner vi det sannsynlig at utnullingen av DnBs aksjekapital skjedde på et feil grunnlag. De store tapsavsetningene under krisen *kan* ha gjort at banken fremsto som mindre lønnsom enn hva som egentlig var tilfellet. Etter å ha analysert tapsavsetningene mener vi at de nye tapsforskriftene bygde på fundamentale feil. Forskriftene påla bankene å regnskapsføre på en måte som ikke tok høyde for en forventning om at økonomien ville bedre seg på sikt. Tiltaket virket dermed prosyklisk på en økonomi som i utgangspunktet var i en resesjonsfase. Vi mener i så måte at tapsforskriftene virket betydelig forsterkende på krisen.

Forord

Denne utredningen er gjennomført som en del av masterstudiet i finansiell økonomi ved Norges Handelshøyskole. Temaet er forretningsbankenes tapsavsetninger under bankkrisen 1987 – 1993.

I arbeidet med denne utredningen har vi fått god innsikt i de tre største forretningsbankenes tapsføring fra tidlig 1930-tallet til midten av 2000-tallet. Vi har lært mye om den økonomiske utviklingen i Norge i etterkrigstiden. Vi har fått innblikk i hvordan finansiell stabilitet og en sunn økonomisk utvikling kan settes ut av spill. Vi har fått anledning til å fordype oss i et omdiskutert tema, og gjennom prosessen har vi fått hjelp fra flere hold. Dette har bidratt til å gjøre arbeidet med denne utredningen spennende og lærerikt.

Vi vil rette en takk til vår veileder Ola Honningdal Grytten som har kommet med raske og gode tilbakemeldinger underveis. Vi vil også benytte anledningen til å takke Finans Norge, som har latt oss benytte deres arkiver, Nordea Bank Norge som har som har gitt oss tilgang til deres arkiver, Danske Bank som har tilsendt oss tall og DNB som har vært behjelpelige underveis. Avslutningsvis vil vi rette en takk til Svein Gjedrem, Egil Gade Greve, Reidar Lien og Sigbjørn Haugland, som alle har stilt opp og latt seg intervjuet. I tillegg takker vi Tom Grøndahl for gode innspill til oppgaven.

Bergen 18.juni 2014

Marianne Halvorsen

Sandra Midbøe

Innholdfortegnelse

SAMMENDRAG	3
FORORD	4
INNHALDFORTEGNELSE	5
FIGUROVERSIKT	9
TABELLOVERSIKT	11
1. INNLEDNING	13
1.1 BAKGRUNN	13
1.2 PROBLEMSTILLING	13
1.3 AVGRENSNING	14
1.4 STRUKTUR	14
1.5 DEFINISJONER AV BEGREPER	15
2. KILDER	17
2.1 PRESENTASJON	17
2.2 KVANTITATIV METODE	17
2.3 KVALITATIV METODE	18
2.4 EVALUERING AV DATAMATERIALE	19
2.4.1 <i>Reliabilitet</i>	19
2.4.2 <i>Validitet</i>	19
3. TEORI	21
3.1 HYMAN MINSKYS KRISEMODELL	21
3.1.1 <i>Kritikk av Minskys kriseteori</i>	25
3.2 CHARLES P. KINDLEBERGERS KRISETEORI	25
3.2.1 <i>Betydningen av en hegemonimakt</i>	27

3.2.2	<i>Kritikk av teorien</i>	29
3.3	FINANSIELL STABILITET	29
3.3.1	<i>Prosyklisk banknæring</i>	29
3.3.2	<i>Prosykliske myndigheter</i>	30
4.	METODE	32
4.1	AVVIK FRA NORMALNIVÅ.....	32
4.1.1	<i>Avvik gjennomsnittsnivå</i>	32
4.1.2	<i>Avvik fra HP-trend</i>	32
4.1.3	<i>Avvik fra BP-trend</i>	33
4.1.4	<i>Beregnete tap under og etter krisen</i>	34
4.1.5	<i>Tilbakeføringer i andel av tapsavsetninger</i>	34
4.1.6	<i>Kontrafaktisk analyse</i>	35
5.	BESKRIVELSE AV FORRETNINGSBANKENES FREMVEKST	36
5.1	DEN NORSKE BANK (DNB).....	36
5.2	CHRISTIANIA BANK OG KREDITKASSE (KREDITKASSEN)	36
5.3	FOKUS BANK.....	37
6.	GJENNOMGANG AV BANKKRISEN	38
6.1	BAKGRUNN	38
6.1.1	<i>Utviklingen i norsk økonomi 1960 – 2000</i>	38
6.1.2	<i>Lavrentepolitikken</i>	41
6.1.3	<i>Inflasjonen</i>	42
6.1.4	<i>Skattesystemet</i>	43
6.2	DEREGULERING AV KREDITTMARKEDENE	43
6.2.1	<i>Reduksjon av egenkapitalkravet 1972</i>	43
6.2.2	<i>Opphevelse av rentenormeringen</i>	44

6.2.3	<i>Frigivelsen av valutamarkedet 1978</i>	44
6.2.4	<i>Frigivelsen av obligasjonsmarkedet</i>	44
6.2.5	<i>Frigivelsen av boligmarkedet 1981</i>	45
6.2.6	<i>Opphevelsen av tilleggsreservekravet 1984</i>	45
6.3	KONSEKVENSEN AV DEREGULERINGENE.....	45
6.3.1	<i>Låneetterspørselen slippes fri</i>	46
6.3.2	<i>Bankkulturen endrer seg</i>	47
6.3.3	<i>Boligmarkedet skyter i været</i>	48
6.3.4	<i>Bankenes utlandsporteføljer</i>	50
6.3.5	<i>Overordnet kredittvekst</i>	50
6.4	BANKENE GÅR OVER ENDE.....	52
7.	TAPSFORSKRIFTER	54
7.1	FØR 1987.....	54
7.2	KREDITTILSYNETS RETNINGSLINJER FOR TAPSVURDERING AV 20.JANUAR 1987.....	54
7.3	TAPSFORSKRIFTEN AV 23.NOVEMBER 1987.....	54
7.4	TAPSFORSKRIFTEN AV 12.DESEMBER 1988.....	55
7.5	TAPSFORSKRIFTEN AV 14.NOVEMBER 1991 ("1992-FORSKRIFTEN").....	55
7.6	NYE FORSKRIFTER I 2005.....	57
8.	EFFEKTER AV TAPSFORSKRIFTENE	58
8.1	KVANTITATIV ANALYSE.....	58
8.1.1	<i>Avvik fra normalnivå: Gjennomsnittsnivå</i>	59
8.1.2	<i>Avvik fra normalnivå: HP-trend</i>	60
8.1.3	<i>Avvik fra normalnivå: BP-trend</i>	62
8.1.4	<i>Beregnete tap under og etter krisen</i>	63

8.1.5	<i>Tilbakeføringer i andel av totale tapsavsetninger</i>	64
8.1.6	<i>Kontrafaktisk analyse</i>	65
8.1.7	<i>Evaluering av resultater</i>	66
8.1.8	<i>Delkonklusjon</i>	68
8.2	KVALITATIV ANALYSE	68
8.2.1	<i>Var det riktig å innføre tapsforskriftene slik det ble gjort?</i>	69
8.2.2	<i>Var en utnulling av DnBs aksjekapital nødvendig?</i>	73
8.2.3	<i>Overtakelsen – Norgeshistoriens største bankran?</i>	75
8.2.4	<i>Ville vi fått en realøkonomisk krise dersom bankene ikke hadde gått på så store tap?</i> . 76	
8.2.5	<i>Delkonklusjon</i>	76
9.	KONKLUSJONER	77
	LITTERATURLISTE	78
	APPENDIKS	90

Figuroversikt

Figur 1: Minskys 5 faser.....	23
Figur 2: Produksjonsgap, Norge, 1960 - 2000. Beregnet med HP-trend, lambda 2500.....	38
Figur 3: Inflasjon, Norge, 1960 – 2000	42
Figur 4: Sparing i andel av disponibel inntekt, Norge, 1980 - 1990	46
Figur 5: Forretningsbankers totale utlån og utlån til publikum, Norge, 1970 - 1995	48
Figur 6: Realboligprisindeks, Norge, 1970 – 1995	49
Figur 7: M2, Norge 1980 – 1990, Årlige end-of-year-observasjoner	51
Figur 8: K2 og K3, Norge, 1970 – 1990	52
Figur 9: Forretningsbanker og sparebankers totale utlånstap, Norge, 1975 - 2010	58
Figur 10: Avvik fra gjennomsnittsnivå, tapsavsetninger i prosent av forvaltningskapital og brutto utlån, 1931 – 2005	60
Figur 11: Avvik fra HP-trend, tapsavsetninger. Beregnet med lambda 10 000 på tidsserie 1931 - 2005	60
Figur 12: Avvik fra HP-trend, tapsavsetninger i % av forvaltningskapital og brutto utlån. Beregnet med lambda 10 000 på tidsserie 1931 - 2005	60
Figur 13: Avvik fra naturlig logaritmisk HP-trend, tapsavsetninger, 1970 – 1998. Beregnet med lambda 10 000 på tidsserie 1931 – 2005	61
Figur 14: Avvik fra naturlig logaritmisk Band-Pass-trend, tapsavsetninger, 1970 – 1998. Beregnet med min konjunktursykevarighet 2 år og maks konjunktursykelutslag 8 år på tidsserie 1931 – 2005.....	62
Figur 15: Beregnede tap, 1987 - 2002.....	63
Figur 16: Rentabilitet etter ulike grader av reduksjon i beregnede tap, 1990 - 1996.....	65

Figur 17: Sensitivitetsanalyse av rentabilitet med hensyn til ulike grader av reduksjon i beregnede tap, 1991 – 1993	66
--	----

Tabelloversikt

Tabell 1: Avvik fra gjennomsnittsnivå, tapsavsetninger. beregnet på tidsserie 1931 – 2005 ...59

Tabell 2: Tilbakeføringer 92 - 97 i andel av totale tapsavsetninger pr 1991, 1992, 1993.....64

Det var en gang en kinesisk vismann som kunne svare riktig på alle ting. En ung mann ergret seg over dette, og tenkte at han skulle vel greie å sette den gamle fast. Han tok en levende fugl i hånden, holdt den bak ryggen og gikk til den gamle og sa:

- Gamle vismann, jeg har en fugl i min hånd. Kan du si meg om den er levende eller død?

Hvis vismannen sa at den var død, ville han ta den frem og si at den var levende. Men hvis han sa at den var levende, ville han klemme hardt til, så at den døde, og ta den frem og vise at den var død.

Vismannen så på han en stund. Så sa han:

- Unge mann. Du har en fugl i din hånd. Om den er levende eller død, beror på deg selv.¹

¹ Dammann, Axel (1997) *DnB-saken 1992-96, Dokumentasjon av en kampanje som tok sikte på å hindre statsovertagelse av Den norske Bank og å dempe bankkrisen i Norge, 3.utgave* [Internett], Oslo, Dammann. Tilgjengelig fra: <http://dammann.com/Publikasjoner_files/dnb-saken.pdf> [Lest 3.Mars 2014].

1. Innledning

1.1 Bakgrunn

Norge var på 1980-tallet i en overgang fra en regulert økonomi til å bevege seg i retning av en mer fri markedsøkonomi. Økonomien gjennomgikk en omfattende liberalisering og deregulering av bankene og kredittmarkedene. Låneveksten tiltok kraftig, både her hjemme og over landegrensene. Bankene tillot seg å konkurrere om markedsandeler. Samtidig var det politisk styrt lav rente og høy inflasjon, slik at realrenten var negativ. Gunstige skatteregler gjorde også at realrenten etter skatt ble negativ på begynnelsen av 1980-tallet. Bedrifter og husholdninger fikk store insentiver til å bruke lånt kapital. Kredittveksten eksploderte.

I 1987 opplevde bankene de første store tapene på utlån og garantier. Dette var samme år som Kredittilsynet² innførte tapsforskrifter for føring av tap. Krisen nådde et dramatisk toppunkt i 1991 og 1992 da staten overtok aksjene i landets tre største forretningsbanker; Kreditkassen, Fokus Bank og Den norske Bank (DnB).

En vesentlig del av debatten i bankkrisens kjølvann har omhandlet regelverket for regnskapsføringen av bankenes tap. Det har blant annet vært hevdet at bankkrisen langt på vei var en papirkrise forårsaket av langt strengere tapsforskrifter enn det som var hensiktsmessig og nødvendig. Derav er det også hevdet at nullingen av aksjekapitalen til de tre store forretningsbankene skjedde på et galt grunnlag.

1.2 Problemstilling

Denne oppgaven tar for seg bankkrisen som traff den norske økonomien i 1987, og effektene av de nye tapsforskriftene som kom i begynnelsen av og underveis i krisen. Hovedfokus er å analysere hvorvidt tapsavsetningene under bankkrisen var urettmessige store. I forlengelsen av dette vil vi diskutere hvorvidt det var nødvendig å nulle ut forretningsbankenes aksjekapital. Vår problemstilling er som følger:

Hvilke effekter hadde de nye tapsforskriftene på bankkrisen 1987 – 1993?

² Kredittilsynet skiftet navn til Finanstilsynet desember 2009

For å besvare problemstillingen vil vi analysere fyldig datamateriale for de tre største forretningsbankene. I tillegg vil vi benytte egne intervjuer av fremtredende personer under bankkrisen og teori.

1.3 Avgrensning

Vi gjennomfører tidsserieanalyser for Kreditkassen, Fokus Bank og DnB. De tre bankene viser en relativt lik utvikling, dog har Kreditkassen og Fokus Bank noe større avvik enn DnB. Dette stemmer overens med at Kreditkassen og Fokus Bank ble overtatt av staten i 1991, mens staten gikk inn som eier i DnB året etter. På grunn av plassbegrensninger har vi valgt å presentere kun DnB i selve oppgaven.

For DnB har vi konstruert en tidsserie i perioden 1931 – 2005 basert på fusjonene banken har gjennomgått. Fra 1931 – 1975 bruker vi tall fra Bergen Privatbank sammenlagt med DnC. For perioden 1976 – 1989 består tidsserien av tall for Bergen Bank sammenlagt med DnC. I 1990 fusjonerer Bergen Bank og DnC, og blir DnB. For alle kvantitative beregninger bruker vi regnskapstall fra morbanken. Unntaket er under metoden der vi ser på tilbakeføringer. Her ser vi også på konsernregnskapet. De absolutte tallene er inflasjonsjusterte. Vedlagt i appendiks er også analyse av tidsserien Bergen Privatbank – Bergen Bank – DnB³, samt tidsserier for Forretningsbanken – Fokus Bank – Danske Bank⁴ og Kreditkassen – Nordea.⁵ Disse tidsseriene strekker seg fra 1931 – 2002.

Vi avgrenser bankkrisen til å strekke seg fra 1987 til 1993. Det var i 1987 tapsforskriftene ble innført og da bankene begynte å sette av store avsetninger til tap. Høsten 1993 snudde konjunktorene, og vi ser samtidig at bankenes tapsavsetninger og netto tap på utlån har blitt kraftig redusert når vi kommer til 1994.

1.4 Struktur

Utredningen består av ni hovedkapitler.

³ Se appendiks 5

⁴ Se appendiks 6

⁵ Se appendiks 7

Kapittel to presenterer benyttede kilder, mens kapittel tre og fire tar for seg teori og metode. I kapittel fem er det en kort beskrivelse av bankenes utvikling, mens kapittel seks tar for seg en gjennomgang av bankkrisen og dens årsaker og virkninger. Deretter omtales tapsforskriftene i kapittel syv. I kapittel åtte foretas først en kvantitativ analyse av tapsavsetningene under krisen, basert på en statistisk tilnærming. Andre halvdel omfatter en kvalitativ analyse, som i hovedsak er basert på intervjuer med personer som stod sentralt under krisen. I kapittel ni, finnes konklusjoner.

1.5 Definisjoner av begreper

Nedenfor følger det definisjoner av begreper som ofte refereres til gjennom oppgaven.

Tapsavsetninger tas basert på anslag før man vet hva det endelige tapet vil bli, i motsetning til det konstaterte tapet som er det endelige tapet banken påføres. Når banken kjenner det endelige tapet, kan den enten føre det mot tapsavsetninger tatt i tidligere perioder, eller den kan ta tapet i inneværende regnskapsperiode, hvor det føres direkte mot resultatet i regnskapet. Dersom tapsavsetningene er større enn de konstaterte tapene, tilbakeføres disse.

Fra og med 2005 benyttes ikke lenger begrepet ”tapsavsetninger” i regnskapssammenheng. I stedet heter det ”nedskrivninger for verdifall på utlån”.⁶ Vi har valgt å benytte begrepet ”tapsavsetninger” i oppgaven, ettersom man i den perioden vi ser på har brukt avsetningsbegrepet.

Brutto utlån omfatter i vår oppgave samlet utlån til privatpersoner og næringsliv. Utlån i interbankmarkedet inngår ikke i definisjonen.

(Netto) tap på utlån er tapsavsetningene banken tar i en regnskapsperiode, endringene i tapsavsetningene de allerede har tatt, tilbakeføringer av tidligere avsetninger, samt uventede konstaterte tap.⁷

⁶ Bellamy, Anne M. & Nilsen, Terje (2005) *Regnskapsmessig behandling av utlån og garantier* [Internett], Oslo, Finanstilsynet. Tilgjengelig fra: <<http://www.finanstilsynet.no/no/Artikkelarkiv/Rundskriv/20051/Regnskapsmessig-behandling-av-utlan-og-garantier/>> [Lest 17.Mars 2014].

⁷ Bellamy, Anne M. & Nilsen, Terje (2005) *Regnskapsmessig behandling av utlån og garantier* [Internett], Oslo, Finanstilsynet. Tilgjengelig fra: <<http://www.finanstilsynet.no/no/Artikkelarkiv/Rundskriv/20051/Regnskapsmessig-behandling-av-utlan-og-garantier/>> [Lest 17.Mars 2014].

En forretningsbank er en bank som drives som et aksjeselskap, mens en sparebank har som formål å fremme sparing. Det kreves konsesjon for å opprette og drive en forretningsbank og for å utvide aksjekapitalen. I senere tid har det blitt svakere skille mellom forretnings- og sparebanker.⁸

Et morselskap er et aksjeselskap som har bestemmende innflytelse over et annet selskap (datterselskap). Morselskapet vil som regel direkte eller gjennom andre datterselskaper eie aksjemajoriteten. Morselskap og datterselskap(er) utgjør til sammen *konsernet*.⁹

⁸ Store Norske Leksikon (2014) *Forretningsbank* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://snl.no/forretningsbank>> [Lest 23.februar 2014]

⁹ Store Norske Leksikon (2007) *Morselskap* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://snl.no/morselskap>> [Lest 23.februar 2014].

2. Kilder

2.1 Presentasjon

I denne delen av oppgaven vil vi presentere datamaterialet som ligger til grunn for analysene senere i oppgaven. Vi skiller mellom kvantitativ og kvalitativ metode.

2.2 Kvantitativ metode

Mye tid og arbeid har gått med til å innhente datamateriale for forretningsbankene. Kildene er i hovedsak innhentet fra Finans Norges arkiver. Finans Norge har årsregnskap for alle forretningsbankene i perioden 1931 – 2002 på papirform. Årsregnskapene herfra inneholder resultatregnskap og balanse, men inkluderer ikke noter som angir detaljer om tap på utlån. Likevel inneholder regnskapene de variablene som er nødvendige for å estimere tidsserieanalyser på tapsavsetninger i perioden 1931 – 2002/2005. Datamaterialet fra dette arkivet har blitt brukt for Bergen Privatbank, Bergen Bank og DnC frem til 1980. For Forretningsbanken har vi benyttet tall frem til 1989. Regnskapene er for morselskapene. Tallene for Kreditkassen og Nordea har vi hentet fra Nordeas arkiver i Oslo. Danske Bank har tilsendt oss variablene vi trenger for Fokus Bank og Danske Bank. Disse tallene er fra konsernregnskapet. DNB har tilsendt oss årsregnskap for DnC for perioden 1980-1989 og DnB for perioden 1990-2005. Disse regnskapene er mer detaljerte enn regnskapene fra Finans Norge. Notene i de nyere regnskapene gjør at vi kan se tilbakeføringer på avsetninger og tidligere konstaterte tap. Egenskapene omfatter både morselskap og konsern. Alle variablene vi benytter gjelder per 31.12 i regnskapsåret. Videre har vi som hovedregel benyttet tallene slik de har blitt rapportert det aktuelle året. Følgelig har de ikke tatt hensyn til eventuelle justeringer ved offentliggjøring av neste års resultat.

Regnskapene bærer preg av at regnskapspraksisen har endret seg over tid. Det er særlig tapsavsetninger i perioden 1931 til 1987 som har gitt utfordringer på detaljnivå. Tapsavsetningene for denne perioden er oppgitt i resultatregnskapet. Tapsavsetningene skal dekke avskrivninger vedrørende bankbygninger, nedskrivninger på aksjer, nedskrivning av tidligere oppskrivninger, (en bloc) avskrivninger på utlån og eventuelle ekstraordinære nedskrivninger. I enkelte år er det ikke nøyaktig presisert hvilke kilder som inngår i tapsposten. Videre er det ikke skilt mellom hva som er konstaterte- og beregnede tap; de er

oppgitt i én post. Utfordringene er likevel vurdert til å ikke ha særlig påvirkning på analysene. Fra 1988 er netto tap på utlån og garantier oppgitt i resultatregnskapet. Samlet avsetning til tap er oppgitt i balansen, og er fra 1991 delt inn i spesifiserte- og uspesifiserte tapsavsetninger. Fra 1988 til 1991 er det som tidligere var tapsavsetninger til en bloc-fond¹⁰ oppgitt som latente (generelle) tapsavsetninger.

For å finne årets beregnede tap (årets tapsavsetninger) har vi sett på endring i tapsavsetninger i balansen fra ett år til et annet. Årene før 1987 er ikke tapsavsetninger oppført i balansen, men som en del av tap på utlån i resultatregnskapet. Følgelig er det vanskelig å skille mellom konstaterte og beregnede tap før krisen. Det er antatt at bankene satte av 1 prosent av brutto utlån til avsetninger i en bloc fond for å oppnå maks skattefordel. Disse avsetningene var satt av til å dekke både konstaterte og beregnede tap. Etter beregninger som forretningsbankene har gjort er det estimert at mellom 0,5 og 0,8 prosent av samlet utlån var satt av til beregnede tap og 0,2 – 0,5 prosent til konstaterte tap. Som et estimat på tapsavsetningene for 1986 har vi satt disse til 0,65 prosent av brutto utlån.

Tapsavsetningene øker fra 1633 millioner til 5678 millioner fra utgående til inngående balanse i 1990 og 1991. Dette skyldes fusjonen mellom Bergen Bank og DnC, hvor DnC regnskapsmessig kommer inn i Bergen Bank.

Finanstilsynet har tilsendt oss tap på utlån i prosent av forvaltningskapital samlet for alle bankene for perioden 1975 – 2010. Historiske indikatorer som er brukt ved gjennomgangen av bankkrisen er innhentet fra Norges Bank og Statistisk Sentralbyrå (SSB).

2.3 Kvalitativ metode

Vi har utført intervjuer av Svein Gjedrem, Egil Gade Greve, Reidar Lien og Sigbjørn Haugland.

¹⁰ En bloc-fond er et fond hvor bankene satte av beløp til å dekke fremtidige tap

2.4 Evaluering av datamateriale

I dette avsnittet skal vi vurdere påliteligheten og gyldigheten til datamaterialet som vi har samlet inn.

2.4.1 Reliabilitet

Reliabilitet, eller pålitelighet, er knyttet til hvorvidt undersøkelsen representerer den virkelige situasjonen. Reliabiliteten er god hvis dataene er i overensstemmelse med de faktiske forhold, slik at man kan gjennomføre samme undersøkelse på et senere tidspunkt og få samme resultat.

Feilkilder kan være med på å gjøre dataene mer usikre og således skape skjevheter eller uønskede effekter. Noen av de regnskapsmessige variablene vi benytter i den kvantitative analysen endrer seg fra et år til et annet. Dette er med på å trekke analysens pålitelighet ned. For å øke påliteligheten har vi benyttet oss av tallene slik de har blitt rapportert det aktuelle året, og ikke justert de i ettertid. Samtidig er ikke endringen i de variablene det gjelder av betydelig størrelse. Det vil dermed ikke påvirke analysen i merkbar grad. I tillegg har vi sammenlignet flere kilder mot hverandre, og vi ser da at tallene stemmer overens. Undersøkelsene våre bygger hovedsakelig på data hentet fra respekterte kilder, hvilket styrker reliabiliteten. Vi vurderer reliabiliteten til den kvantitative datainnsamlingen som god.

Indikatorene vi har brukt under gjennomgangen til bankkrisen er hentet fra Norges Bank og SSB. Dette er respekterte institusjoner med et godt rykte. Vi vurderer derfor disse dataene til å være pålitelige.

Alle intervjuobjektene hadde sentrale roller under bankkrisen, slik at subjektive svar må medregnes. Vi oppfatter det som at alle vi pratet med var ærlige og åpne, dog med forskjellige meninger. Intervjuobjektene uttrykker tydelige synspunkter. Synspunktene harmonerer også med hva de tidligere har gitt uttrykk for gjennom intervjuer og litteratur. Vi vurderer datainnsamlingen fra intervjuene som i høy grad pålitelige.

2.4.2 Validitet

Validitet, eller gyldighet, handler om hvor godt man klarer å måle det man har til hensikt å måle. Problemet med validitet oppstår primært når det som måles ikke direkte har sammenheng med det problemet som skal undersøkes.

Ved å gjøre forskjellige undersøkelser og bruke flere banker i den kvantitative analysen vil validiteten økes. Vi anser troverdigheten i den kvantitative analysen som god. Indikatorene vi bruker i forløpet til krisen er valide, ettersom de måler det vi ønsker å måle.

Ettersom den kvalitative analysen er basert på få informanter, kan det være en fare for at resultater påvirkes av enkeltpersoner. For å øke validiteten har intervjuobjektene fått tilsendt spørsmålene på forhånd, slik at de har fått tid til å forberede seg før intervjuene. Referatene fra intervjuene er også gjennomlest og godkjent av intervjuobjektene, for å avklare eventuelle misforståelser og feilsiteringer. Vi anser derfor validiteten som god.

3. Teori

3.1 Hyman Minskys krisemodell^{11,12}

Hyman Minskys krisemodell er en statisk-dynamisk teoretisk krisemodell. Modellen er utviklet som et hjelpemiddel til å forstå hovedforløpet bak mange finansielle kriser. Minsky tar utgangspunkt i tap av finansiell stabilitet som hovedfaktor til at finansielle kriser kan oppstå. Svakheter i pengesystemet, ustabilitet i kredittmarkedet, gjeldsstrukturer og spekulasjon er avgjørende faktorer til at det finansielle systemet kan bryte sammen. Modellen er deterministisk-pessimistisk. I dette ligger det at den predikerer at en fase vil lede over i neste. I så måte vil en krise være det eneste mulige utfallet når først finansiell stabilitet har gått tapt. Videre er modellen pengeteoretisk, da den fokuserer på tilbudet av penger og endringer i pengemengden. Et sentralt tema Minsky beskriver, er hvordan tilbudet av penger er sterkt prosyklisk.

For å forklare effekten av finansiell ustabilitet, skiller Hyman Minsky mellom tre typer finansstrukturer:

Hedge-finansiering: En finansstruktur hvor løpende inntekter vil overstige betalingsforpliktelsene. I forkant av en boom i økonomien kan de fleste lån komme inn under denne klassifiseringen.

Spekulativ-finansiering: Fremtidige inntekter dekker løpende rentekostnader, men ikke kommende tilbakebetalinger av gjeld. Bedriften må derfor ta opp nye lån eller ta fra kontantbeholdningen for å møte sine forpliktelser.

Ponzi-finansiering: Løpende inntekter dekker verken rente- eller lånekostnadene, og selskapet må finansiere gammel gjeld med ny gjeld eller salg av eiendeler.

Minsky legger vekt på hvordan et stabilt, voksende marked utvikler seg til en spekulativ boom. I løpet av en slik periode skjer det en endring i gjeldsstrukturen i ikke-finansiell sektor.

¹¹ Kindleberger Charles P. & Aliber Robert Z. (2011), *Maniacs, Panics and Crashes – A history of financial crises*, 6.utg. Storbritannia, Pgrave Macmillan, s.28-76.

¹² Grytten Ola H. (2013), *Forelesning i Krakk og Kriser , Hyman Minskys Krisemodell*, NHH

Bedriftene går fra å ha en risikoavers gjeldsstruktur (*hedge*) til å ha en risikosøkende struktur (*ponzi*).

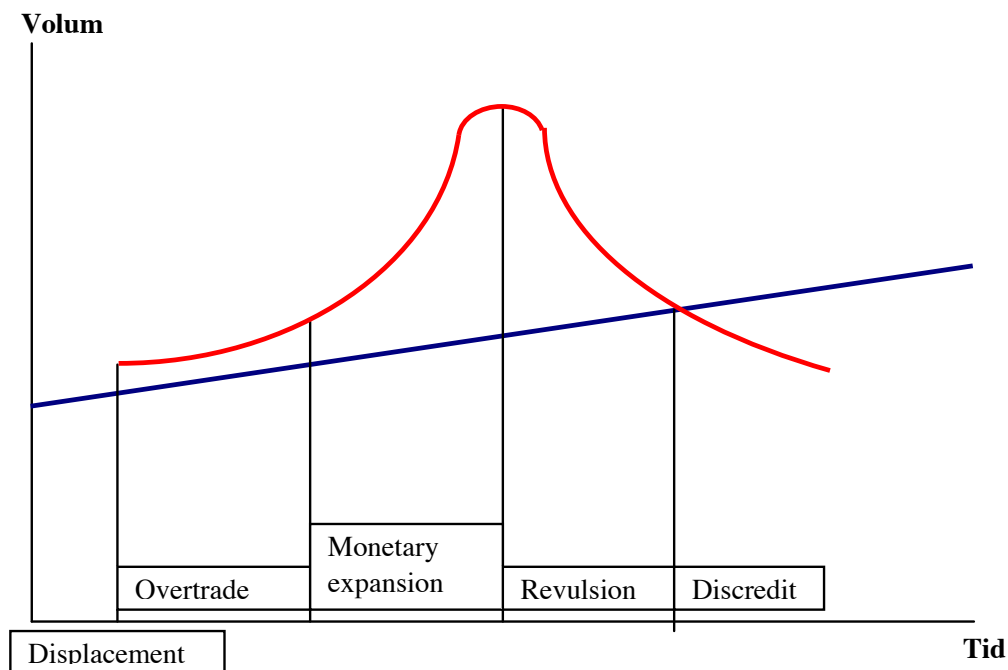
I oppgangstider kan det være interessant for investorer med hedge-finansiering å øke belåningen. Det vil føre dem nærmere en spekulativ-finansiering. Minsky peker på at når økonomien går fra oppgang til nedgang, vil det skje en forskyvning i klassifiseringen av de tre finansstrukturene. Høy og stigende rente fører til at bedriftene påtar seg en mer risikofylt gjeldsstruktur. Følgelig vil de bedriftene som hadde hedge-finansiering gå over til spekulasjonsfinansiering, og bedriftene med spekulativ-finansiering går over til ponzi-finansiering. Økt gjeld fører til økt finansiell sårbarhet og systemrisiko. Følgelig blir økonomien mer avhengig av et velfungerende finansmarked.

Minsky beskriver fem faser som økonomien går igjennom ved finansielle kriser. Fasene er; *displacement, overtrading, monetary expansion, revulsion og discredit*.

Displacement: Forløpet til en finansiell krise starter med et eksogent makroøkonomisk sjokk. Dersom sjokket er tilstrekkelig stort og gjennomtrengende, vil minst én viktig sektor i økonomien oppleve økt aktivitet og etterspørsel. Sektoren(e) som opplever økt aktivitet tenderer til å tiltrekke seg investorer og andre aktører som vil utnytte de økte profittmulighetene.

De positive forventningene fører til økt investering og produksjon, som igjen skaper økt etterspørsel etter innenlandsk valuta. Dette legger press på pengemarkedet, og renten stiger, hvilket igjen gir et appresieringspress på kronen. Myndighetene vil (ofte) føre en ekspansiv politikk for å hindre appresiering av valutaen. Økonomien forlater sin naturlige vekstbane i det den får en gjensidig positiv utvikling i pengemengde, produksjon og pris. Veksten i BNP og andre økonomiske størrelser tiltar utover vanlig trendvekst.

Figur 1: Minskys 5 faser

Kilde: Grytten Ola H. (2013), *Forelesning i Krakk og Kriser*, Hyman Minskys Krisemodell, NHH

Overtrading: Dersom aktørene oppfatter det makroøkonomiske sjokket som en permanent endring, øker dette forventningene til profitt. Minsky beskriver dette som fasen hvor alle vil være med og ta del i oppgangen. Presset på sektoren(e) som opplever økt etterspørsel, øker. Det kan føre til vareknapphet og økte priser, og følgelig høyere profittmuligheter. Økte muligheter for profitt gjør at mennesker som normalt ikke spekulerer også blir fristet til å entre markedet. Det er ofte en lavere risikovurdering blant investorer, og man søker profitt i investeringer som tidligere var for risikable. Aktørene blir irrasjonelle og overestimerer profitten, slik at profittforventningene blir for høye i forhold til den reelle verdien. Eufori og bobletendenser kan oppstå. Ofte vil det positive sjokket spre seg fra den/de opprinnelige sektoren(e), til å gjelde hele økonomien.

Monetary expansion: Monetær ekspansjon kan forekomme delvis parallelt med overtrading. Det er høy etterspørsel etter penger og kreditt som følge av de positive utsiktene. Privatpersoner og bedrifter ønsker å investere og posisjonere seg for oppgangskonjunkturen. For å møte etterspørselen, øker bankene sine utlån. Prosjekter som før ble klassifisert som for risikable av bankene, får nå lån. Bankenes tradisjonelle måter å beregne risiko blir lagt til side.

Ofte kan markedsaktører i denne fasen være innfunnet med at prisene er unaturlig høye, men siden man er tjent med videre oppgang ønsker man å være med videre. Dette kalles gjerne stivhengighet. Så lenge det går oppover vil man fortsette å spekulere i oppgang. Aktørene i økonomien blir følgelig mer opptatt av profitten en prisoppgang gir fremfor eiendelens evne til å generere inntekt. Det danner seg en selvforsterkende spiral, hvor investorer og spekulanter tar opp lån med sikkerhet i underliggende aktiva.

Revulsion: Dette er stadiet hvor økonomien når vendepunktet. Det blir tydelig for enkelte aktører at oppgangen ikke har realøkonomisk dekning, og at aktivaprisene i stor grad er basert på monetær ekspansjon. Aktørene vil derfor ønske å realisere gevinst ved å selge seg ut i de overprisede markedene. Dette fører til at prisveksten avtar noe, og det blir usikkerhet om den videre utviklingen i priser og vekstpotensialet i økonomien. Panikk brer seg i markedet etter hvert som flere og flere blir klar over at aktivaprisene ikke bygger på realøkonomiske forhold. Flere aktører ønsker å selge seg ut samtidig, før markedene faller ytterligere. På dette stadiet er det få som ønsker å kjøpe seg inn i markedet, og det blir derfor en overflod av aktører som ønsker å selge seg ut. Det blir et kraftig fall i priser og redusert produksjon.

Det kan ofte være enkelthendelser som forårsaker at sentimentet snur, eksempelvis en bank som går konkurs eller priskollaps i en vare eller aktiva. I det boblen er i ferd med å sprekke blir ofte bankene mer restriktive, kreditter strammes inn og utlån reduseres. Samtidig tvinges belånte investorer av sine kreditorer til å selge seg ned med tap for å kunne betale ned gjelden. Slike tvangssalg er en viktig årsak til at fallet gjerne blir ekstremt kraftig.

Discredit: Krisen er et faktum. Økonomien opplever et negativ sjokk og veksten kommer under den naturlige vekstbanen. Følgelig går økonomien inn i en lavkonjunktur. Det oppstår en negativ stivhengighet, hvor aktørene søker mer likvide midler. Dermed selges salgsobjekter for lavere pris enn fundamental verdi. Investorer og bedrifter har et svært negativt blikk på fremtiden og bankene har kraftig redusert sine utlånsaktiviteter. Økonomien har gått fra en positiv boble til en negativ boble. Likviditeten i bankmarkedene stopper opp og selskaper som i utgangspunktet er solide kommer i alvorlige problemer på grunn av manglende kreditt.

Panikken vedvarer til en av de tre følgende inntreffer: 1) investorer vurderer prisen til så lav at de igjen foretrekker å gå over til mindre likvide aktiva, 2) tilgangen til et marked er stoppet

eller 3) en ”lender of last resort” forsikrer markedet om at det er tilstrekkelig likviditet tilgjengelig i markedet igjen.

3.1.1 Kritikk av Minskys kriseteori

Minskys krisemodell har vært utsatt for kritikk fra flere hold. Enkelte kritikere påpeker at hver enkelt krise har sitt unike forløp, og kan derfor ikke forklares av en generell modell. Andre kritiserer modellen for å være utdatert, og at den er best tilpasset kriser før den industrielle revolusjon. Argumentet er at modellen ikke har fanget opp endringer i det institusjonelle rammeverket, som har gjort at tilførselen av kreditt i dag er mindre ustabil. Likevel har modellen fått ny tillitt etter dagens finanskriser. Videre er ikke modellen fremmadskuende, slik at det er vanskelig på et tidlig tidspunkt å forutse varigheten og dybden på krisen. Minsky tar heller ikke hensyn til at en hegemonimakt kan yte kreditt i en nedgangskonjunktur for å unngå eller dempe en krise. Dette tar Kindleberger med i sin teori. Minskys krisemodell er imidlertid ikke ment som en ”tvangstrøye”, men et hjelpemiddel for å forstå kriseforløpet.

3.2 Charles P. Kindlebergers kriseteori¹³

Økonomen Charles P. Kindleberger utviklet en teori som bygget på Minskys krisemodell. Kindlebergers funn bygger på empirisk forskning. Hans teori er normativ og hevder at utfallet er åpent. Periodiseringen blir i så måte ikke like distinkt, og kan være overlappende. Kindleberger mener at pengemengdevekst i seg selv er nok til at økonomien vil kunne drives ut av sin naturlige bane. Videre vektlegger Kindleberger betydningen av en hegemonimakt. En hegemonimakt er avgjørende for *om* det blir krise og hvor *dyp* og *langvarig* krisen vil bli. Fraværet av en hegemonimakt vil kunne skape, forlenge og gjøre en krise dypere.

Kindleberger hevder at en krise vil bygge seg opp gjennom 3 stadier; *mani*, deretter *panikk*, etterfulgt av *krakk* og *krise*. Videre deler Kindleberger de tre stadiene inn i mindre perioder: *monetær ekspansjon*, *swindles*, *kritisk fase*, *innenlandsk forplantning* og *internasjonal forplantning*.

Monetær ekspansjon: Første fase i Kindlebergers teori innebærer at kredittmarkedet vokser for mye, for raskt. I følge Kindleberger må ikke dette nødvendigvis utløses av et

¹³ Kindleberger Charles P. & Aliber Robert Z. (2011), *Maniacs, Panics and Crashes – A history of financial crises*, 6.utg, s.28-76, Storbritannia, Pgrave Macmillan.

makroøkonomisk sjokk. En økning i penge eller pengemengden kan i seg selv føre til en boom i økonomien. Økonomien gjør et positivt skift og går ut av sin naturlige vekstbane.

Kindleberger peker på at det historisk ofte har vært banker og finansielle institusjoner som i hovedsak har stått for økt tilbud av kreditt. En implikasjon av dette er at overvåkning og regulering av det finansielle systemet står sentralt for å sikre finansiell stabilitet. En hegemonimakt vil kunne virke forebyggende i form av å sikre at økonomien fungerer på en sunn og stabil måte.

Svindel: I Kindlebergers neste fase er det åpenbart at man vil få en overopphetning, likevel fortsetter veksten. Dette skjer fordi det fremdeles er mulig å hente ut profitt. Optimisme sprer seg, aktører opptrer irrasjonelt og økonomien viser bobleliknende tendenser. Flere og flere blir klar over profittmulighetene, slik at man får en selvforsterkende spiral med økende priser, pengemengde og økonomisk aktivitet.

Begrepet *svindel* omfatter både det Kindleberger refererer til som *etisk svindel* og *faktisk svindel*. Etisk svindel omhandler at markedet utvikler seg på en ikke bærekraftig måte. Faktisk svindel kan for eksempel være kreativ bokføring og oppblåsing av balanser hos bedrifter eller finansielle institusjoner. Svindel vil gjøre at investeringsutsiktene fremstår som mer attraktive. Svindel er vanskelig å oppdage i gode tider, og vil forsterke mistillit blant aktørene når den avdekkes. Kindleberger hevder at jo nærmere vendepunktet man kommer, jo større vil omfanget av også faktisk svindel bli. Svindel er med andre ord et prosyklisk fenomen som vil bidra til å forsterke nedgangen ytterligere når krakket kommer.

Kritisk fase: Vendepunktet kommer når markedet begynner å innse at profittmulighetene ikke kan vedvare. Noen investorer vil trekke seg ut av markedet, mens andre vil forsøke å "ri boblen" og hente ut de siste profittmuligheter. Etter hvert vil veksten stagnere, og tilgangen på penger og kreditt vil bli mindre når finansielle institusjoner begynner å tvile på vekstmulighetene.

Kindleberger mener at krise kun er ett av flere mulige utfall. Hegemonimaktens rolle vil være avgjørende for om det blir panikk og krakk i økonomien. En krise vil kanskje kunne avverges dersom hegemonimakten griper inn på et tidlig tidspunkt.

Innenlandsk forplantning: Når krisen er et faktum, vil den kunne forplante seg innenlandsk gjennom tre kanaler: den finansielle kanalen, den realøkonomiske kanalen og sentimentkanalen.

Panikk og negative forventninger vil ha en selvforsterkende effekt på nedgangen og forventningene til profitt vil etterhvert bli irrasjonelt lave, slik at prisen på finansielle objekter blir lavere enn sin fundamentale verdi. Nedgang i finansmarkeder vil smitte over på bankvesenet og hemme kredittmulighetene. Når banker ikke kan bidra med likviditet, vil realøkonomien påvirkes og vi vil få oppsigelser og konkurser og dermed økt arbeidsledighet. Økt arbeidsledighet vil forsterke problemene i realsektoren. Nedgang i realøkonomien vil også virke tilbake på bankene, slik at hele økonomien kommer inn i en negativ spiral.

Nedgang i finansielle indikatorer vil kunne spre seg til realøkonomien gjennom redusert tilgang på kreditt, redusert betalingsvilje og i neste omgang redusert inntjening hos bedrifter. Dette vil igjen kunne påvirke finansielle markeder, og vi får en negativ, selvforsterkende spiral.

Sentimentkanalen tar for seg det psykologiske aspektet ved hvordan en krise kan spre seg. Analogt til hvordan euforien i det maniske stadiet driver prisene oppover, vil flokkmentaliteten i markedet i seg selv bidra til å drive prisene ytterligere nedover. Når prisene først begynner å falle kan en få en negativ spiral der flere og flere ønsker å selge unna sine investeringer og godtar en stadig lavere pris. Dette kan føre til store, raske prisfall, for eksempel i et aksjemarked.

Internasjonal forplantning: Krisen vil videre kunne forplante seg internasjonalt som følge av at dagens markeder er svært integrerte og at det har blitt billigere å flytte kapital over landegrensene. Ettersom investorer vil søke etter de markeder som gir best avkastning i verden, vil dette bidra til å forsterke bobleoppbyggingen. Når en boble sprekker i ett land, vil den dermed sprekke i flere. Det psykologiske aspektet er også av betydning. Panikk i ett land kan spre seg til markeder i andre land.

3.2.1 Betydningen av en hegemonimakt

Kindleberger hevder at en hegemonimakt skal ivareta fundamentale forhold i økonomien gjennom å 1) opprettholde fri markedstilgang under sviktende etterspørsel, 2) bidra med kontrasykliske lån og stabil langsiktig kreditt, 3) sikre et stabilt, men fleksibelt valutasytem,

4) koordinere og opprettholde en balansert makroøkonomisk politikk og 5) fungere som en ”*lender og last resort*” og bidra med kreditt i krisetider.

Punkt en har to dimensjoner. For det første betyr det å tilpasse innenlandske ressurser til utenlandsk kapasitet. I dette ligger det å sikre en sunn utvikling av verdenshandelen. For det andre innebærer det å holde importmarkedet åpent i nedgangsperioder.

Punkt to innebærer at lån og kreditt blir gitt ut på en måte som virker stabiliserende. Dette innebærer at det bør tilbys mer lån og kreditt under resesjon. Likeledes bør tilgangen på lån og kreditt begrenses under oppgang. Nasjonalt vil dette virke begrensende på bobleoppbygging og bidra til å få hjulene i gang under resesjon.

Punkt tre innebærer at hegemonimakten opprettholder en langsiktig, stabil valutalikevekt. Valutakursene skal reflektere ulikhetene i lønnsomheten ved å investere kapital. Over- og undervurderte valutaer vil i så måte virke forstyrrende på det økonomiske verdensbildet, og danne grunnlag for makroøkonomisk ubalanse.

Punkt fire understreker betydningen av å føre en stabiliserende makroøkonomisk politikk. I praksis innebærer det å føre en kontrasyklisk politikk som vil begrense omfanget av bobleoppbygging og depresjon.

Punkt fem innebærer at hegemonimakten i krisetider må bidra med tilførsel av kreditt for å få de økonomiske hjulene i gang igjen. Dersom hver enkelt stat ikke er i stand til dette vil vi få statsfinansielle kriser og dermed behov for en internasjonal ”*lender of last resort*”.

Kindlebergers fundament er i så måte at en hegemonimakt skal virke stabiliserende gjennom å opptre motsyklisk. Historien gir oss en rekke eksempler på hvordan hegemonimakter har gjort det motsatte; nemlig bidratt til bobleoppbygging og forverring av resesjon gjennom å opptre prosyklisk. Ofte har dette bunnet i et misforstått bilde av den makroøkonomiske situasjonen. Boblers natur gjør de svært vanskelig å avdekke når de bygger seg opp. Ofte kommer de sammen med troen på ”en ny økonomi” og at de fundamentale verdier har endret seg. Dette impliserer også at politisk respons må være nøye gjennomtenkt dersom man tror man har en boble. Kontraktive tiltak dersom man ikke har en boble vil kunne virke skadelig på økonomien.

3.2.2 Kritikk av teorien

Kindlebergers teori har blitt kritisert for å mangle teoretisk og matematisk fundament. Den bygger på historiske hendelser og er i så måte ikke egnet til å predikere fremtiden. Til tross for dette synes teorien empirisk å gi en god tilnærming til hvordan de fleste kriser er bygget opp. Kindleberger hevder også at en krise vil oppstå på både makroøkonomisk og finansielt plan, men dette er ikke nødvendigvis tilfellet i praksis. Han tar også lite hensyn til at man kan ha krakk uten krise, og krise uten krakk.

3.3 Finansiell stabilitet¹⁴

Finansiell stabilitet innebærer at det finansielle systemet er robust overfor forstyrrelser, slik at det er i stand til å formidle finansiering, utføre betalinger og omfordele risiko på en effektiv måte. I definisjonen ligger det at økonomien må være utformet på en måte som gjør den i stand til å håndtere avvik fra langsiktig likevekt. Langsiktig likevekt er det punktet der vi har match mellom tilbud og etterspørsel. Finansiell ustabilitet kjennetegnes av manglende likevekt eller balanse i finansielle markeder, og mismatch mellom tilbud og etterspørsel. Erfaringsmessig bygger grunnlaget for finansiell ustabilitet seg opp i perioder med sterk vekst i gjeld og formuespriser.

3.3.1 Prosyklisk banknæring

Bankene utgjør en sentral rolle i betalingsformidlingen og yting av kreditt, og er av den grunn viktig for finansiell stabilitet. Bankene har også betydelige transaksjoner med hverandre i det såkalte interbankmarkedet. Problemer i én bank kan raskt forplante seg til andre banker. Videre kan konkurs i en bank ramme kreditorer og debitorer på en måte som er skadelig for en lang rekke økonomiske aktører. Jo mer kapital en bank har, jo lettere vil den kunne løse problemer i sin egen portefølje. Faren for smitte over til andre institusjoner eller markeder blir dermed mindre. En sentral indikator for en vurdering av finansiell stabilitet vil derfor være soliditeten til bankene.

¹⁴ Lund Arild J. & Solheim Jon A (2014) *Finansiell stabilitet – et viktig mål for sentralbanken* [Internett], Norges Bank. Tilgjengelig fra: <<http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/skriftserie/skriftserie-28/artikkel-06.pdf>> [Lest 10.Mars 2014].

Tilbudet av penger øker i oppgangstider mens det reduseres i nedgangstider. På den måten bidrar det til å forsterke svingningene i økonomien. I oppgangstider blir investorer mer positive, og oppjusterer sine forventninger om inntjening. For å posisjonere seg mot fremtidig oppgang, vil de derfor ønske å låne mer penger. Bankene vil på sin side ha lite tap på sine utlån i gode tider, og vil derfor oppjustere sine forventninger på lik linje med investorene. Følgelig vil bankene ha insentiver til å øke sine utlån for å bli med på oppgangen. I nedgangstider derimot kan bankenes tap på utlån øke, og de må derfor bygge opp likviditet for å møte eventuelle fremtidige tap og likviditetskrav. Bankene vil øke utlånsrenten og låne ut mindre. På denne måten vil banker ofte opptre prosyklisk i oppgangs- og nedgangskonjunkturer.

3.3.2 Prosykliske myndigheter

Myndighetenes arbeid og rollefordeling for å sikre et stabilt finansielt system har endret seg over tid i tråd med strukturelle endringer på finansmarkedene og erfaringer fra tidligere bankkriser. I dag ivaretas myndighetenes finansielle stabilitet i hovedsak av Finanstilsynet, Norges Bank og Finansdepartementet, hvor sistnevnte har det overordnede ansvaret. Finanstilsynet står for det direkte tilsynet med aktørene i den finansielle sektor. Norges Bank har ansvar for å bidra til stabile og effektive finansmarkeder og betalingssystemer, samt å overvåke faren for systemproblemer i den finansielle sektor. Videre har Statens Banksikringsfond en sentral plass i det norske sikringssystemet.

Finanspolitikken vil påvirke den økonomiske aktiviteten i landet og prisutviklingen, samt anvendelsen av landets ressurser og befolkningens inntektsfordeling. For eksempel kan et ekspansivt budsjett stimulere produksjonen og drive prisene opp.¹⁵

Prosyklisk politikk betyr at man med den økonomiske politikken forsterker konjunktursvingningene. Det innebærer at man for eksempel fører en ekspansiv politikk når økonomien er på topp, eller strammer inn (kontraktiv finanspolitikk) når økonomien allerede er på vei nedover. Prosyklisk politikk går også under navnet medkonjunkturpolitikk. Når målet for pengepolitikken er å stabilisere den økonomiske utviklingen, innebærer dette en

¹⁵ Store Norske Leksikon (2014) *Finanspolitikk* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://snl.no/finanspolitikk>> [Lest 1.April 2014].

motsyklisk politikk. Man strammer inn i oppgangstider og driver ekspansivt i nedgangstider. Hensikten er å begrense mulige bobletendenser og å minimere utfallet av økonomiske kriser.¹⁶

¹⁶ Økonomisk Ordliste (Økonomisk Ordliste) *Arkiv for kategorien "P"* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://oekonomi.no/ordliste/category/p/> [Lest 1.April 2014].

4. Metode

I dette kapitlet vil vi presentere relevante metoder vi bruker i den kvantitative analysen.

Vi bruker fire overordnede metoder:

1. Vi estimerer et "normalnivå" for tapsavsetningene og ser på avvik fra dette. Normalnivået har til hensikt å si noe om hvordan nivået på tapsavsetningene vil være under en normalsituasjon.
2. Vi ser på beregnede tap under og etter krisen.
3. Vi ser på hvor stor andel tilbakeføringene etter krisen utgjør av tapsavsetningene.
4. Vi gjør en kontrafaktisk analyse der vi ser på hvordan rentabiliteten ville endret seg med en endring i tapsføringene.

4.1 Avvik fra normalnivå

4.1.1 Avvik gjennomsnittsnivå

Metoden er en enkel tilnærming og har ikke til hensikt å svare på hvorvidt tapsavsetningene var for store eller ikke. Den har kun å vise den relative økningen under krisen. Vi ser her på hele perioden fra 1931 til 2005.

4.1.2 Avvik fra HP-trend¹⁷

Hodrick-Prescott filter (HP-filter) er et matematisk verktøy som brukes for å dekomponere økonomiske tidsserier. Formålet med modellen er å kartlegge trender, svingninger og avvik fra trend i tidsserier. Man strukturerer dataene til å bestå av en trendkomponent (T_t) og en syklisk komponent (C_t) for å gjøre tidsserien mer stasjonær:

$Y_t = T_t + C_t$, der Y_t er observert verdi.

Trendkomponenten representerer den langsiktige økonomiske utviklingen. Den sykliske komponenten viser bevegelser knyttet til konjunkturfasene, hvilket antas å være null på lang

¹⁷ Grytten Ola H. (2013) *Forelesning i Krakk og Kriser, Tidsserieanalyse*, NHH.

sikt. Ved å sammenligne observasjonene med avvik fra trend, HP-filtrerte data, kan man få indikasjoner på konjunkturer. HP-filteret hjelper oss også til å si noe om størrelsen på avvikene, både dybde og lengde.

Videre bruker metoden en glattingsparameter, lambda, som avgjør i hvilken grad variasjon i den potensielle veksten tillates. Valg av lambda-verdi er avgjørende for utfallet av analysen, da høyere lambda gir glattere trend og større sykelutslag. Høy lambda kan således avdekke mindre tydelige sykler. Samtidig kan høy lambda minimere problemer med lange sykler og eliminere endepunksfeil. Tommelfingerregelen for valg av lambda er typisk 100 for årlige data, typisk 1 600 for kvartalsvise serier og 14 400 for månedlige serier.

HP-filteret har sine svakheter. Det kan oppstå problemer ved begynnelse og slutt av en tidsserie. Dette skyldes at det ikke lenger er flere observasjoner, slik at de siste observasjonene kan være ekstreme og autokorrelerte. Endepunksproblematikken kan i noen grad avhjelpes ved å forlenge tidsserien. Vår tidsserie strekker seg frem til 2005, noe som er mer en et tiår etter krisen. Slik vil eventuelle endepunksfeil være uten særlig relevans for vår analyse. En annen svakhet er at det ofte er knyttet stor usikkerhet rundt nylige observasjoner. Dette skyldes at tallene gjerne blir revidert med tidvis store forandringer i ettertid. Problemet omtales som realtidsproblematikk. Filteret kritiseres også for manglende teoretisk fundament, da det ikke tar hensyn til at fundamentale verdier kan endre seg. En svakhet med HP-filteret er at resultatet vil være sensitivt for valget av lambda. Selv om en lambda på 100 er standardverdi ved årlige data, har vi likevel valgt å bruke en lambda på 10 000. Dette er fordi vi ser at trenden blir sterkt påvirket av tapsavsetningene under bankkrisen. Ved å velge en høyere lambda vil vi kunne filtrere ut noe mer av økningen under krisen.

Etttersom vi i analysedelen ser på perioden under og etter bankkrisen, har vi valgt å presentere kun et utdrag fra tidsserien.

4.1.3 Avvik fra BP-trend

Beregningsmetoden bygger på Baxter og King (1999). Filteret tar utgangspunkt i at svingningene i en tidsserie er satt sammen av svingninger fra ulike kilder. Hver kilde gir opphav til svingninger med en regelmessig frekvens. Den langsiktige utviklingen, eller trenden, vil typisk ha en lav frekvens, mens de kortsiktige variasjonene vil ha en høy frekvens. Videre setter Band-Pass-filteret en nedre og øvre grense for frekvenser, som svarer til konjunktursyklusenes varighet, normalt 2-8 år. At man må bestemme frekvensen på forhånd er

en av ulempene med BP-filteret, ettersom man selv forutsetter konjunktursyklens varighet. Dette kan samtidig ses som en fordel, fordi man selv kan avgjøre hvor glatt filteret skal være.

Etter at filteret i stor grad har fjernet elementene i tapsavsetningsserien som har lav eller høy frekvens, sitter man igjen med de svingningene som kan tolkes som konjunkturbølger. Dette gjøres basert på beregninger av parameterens glidende gjennomsnitt. BP-filteret beregner avvik direkte, mens parameterens potensielle verdi er definert som faktisk verdi fratrukket avviket.

I motsetning til HP-filteret har man ikke mulighet til å regne ut avvik for den første og siste delen av perioden. En vanlig løsning på problemet er å forlenge tallserien, men det estimerte avviket blir da særlig usikkert mot slutten av perioden. Vi bruker Band-Pass-filter på hele tidsserien 1931 – 2005. Ettersom vi ser på avvik frem til midten av 1990-tallet unngår vi dette problemet i stor grad.

Vi benyttet standardverdiene: minimum 2 år; og maksimum 8 år, som nedre og øvre grense på frekvens. Å bruke BP-filter i tillegg til HP-filter vil øke validiteten til resultatene fra avvik fra normalnivå. Ettersom vi i analysedelen ser på perioden under og etter bankkrisen, har vi valgt å presentere kun et utdrag fra tidsserien.

4.1.4 Beregnede tap under og etter krisen

Vi sammenlikner beregnede tap under krisen med beregnede tap etter krisen. Man skal imidlertid være forsiktig med å bruke en nedgang i beregnede tap som et bevis på at de tidligere beregnede tapene har vært for store.

4.1.5 Tilbakeføringer i andel av tapsavsetninger

For å få en mest mulig korrekt beskrivelse av bankenes tilbakeføringer etter krisen kan det være hensiktsmessig å følge engasjementene som la grunnlaget for tapsavsetningene i kriseårene 1991 – 1992. For denne metoden finnes det derimot ikke systematisk informasjon om når det første gang ble avsatt til dekning av tap på disse engasjementene. Dermed kan et annet alternativ være å holde summen av tilbakeføringene etter krisen opp mot tapsavsetningene ved utgangen av krisen. En ulempe med denne metoden er at en del av tilbakeføringene også vil kunne referere seg til engasjementer som banken for første gang avsatte etter krisen. Metoden er altså noe upresis, men vi mener likevel den kan gi en

pekepinn på hvor stor andel av tapsavsetningene under krisen som viste seg å ikke bli realisert.

4.1.6 Kontrafaktisk analyse

Gjennom kontrafaktisk analyse skaper vi et hva-hvis-scenario. Vi ser på hvordan rentabiliteten ville endret seg i perioden 1990 – 1996 dersom beregnede tap hadde vært lavere. På konkurstidspunktet ser vi også på hva rentabiliteten ville vært dersom man hadde justert for fremtidige tilbakeføringer. Vi gjør også en sensitivitetsanalyse for årene 1991, 1992 og 1993. Dette gjøres fordi det kan være interessant å se hvordan nullpunktet endrer seg fra året før til året etter utnullingen av aksjekapitalen. Rentabiliteten gir en indikasjon på hvor lønnsom banken er relativt til deres forvaltningskapital.

Svakheten ved å konstruere et tenkt scenario er at dette scenariet i realiteten ikke har funnet sted, og i så måte kan ses på som irrelevant. Det er også vanskelig å ta stilling til hvorvidt det tenkte scenariet kunne vært et realistisk utfall på det faktiske tidspunktet. Et annet problem er at man forutsetter at alle andre faktorer holder seg konstante, hvilket er en streng antakelse.

5. Beskrivelse av forretningsbankenes fremvekst

Dette kapitlet beskriver hvordan DnB, Kreditkassen og Fokus Bank har vokst frem og fusjonert.

5.1 Den norske Bank (DnB)

Bergens Privatbank ble etablert i 1855, og fusjonerte med Bergen Kreditbank i 1975. Den nyfusjonerte banken fikk navnet Bergen Bank¹⁸. Banken hadde en mer forsiktig vekststrategi enn tilsvarende forretningsbanker frem mot bankkrisen. Den norske Creditbank (DnC) ble stiftet i 1875, og hadde sitt hovedkontor i Oslo. På 1960- og 70-tallet kjøpte eller fusjonerte DnC med mange lokale og regionale banker i Norge.¹⁹

Den norske Bank ble dannet i 1990 ved en sammenslutning av Bergen Bank og DnC. DnB ble Norges største bank. I 1992 ble DnB overtatt av staten. Samtidig ble det største norske kredittforetaket, Realkreditt, slått sammen med banken. Statens eierandel har senere blitt redusert til under 50 prosent. I 2003 fusjonerte DnB og Gjensidige NOR ASA til DNB, som nå er Norges største finanskonsern.²⁰ Gjennom utredningen benyttet DnB som navn på banken, ettersom dette var navnet under krisen.

5.2 Christiania Bank og Kreditkasse (Kreditkassen)

Christiania Bank og Kreditkasse ble grunnlagt i Oslo i 1848, som Norges første forretningsbank. I 1859 etablerte banken sin første filial i Bergen, som senere ble selvstendig under navnet Bergen Kreditbank. Kreditbankens aksjekapital ble strøket i 1991 og overtatt av staten. Den statlige eierdelen har etter hvert blitt redusert. I 2000 solgte staten seg helt ut. Fra

¹⁸ Store Norske Leksikon (2007) *Bergen Bank* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Bergen_Bank> [Lest 5.April 2014].

¹⁹ Store Norske Leksikon (2007) *Den norske Creditbank* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Den_norske_Creditbank> [Lest 5.April 2014].

²⁰ Store Norske Leksikon (2007) *Den Norske Bank* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Den_norske_Bank> [Lest 5.April 2014].

2001 er banken internasjonal og går under navnet Nordea. Den norske delen heter Nordea Bank Norge ASA.²¹ Vi benytter navnet Kreditkassen i utredningen.

5.3 Fokus Bank

Fokus Bank ble dannet i 1987 ved en fusjon av Forretningsbanken, Bøndernes Bank, Vestlandsbanken og Buskerudbanken. Før 1987 følger vi Forretningsbanken, som ble grunnlagt i 1918. Fokus Bank ble heleid av staten da, deres aksjekapital ble strøket i 1991. I 1995 ble banken igjen privatisert og børsnotert. I 1999 ble Fokus Bank overtatt av Danske Bank²². Gjennom utredningen brukes Fokus Bank som navnet på banken.

²¹ Store Norske Leksikon (2007) *Christiania Bank og Kreditkasse* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Christiania_Bank_og_Kreditkasse> [Lest 7.April 2014]

²² Store Norske Leksikon (2007) *Fokus Bank* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Fokus_Bank> [Lest 8.April 2014].

6. Gjennomgang av bankkrisen

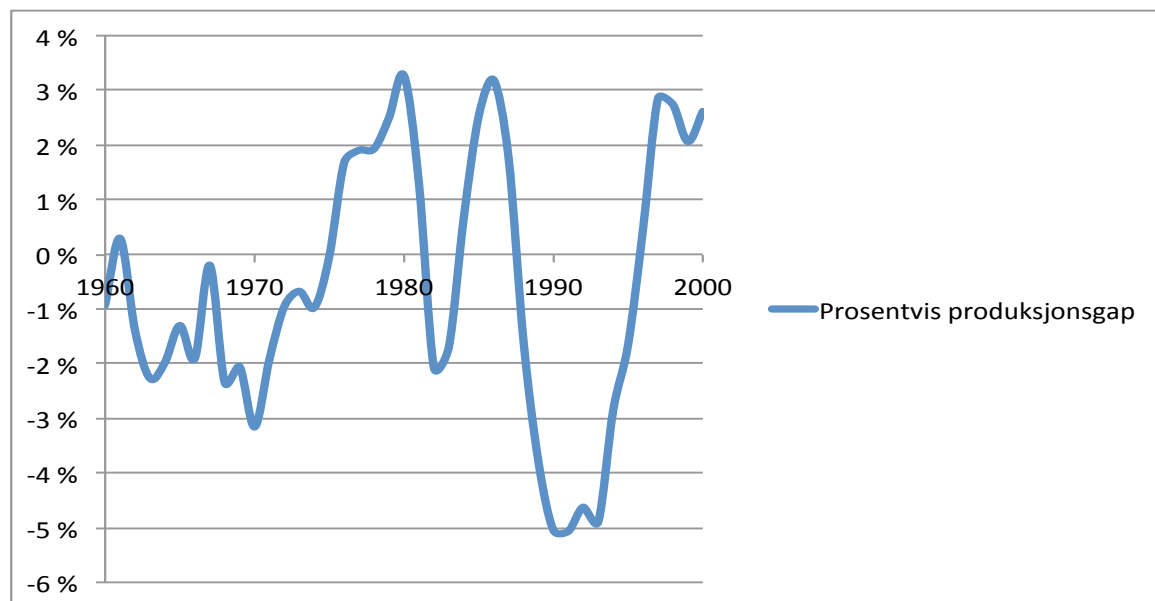
6.1 Bakgrunn

6.1.1 Utviklingen i norsk økonomi 1960 – 2000

Vi vil her gi en beskrivelse av svingningene i den norske økonomien i perioden 1960 – 2000. Perioden er valgt for å sette kriseperioden inn i en større sammenheng, slik at vi bedre kan forstå dens alvorlighetsgrad og varighet. Dette danner bakgrunn for en diskusjon om årsakene til krisen.

Brutto nasjonalprodukt (BNP) viser samlet verdiskapning i en økonomi. BNP omfatter alle markedsrettede næringer, offentlig forvaltning og ideelle organisasjoner. Vi har her brukt BNP i reelle termer, hvilket betyr at verdiene er deflatert med den historiske konsumprisindeksen.

Figur 2: Produksjonsgap, Norge, 1960 - 2000. Beregnet med HP-trend, lambda 2500

Kilde: Egne beregninger basert på talldata fra Norges Bank²³

²³ Norges Bank (2014) *The gross domestic product for Norway* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/en/price-stability/historical-monetary-statistics/gross-domestic-product/> [Lest 6.juni 2014].

a) Grytten, O.H. (2004) *The gross domestic product for Norway, 1830-2003*, s.241-288.

b) Eithrheim, Ø., Klovland, J.T. & Qvistad J.F. *Chapter 6*

c) Norges Bank Occasional Papers (2004) *Historical Monetary Statistics for Norway 1819-2003*, no.35, Oslo.

Produksjonsgapet i figur 2 viser avvik mellom faktisk produksjon og den teoretiske variabelen potensiell produksjon. Et negativt produksjonsgap innebærer at det produseres mindre enn hva som er samfunnsøkonomisk optimalt, og det er slakk og ledig kapasitet i økonomien. Et negativt produksjonsgap har ofte sammenheng med en nedgangskonjunktur. Et positivt produksjonsgap medfører press i økonomien, og er som regel forbundet med høykonjunktur. Potensiell produksjon er her estimert ved bruk av HP-filter på en tidsserie som strekker seg fra 1931 – 2005. Ved beregning av HP-trend har vi brukt en lambda på 2 500, i stedet for standardverdien på 100. Årsaken til dette er at 2 500 har vist seg å passe bedre på norske BNP-serier. En lambda under 2 500 fører gjerne til at lengre resesjonsperioder ser mindre ut.²⁴ Ved å gjøre trenden noe glattere enn standardverdien, får vi bedre frem kriseperioden.

Vi observerer at produksjonsgapet er noe negativt gjennom 1960-tallet og starten av 1970-tallet, men blir positivt og økende fra 1976, med en topp i 1980. Perioden fra ca. 1980 til 1982 skiller seg ut med fallende økonomisk vekst og negativt produksjonsgap i 1982. Fra 1983 er veksten igjen positiv, og når en topp i 1986, før konjunktorene igjen faller. Fra 1988 er produksjonsgapet igjen negativt. I 1993 snur det, og vi går inn i en periode der produksjonsgapet blir stadig mindre. Gapet blir dog ikke positivt igjen før i 1996. Dette gir en indikasjon på krisens alvorlighetsgrad og økonomiens innhentningstid i kjølvannet av krisen.

Tiden etter andre verdenskrig i Norge var preget av samhold, positivisme og økonomisk vekst. Dette skyldtes dels gode konjunkturer og stabile konjunkturer hos Norges handelspartnere. Dels skyldtes det også at Norge bygget frem et svært omfattende økonomisk reguleringsystem, som holdt økonomiske svingninger i sjakk. Et samlet politisk ønske om å skape et Norge for alle avlet frem en Arbeiderparti-bølge og en gjennomgående sosialisering av økonomien. Det ble hevdet at Norge ved inngangen til 70-tallet var på god vei mot å nå målet om den sosialdemokratiske stat. Tiden etter annen verdenskrig og frem til midten av 1980-tallet var norske banker stort sett underlagt strengere kredittpolitisk regulering enn banker i andre land som det er naturlig å sammenligne seg med.²⁵

²⁴ Grytten, Ola H. (2011) *Working Paper: Norges Bank's bicentenary project - Financial crises and monetary expansion* [Internett], Norske Bank. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/Upload/English/Publications/Working%20Papers/2011/wp_2011_21.pdf> [Lest 30.Mars 2014].

²⁵ Finansdepartementet (2000) *Konkurransflater i finansnæringen* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/fin/Documents-and-publications/official-norwegian-reports-/2000/nou-2000-9/4/2/1.html?id=357508>> [Lest 30.Mars 2014].

Gjennom oljefunnene i 1969 gjorde Norge seg svært avhengig av konjunktorene i andre oljeproduiserende land. Denne avhengigheten økte med utvidelsen av oljesektoren gjennom 70- og 80-tallet. I 1973 opplevde den internasjonale økonomien et kraftig tilbakeslag da OPEC valgte å kutte oljeproduksjonen som følge av Yom-Kipur-krigen. Prisene økte fra om lag 4 til 12 dollar pr fat. Dette oljeprissjokket er kjent som OPEC I. Oljeprisøkningen førte til en økt kapitalinnstrømning i norsk økonomi, inflasjonspress og en vekst som i høy grad ble opprettholdt av en ekspansiv politikk. Etterhvert skulle det vise seg at den ekspansive politikken drev økonomien ut av balanse. I 1979 inntraff OPEC II, da OPEC igjen hevet oljeprisene kraftig i forbindelse med urolighetene i Iran. I første halvdel av 80-tallet var oljeprisene oppe i 35 dollar fatet. Dette førte til et nytt kraftig tilbakeslag i den internasjonale økonomien. I Norge hadde derimot prisøkningen samme effekt som OPEC I, og bidro til ytterligere oppgang.

Desember 1985 begynte oljeprisene å falle, og nådde sitt bunnpunkt sommeren 1986 med under 9 dollar fatet. Fallet er kjent som OPEC III, og hadde sin årsak i at Saudi-Arabia ikke lenger var villige til å begrense oljeproduksjonen for å holde prisene oppe. Den norske økonomien hadde på dette tidspunktet gjort seg svært avhengig av oljeprisene. Markedene begynte å vise tegn på uroligheter, og økonomien var kommet inn i en alvorlig ubalanse.²⁶ Oljeprisfallet førte til at den norske handelsbalansen gikk fra overskudd til underskudd, og kronen ble kraftig svekket. Nervøsiteten dannet grunnlag for beslutningen om en kraftig politisk innstramning fra vinteren og våren 1986. For å forsvare kronen kjøpte Norges Bank store mengder kroner. Dette forplantet seg som økte lån for bankene i Sentralbanken. Innfasingen av Skattereformen av 1992 begynte også på dette tidspunkt. I den nye skattereformen ble verdien av rentefradraget redusert, hvilket hadde en kraftig kontraktiv effekt på økonomien. Myndighetene var i forkant av innfasingen ikke forberedt på den kontraktive effekten av det nye skattesystemet. Realrenten skjøt i været til historisk høye 7 – 8 prosent. Tilleggsreservekravet ble gjeninnført i en modifisert form i perioden januar 1986 – september 1987. Dette falt sammen med en internasjonal konjunkturedgang og førte til et tilbakeslag i den norske økonomien fra 1987.

²⁶ Finanskomiteen (1994) *Innstilling fra finanskomiteen om bankkrisen og utviklingen i den norske banknæringen*, Finanskomiteen, Stortinget [Internett]. Tilgjengelig fra: <<https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/1993-1994/inns-199394-213/>> [Lest 31.Mars 2014].

En annen hendelse som har fått mindre oppmerksomhet i de fleste beskrivelser av det økonomiske forløpet på 80-tallet, er lønnsoppgjørene i 1986 og 1987. Svein Gjedrem forteller i vårt intervju at lønnsoppgjøret i privat sektor i 1986 førte til at arbeidstiden ble redusert fra 40 til 37,5 timer med full lønnskompensasjon. Lønnsoppgjøret i offentlig sektor året etter resulterte i redusert arbeidstid også her, og førte til at kommuner måtte gjennomføre kostnadskutt. De økte lønnskostnadene virket forsterkende på den begynnende nedgangen²⁷. At oppturen Norge hadde opplevd gjennom 80-tallet var i ferd med å snu var det få som ennå hadde forstått.

I 1990 opplevde verdensøkonomien nok et tilbakeslag. Samme år ble det besluttet å knytte kronen mot European Currency Unit (ECU), der blant annet den tyske marken var tungt vektet. Tilknytningen til Tyskland medførte at Norge importerte den høye, tyske renten, som var et resultat av Berlinmurens fall. Den norske renten ble dermed unaturlig høy. Til tross for at problemene ble forsøkt dempet gjennom finanspolitiske tiltak, fortsatte nedgangen utover 90-tallet. Flere næringer slet med strukturelle problemer og overkapasitet, og vi fikk gjeldsproblemer og konkursras. Til tross for at problemenes alvorlighetsgrad var dyp, innhentet den norske økonomien seg relativt raskt. Etter en dyp bunn i perioden 1990 – 1993, var BNP tilbake på nivå med langsiktig trend mellom 1995 og 1996.

6.1.2 Lavrentepolitikken

Frem til 1980 ble styringsrenten satt ut i fra politisk anliggende, og ikke av et uavhengig organ i form av Norges Bank. Fra krigens slutt og frem til utover 80-tallet ble renten holdt på et langt lavere nivå enn hva som ville ha klarert markedet. Å heve renten var politisk svært upopulært, og ble begrunnet med at en lav rente skulle øke investeringslysten i langsiktige prosjekter og boligbygging. Et annet sentralt element i denne politikken var prinsippet om at alle hadde rett til å eie egen bolig. For at dette skulle være mulig, måtte utlånsrenten være lav. I vårt intervju med Egil Gade Greve beskriver han lavrentepolitikken som et rotfestet politisk mantra. Selv om banksjefer i prinsippet stod fri til å heve utlånsrentene var dette så upopulært at det ikke ble gjort.²⁸

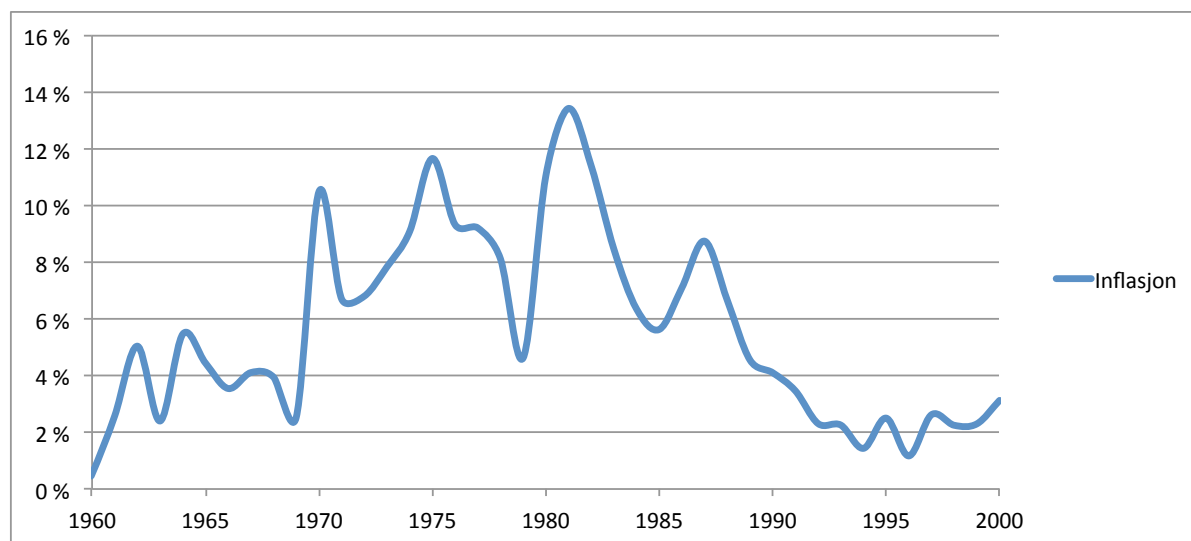
²⁷ Se appendiks 1 for referat fra intervju med Svein Gjedrem

²⁸ Se appendiks 2 for referat fra intervju med Egil Gade Greve

6.1.3 Inflasjonen

Høy inflasjon på 1980-tallet har blitt trukket frem som en viktig faktor til bobleoppbyggingen. Inflasjon er vedvarende vekst i det generelle prisnivået, og måles ved endringen i konsumprisindeksen. Inflasjonen er i denne sammenheng en interessant indikator fordi en økning i inflasjonen uten en tilsvarende økning i BNP vil ofte vil kunne være et tegn på bobleliknende tendenser. Ifølge Minsky og Kindleberger (se kapittel 3. Teori) starter en spekulativ boble med vekst i pengemengden.

Figur 3: Inflasjon, Norge, 1960 – 2000

Kilde: SSB²⁹, Norges Bank³⁰

Av figur 3 ser vi to perioder med utpreget høy inflasjon. Inflasjonen ligger på et svært høyt nivå på 1970- og 80-tallet. Ved inngangen til 70-årene var norsk økonomi overopphettet, og i tillegg påvirket av sammenbruddet i Bretton Woods-systemet. Den høye inflasjonen på 70-tallet plantet forventninger om fortsatt høy inflasjon og bidro til den store positivismen i 80-årene.

Gjedrem trekker frem to effekter av høy inflasjon som hadde relevans for bobleoppbyggingen på 80-tallet. For det første førte selve prisstigningen til at realrentene ble lavere. For det andre

²⁹ Statistisk Sentralbyrå (2014) *Consumer price indexes* [Internett]. Tilgjengelig fra:

<<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selecttable/hovedtabellHjem.asp?KortNavnWeb=kpi&CMSSubjectArea=priser-og-prisindekser&PLanguage=1&checked=true>> [Lest 10.juni 2014]

³⁰ Grytten, Ola H. *A Consumer Price Index for Norway 1516-2003* (Historical Monetary Statistics Part I, chapter 3)

[Internett], Den Norske bank, Oslo. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/Upload/HMS/PDF/HMSI_chapter3.pdf> [Lest 10.juni 2014]

resulterte den høye prisstigningen og den sterke lønnveksten til at også lønningene ble drevet opp på høyere marginalsatter, slik at marginalsatten ble høyere. Dermed ble også virkningene og det fradraget man hadde i skattbar inntekt av renteutgifter større. Følgelig ble realrentene etter skatt enda mer påvirket.

6.1.4 Skattesystemet

Vi hadde et svært gunstig skattesystem som selv med nominelle renter på 10-12 prosent gav negativ realrente etter skatt for “folk og bedrifter med vanlig til høy inntekt”³¹. Kombinert med den høye inflasjonen og den lave renten kunne verdien av skattefradrag for renter gå opp til 60-70 prosent for vanlige lønnstakere. Aksjeselskap hadde 50 prosent skatt på overskudd.³² Skattesystemet ble ikke endret før Skattereformen av 1992. Innfasingen av denne startet allerede i 1986.

6.2 Deregulering av kredittmarkedene

Da stagflasjonen inntraff internasjonal økonomi på 1970-tallet ble en høyrebølge trigget frem. Det ble hevdet at reguleringene var for strenge og hemmet den økonomiske veksten. En omfattende deregulering av den norske økonomien ble satt i gang. Vi vil her presentere noen av dereguleringene av kredittmarkedene som var av betydning for hvordan økonomien utviklet seg videre.

6.2.1 Reduksjon av egenkapitalkravet 1972

I 1972 ble bankenes egenkapitalkrav satt ned fra 8% til 6,5%. Samtidig ble beregningsgrunnlaget endret, slik at reduksjonen i realiteten innebar en reduksjon i egenkapitalkravet på 25 prosent.³³ I tillegg ble ansvarlig lånekapital fra dette tidspunktet regnet som egenkapital, mot tidligere å ha gått som fremmedkapital. Disse tiltakene gjorde at

³¹ Aamo, Bjørn S. (2011) *Bankkrisen tyve år etter – hva lærte vi?* [Internett] Valutaseminar, Finanstilsynet. Tilgjengelig fra: <http://www.finanstilsynet.no/Global/Venstremeny/Foredrag_vedlegg/2011/Valutaseminar_2011_SkogstadAamo_Bankkrise_n_tyve_ar_etter.pdf> [Lest 6.April 2014].

³² Munthe, Preben m.fl. (1992) *Bankkrisen*, Regjeringen, Finans- og tolldepartementet [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.regjeringen.no/upload/kilde/odn/tmp/2002/0034/ddd/pdfv/154798-nou1992-30.pdf>> [Lest 23.Mars 2014].

³³ Munthe, Preben m.fl. (1992) *Bankkrisen*, Regjeringen, Finans- og tolldepartementet [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.regjeringen.no/upload/kilde/odn/tmp/2002/0034/ddd/pdfv/154798-nou1992-30.pdf>> [Lest 23.Mars 2014].

forvaltningskapitalen til bankene ble regnet som større, og økte dermed utlånskapasiteten til bankene.

6.2.2 Opphevelse av rentenormeringen

Frem til 1977 sørget rentenormeringssystemet for at bankenes innskudds- og utlånsrenter ble direkte regulert av myndighetene. I 1977 ble dette rentenormeringssystemet erstattet av et system der Finansdepartementet kom med renteerklæringer. I 1985 ble systemet avløst av et renteovervåkningssystem, men først i 1987 ble rentedannelsen fullt ut frigitt. Opphevelsen av rentenormeringssystemet ble gjennomført i håp om å øke realrentene. På grunn av den høye inflasjonen hadde opphevelsen likevel ikke tilstrekkelig effekt³⁴.

6.2.3 Frigivelsen av valutamarkedet 1978

Før 1978 var det begrensninger for bankens valutaposisjoner³⁵. I 1978 ble denne reguleringen avvirket, og i henhold til de nye reglene ble nullposisjonering tillat for bankene. Nullposisjonering innebærer at summen av bankens netto termin- og spotposisjon i utenlandsk valuta ved slutten av hver dag skal være tilnærmet null. Bankene kunne dermed ta opp terminsikrede lån i utenlandsk valuta, og førte til en forhøyet tilgang på kapital for bankene. Norske banker ble knyttet sterkere sammen med internasjonale markeder, og dette gjorde dem mer sårbare for internasjonale svingninger.

6.2.4 Frigivelsen av obligasjonsmarkedet

Høsten 1980 ble emisjonsreguleringen av obligasjonslån avvirket, men delvis reversert kort tid etter. Til tross for reverseringen medførte tiltaket at prisdannelsen i obligasjonsmarkedet ble delvis frigitt. Frigivelsen av obligasjonsmarkedet ga økt mulighet for finansiering til markedsvilkår for næringsdrivende kredittforetak³⁶. Dette ga en økt kredittilførsel, og førte også til at flere finansierte seg i obligasjonsmarkedet fremfor hos bankene. Vi fikk en kraftig oppblomstring av finansieringsselskaper, og det utviklet seg en konkurranse mellom finansieringsselskapene og bankene. Mange banker kjøpte opp finansieringsselskaper, for

³⁴ Hove, Stein. I & Moum, Knut m.fl.(1997) *Økonomiske Analyser 16.årgang*, Statistisk Sentralbyrå [Internett]. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/a/histstat/oa/oa_199708.pdf> [Lest 17.Mars 2014].

³⁵ Hove, Stein. I & Moum, Knut m.fl.(1997) *Økonomiske Analyser 16.årgang*, Statistisk Sentralbyrå [Internett]. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/a/histstat/oa/oa_199708.pdf> [Lest 17.Mars 2014].

³⁶ Hove, Stein. I & Moum, Knut m.fl.(1997) *Økonomiske Analyser 16.årgang*, Statistisk Sentralbyrå [Internett]. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/a/histstat/oa/oa_199708.pdf> [Lest 17.Mars 2014].

deretter å organiserte selskapene som datterselskaper, og fortsatte å konkurrere med datterselskapene. Egil Gade Greve beskriver denne konkurransen som svært usunn³⁷.

6.2.5 Frigivelsen av boligmarkedet 1981

Boligmarkedet hadde tidligere vært direkte styrt av reguleringer. Da Willoch-regjeringen kom til makten i 1981 ble prisdannelsen i boligmarkedet frigitt.

6.2.6 Opphevelsen av tilleggsreservekravet 1984

1.januar 1984 ble kravet om tilleggsreserver for bankene i sentralbanken opphevet. Dette betegner selve skillet i en endret kredittpolitikk. Kravet hadde i praksis fungert som en direkte regulering av bankenes utlån. Kravet påla bankene å plassere et beløp på en ikke-rentebærende konto i Norges Bank, som tilsvarte veksten i forvaltningskapitalen som oversteg fastsatte kvoter.³⁸ Kravet hadde gjort det svært dyrt for bankene å ekspandere utover de fastsatte kravene og begrenset utlånsveksten betydelig. Tilleggsreservekravet ble i stedet erstattet av et primærreservekrav. Primærreservekravet påla bankene å holde en viss andel av forvaltningskapitalen i primære likviditetsreserver. Primærreservekravet tok sikte på en indirekte fremfor en direkte regulering, og tillot bankene å ta større risiko enn tidligere. Tilleggsreservekravet ble midlertidig gjeninnført i perioden januar 1986 til september 1987.

6.3 Konsekvensen av dereguleringene

Innen 1988 var de fleste reguleringene av norske kredittmarkeder fjernet. Norge hadde gjennomgått en enorm omstilling. Fra å være en stat med planøkonomiske tendenser i etterkrigsårene, hadde man beveget seg mer og mer mot en ren markedsøkonomi. Vi vil i det dette avsnittet diskutere hvilke følger denne omstillingen fikk for den økonomiske utviklingen på 1980-tallet.

³⁷ Se appendiks 2

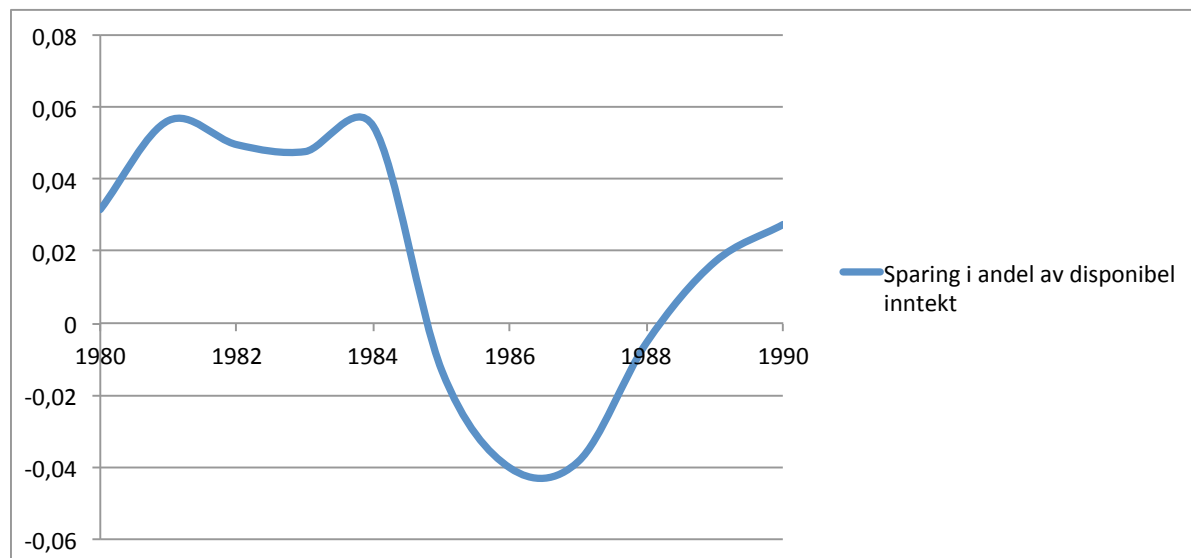
³⁸ Torsvik, Rolf M. (1999) *Statistikk mot år 2000: 1990-1991, Bankkrisen* [Internett], Statistisk Sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <<http://www.ssb.no/bank-og-finansmarked/artikler-og-publikasjoner/bankkrisen>> [Lest 1.April 2014].

6.3.1 Låneetterspørselen slippes fri

Da kredittrasjeringssystemet opphørte, ble en oppdemmet låneetterspørsel som hadde bygd seg opp over flere tiår, sluppet fri. Den lave renten, det gunstige skattesystemet og den høye inflasjonen gjorde det enda mer attraktivt å ta opp lån. Dermed var det i realiteten gratis å låne penger. Svein Gjedrem legger i vårt intervju med ham vekt på den høye inflasjonen som en av årsakene til bobleoppbyggingen³⁹.

Selv om husholdningenes disponible inntekt økte kraftig fra midten av 80-tallet, økte den mindre enn forbruket, slik at husholdningenes sparing gikk ned. Likeledes økte bankinnskuddene, men relativt mindre enn utlånene. Økonomien var inne i en periode der mye verdiskapning ble gjort, og vi fikk mange nye selskaper. Det ble en lavere terskel forbundet med innvilgning av lån til nye, risikable prosjekter.

Figur 4: Sparing i andel av disponibel inntekt, Norge, 1980 - 1990

Kilde: SSB⁴⁰

Av figur 4 ser vi at publikums sparerate faller umiddelbart fra det tidspunktet tilleggsreservekravet for bankene opphører. I perioden 1985 til 1988 er spareraten negativ, hvilket indikerer at husholdningenes konsum var større enn spareraten.

³⁹ Se appendiks 1

⁴⁰ Statistisk Sentralbyrå (2014) *Årlig institusjonelt sektorregnskap, nasjonalregnskap* [Internett], Tilgjengelig fra: <<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/Define.asp?subjectcode=&ProductId=&MainTable=SektorInnUtgSpa&nvl=&PLanguage=0&nyTmpVar=true&CMSSubjectArea=nasjonalregnskap-og-konjunkturer&KortNavnWeb=nri&StatVariant=&checked=true>> [Lest 16.juni 2014].

6.3.2 Bankkulturen endrer seg

Opphevelsen av reguleringsregimet gjorde det mulig for bankene å gi ut lån av et annet omfang og på et annet grunnlag, enn tidligere. Opphevelsen av rentenormeringen i 1984 gjorde at bankene fritt kunne ekspandere uten at det påvirket lønnsomheten. Resultatet var at mange banker la om til rene ekspansjonsstrategier. I denne sammenhengen er det viktig å forstå hvordan kulturen internt i bankene endret seg. Fra å være en brikke i et kredittrasjoneringsystem, ble bankene profittmaksimerende, konkurrerende bedrifter. I følge Gade Greve ble tidligere bankfunksjonærer erstattet med siviløkonomer som skulle gjøre karriere⁴¹. Samtidig med dette fikk vi en kraftig oppblomstring av finansieringsselskaper, noe som spisset konkurransesituasjonen ytterligere.

De største forretningsbankene hadde i årene før bankkrisen gjennomgått mange fusjoner, noe som ble oppfattet som en trussel i finansmarkedene. Som et svar på dette ble restriksjonene for å fusjonere strengere, og begrensningene for å etablere nye filialer mer liberale. Følgen ble en etableringsbølge av lokale filialer fra de store forretningsbankene. I vårt intervju med Sigbjørn Haugland kommer det frem at store deler av veksten skjedde i de nyetablerte kontorene. Det ble bevilget lån i langt større omfang og på langt tynnere grunnlag enn tidligere.⁴²

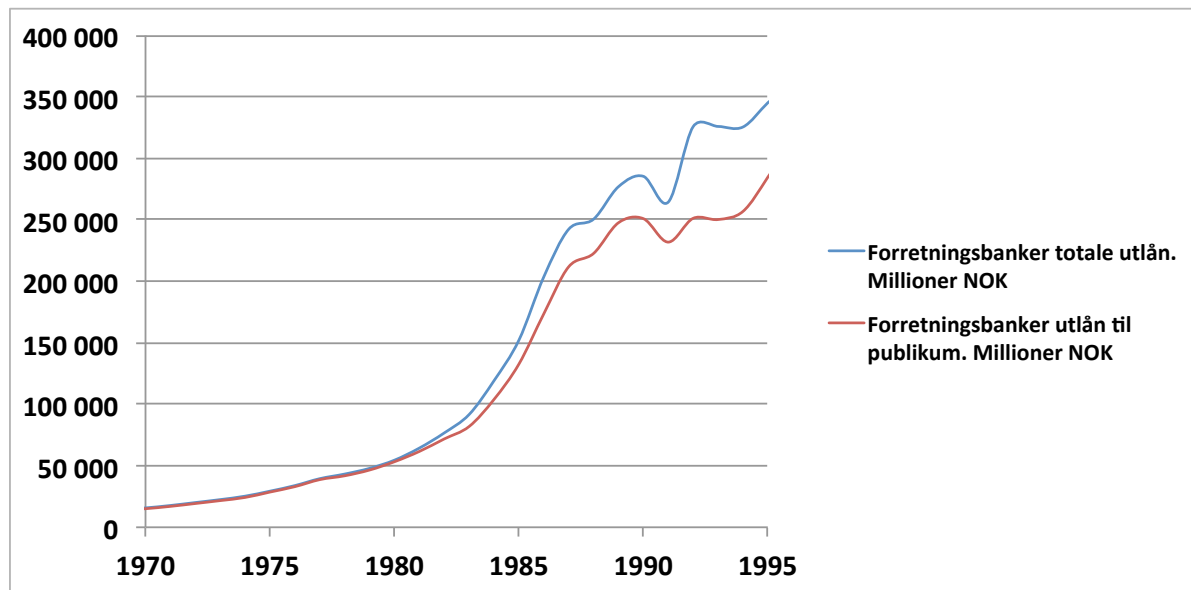
Sigbjørn Haugland påpeker at bankenes interne kontrollprosesser for utlånsutviklingen ikke var gode nok til å håndtere en omstilling av dette omfanget. Samtidig forteller han at overgangen fra en desentralisert til en mer sentralisert beslutningsstruktur etter fusjonen med DnC gjorde kredittoppfølgingen betydelig bedre.

Figur 5 viser samlet utlån fra forretningsbankene i perioden 1970 til 1995. Utlån til publikum er utlån til kunder, mens totale utlån også omfatter utlån i interbankmarkedet.

⁴¹ Se appendiks 2

⁴² Se appendiks 3 for referat fra intervju med Sigbjørn Haugland

Figur 5: Forretningsbankers totale utlån og utlån til publikum, Norge, 1970 - 1995

Kilde: Norges Bank⁴³ og SSB⁴⁴

Fra 1986 vokser totale utlån kraftig. Av figuren ser vi en knekk i totale utlån i 1987, da bankene for første gang begynte å vise problemer. Videre er det en større knekk i 1990, da de virkelig store tapene begynte å avdekkes (se avsnitt 6.4). Utlån til publikum følger i stor grad samme mønster. I perioden 1983 – 1987 øker forretningsbankenes totale utlån med 164 prosent. Utlån til publikum øker med 158 prosent i samme periode.

6.3.3 Boligmarkedet skyter i været

Realboligprisindeksen viser veksten i reelle boligpriser, som er nominelle boligpriser deflatert med konsumprisindeksen. Bolig vil for de fleste konsumenter være et varig konsumgode, og kan derfor forventes å fluktuere mer enn BNP. Boligpriser faller typisk i dypere og i lenger tid enn BNP. De fleste husholdninger har store deler av sin formue bundet opp i bolig. Et fall i boligmarkedet vil kunne få svært alvorlige konsekvenser for husholdningene. Aktører i dette markedet er svært forsiktede i nedgangsperioder, hvilket kan føre til at boligmarkedet stopper

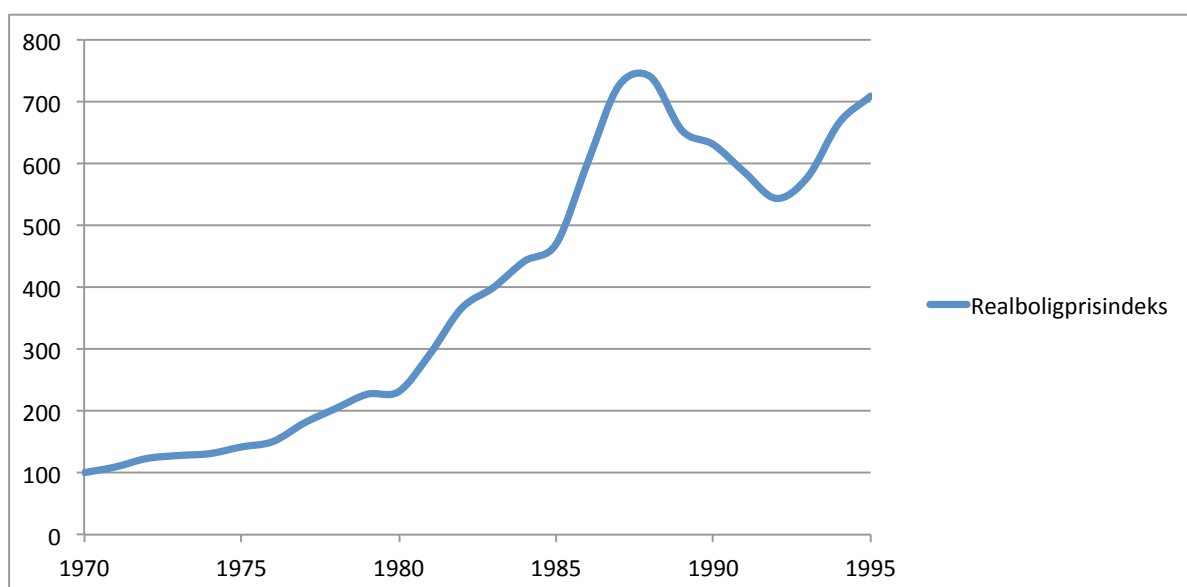
⁴³ Norges Bank (2014), *Balance Sheets, Central Bank, figures from 2010* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.norges-bank.no/en/about/published/monthly-balance/>> [Lest 15.mai 2014].

⁴⁴ Statistisk Sentralbyrå (2014) *Financial corporations, balance sheet, April 2014 (figures for banks before 2010)* [Internett]. Tilgjengelig fra: http://www.ssb.no/english/subjects/10/13/10/orbofbm_en/arkiv/tab-203-en.html [Lest 15.mai 2014].

nesten helt opp. Et annet kjennetegn ved boligpriser er at de tendenserer å stige kraftig under bobleoppbygging.⁴⁵

Frigivelsen av boligmarkedet førte til at boliger kunne omsettes til markedspris. Dermed steg boligprisene kraftig, ettersom prisen ble bestemt av etterspørselen. Veksten i boligprisene ble forsterket av den lave renten, som gjorde det mer attraktivt å ta opp lån for å investere i bolig. Økonomien fikk en selvforsterkende spiral med økende boligpriser og kreditt. Når boligprisene økte, økte verdien av husholdningenes panteobjekt. Dette ga økte muligheter for lån, som igjen drev boligprisene oppover. Samtidig reduserte den høye inflasjonen verdien av låntakernes gjeld.

Figur 6: Realboligprisindeks, Norge, 1970 – 1995

Kilde: Egne beregninger basert på talldata fra Norges Bank^{46, 47}

Effekten av frigivelsen i boligmarkedet kan observeres nesten umiddelbart i 1981. Figur 6 viser at reelle boligpriser stiger kraftig fra 1981 til 1988, før de faller og får et bunnpunkt i 1992.

⁴⁵ Reinhart, Carmen M. & Rogoff, Kenneth S. (2009) *The Aftermath Financial Crises* [Internett], The National Bureau of Economic Research. Tilgjengelig fra: <<http://www.nber.org/papers/w14656>> [Lest 1.April 2014].

⁴⁶ Eitrheim, Ø. & Erlandsen S. (2004) *House price indices for Norway 1819-2003, Chapter 9*, 349-376 [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/skriftserie/35/chapter9.pdf>> [Lest 16.juni 2014].

⁴⁷ Klovland & Qvigstad J.F. (2004) *Historical Monetary Statistics for Norway 1819-2003* [Internett], Norges Bank Occasional Papers no. 35, Oslo. Tilgjengelig fra: <<http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/skriftserie/35/chapter9.pdf>> [Lest 16.juni 2014].

6.3.4 Bankenes utlandsporteføljer

Bankene ekspanderte også internasjonalt. Da verdensøkonomien opplevde et tilbakeslag i 1991, hadde dette alvorlige konsekvenser for bankene. Bankene hadde investert i utenlandske verdipapirer, og da disse markedene falt opplevde bankene store tap. Manglende konkurransekraft på internasjonale markeder førte i tillegg til at bankene satt igjen med de minst kredittverdige kundene. Da økonomien snudde, satt norske banker i praksis igjen med store tapsprosjekter. Bankenes tap på utlån i utlandet var relativt sett større enn i Norge.⁴⁸

6.3.5 Overordnet kredittvekst

Vi vil her se på den samlede kredittveksten i samfunnet. Egil Gade Greve⁴⁹ presiserer at mangelfull kvalitet på utlånsstatistikken gjorde det vanskelig å følge kredittutviklingen på det daværende tidspunkt. Dette kan ha vært bidragsytende til at kredittveksten gikk ut av kontroll.

Publikums pengemengde M2

Publikums pengemengde, eller den brede pengemengden M2, omfatter sedler og mynt i omløp, bankinnskudd på transaksjonskonti og øvrige bankinnskudd (eksklusive bundne innskudd som pensjonssparing og BSU, samt strukturerte produkter), pluss banksertifikater og andeler i pengemarkedsfond⁵⁰. I henhold til Kindlebergers kriseteori starter en bobleoppbygging med en økning i pengemengden.

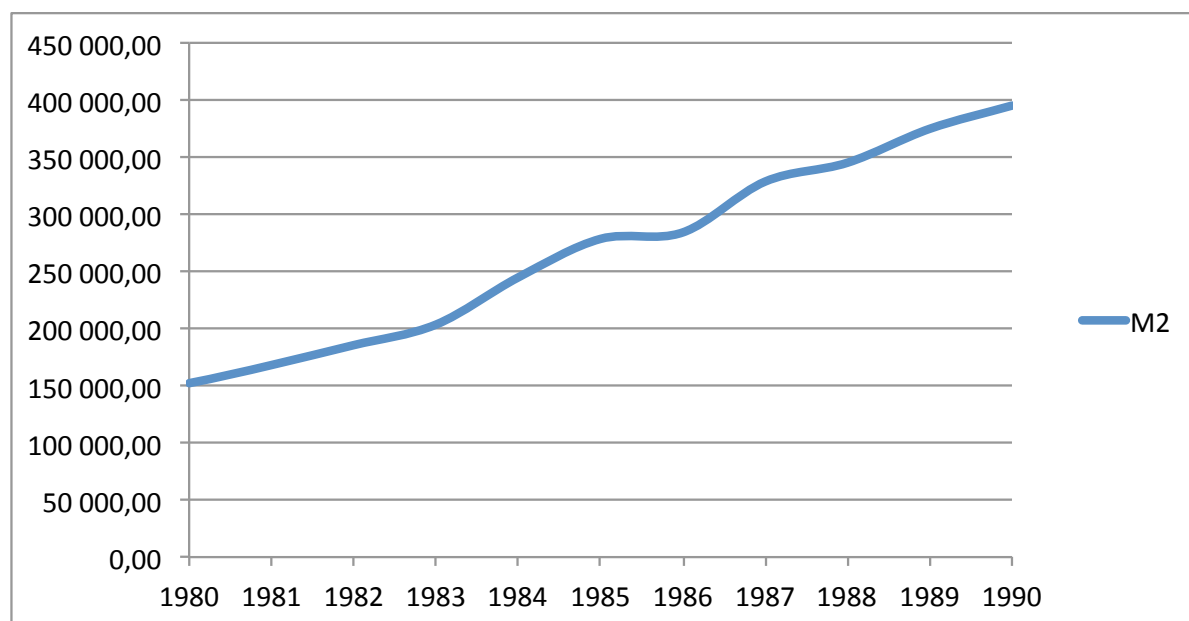
⁴⁸ Aamo, Bjørn S. (2011) *Bankkrisen tyve år etter – hva lærte vi?* [Internett] Valutaseminaret, Finanstilsynet. Tilgjengelig fra:

<http://www.finanstilsynet.no/Global/Venstremeny/Foredrag_vedlegg/2011/Valutaseminar_2011_SkogstadAamo_Bankkrisen_tyve_ar_etter.pdf> [Lest 6. April 2014].

⁴⁹ Se appendiks 2

⁵⁰ Iovland, Jan T. *Forelesning i Pengemarkeder og Bankvesen, Penger og kreditt*, NHH

Figur 7: M2, Norge 1980 – 1990, Årlige end-of-year-observasjoner

Kilde: Norges Bank⁵¹

Av figur 7 observerer vi at M2 ligger på et relativt jevnt nivå frem til ca. 1970, men stiger kraftig fra 1970.

Kredittindikatorene K2 og K3

Kredittindikatorene er summen av kreditt til ikke-finansielle bedrifter, kommuneforvaltningen og husholdninger fra banker, statlige låneinstitutter, finansierings- og forsikringselskaper og verdipapirmarkedene⁵². K2 omfatter kreditt i norsk og utenlandsk valuta i norske kroner, mens K3 også omfatter kreditt lokalisert i utlandet. Historisk ser kredittmengden ut til å øke i forkant av finansielle og realøkonomiske kriser⁵³.

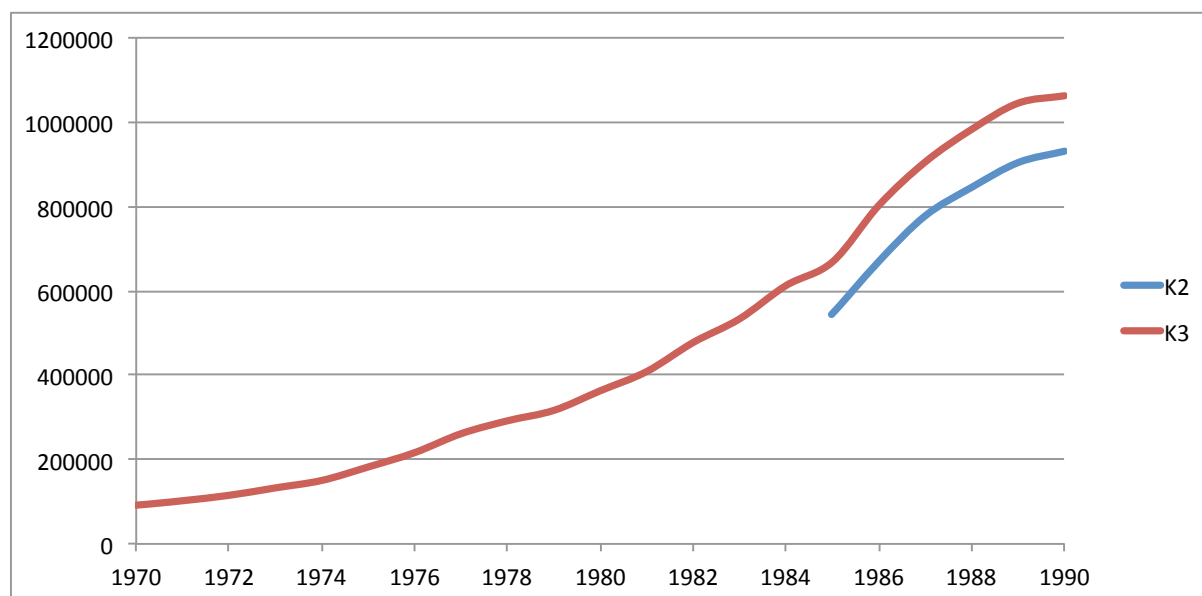
K2 begynte ikke å noteres før i 1985, slik at datasettet er noe mangelfullt. For å kunne studere veksten i kreditt over en lenger periode, har vi derfor også sett på K3.

⁵¹ Klovland, J.T (2004). *Monetary aggregates in Norway 1819-2003, Chapter 6* [Internett]. Norges Bank Occasional Papers no. 35, Oslo Tilgjengelig fra: <<http://www.norges-bank.no/en/price-stability/historical-monetary-statistics/money-credit-and-banking/>> [Lest 16.juni 2014].

⁵² Iovland, Jan T. *Forelesning i Pengemarkeder og Bankvesen, Penger og kreditt*, NHH

⁵³ Riiser, Magdalena D. (2005) *Boligpriser, aksjekurser, investeringer og kreditt – hva sier de om bankkriser? En historisk analyse på norske data* [Internett], den Norske Bank. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/penger_og_kreditt/2005-02/riiser.pdf> [Lest 2.April 2014].

Figur 8: K2 og K3, Norge, 1970 – 1990

Kilde: Norges Bank⁵⁴

Av figur 8 observerer vi at K3 stiger svakt i 1970-årene, og noe brattere på starten av 1980-tallet. Fra 1985 stiger K2 og K3 brattere, og for så begynne å flate ut i 1990. Dette harmonerer med at vi hadde en kredittoppblåsning på 80-tallet.

6.4 Bankene går over ende

Bankenes tap begynte å komme i 1987, etter OPEC III og det kraftige fallet i oljeprisene. Flere mindre banker gikk over ende eller fusjonerte i denne perioden. Fra og med regnskapsåret 1987 ble retningslinjene for føring av tap erstattet av forskrift. Forskriften medførte at en del banker måtte føre tapene på et tidligere tidspunkt enn det som var praksis før, samt at avsetningene for tap ble større. En nærmere beskrivelse av tapsforskriftene følger i kapittel 7.

Da verdensøkonomien opplevde et nytt tilbakeslag omkring 1990, begynte bankene å forstå hvilke store tap de satt på. På dette tidspunktet hadde bankene selv to fond, Sparebankenes

⁵⁴ Klovland & Qvigstad J.F. (2004) *Historical Monetary Statistics for Norway 1819-2003* [Internett], Norges Bank Occasional Papers no. 35, Oslo. Tilgjengelig fra: <<http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/skriftserie/35/chapter9.pdf>> [Lest 16.juni 2014].

Sikringsfond og Forretningsbankenes Sikringsfond. Fondene hadde midler til å håndtere en del av problemene som var oppstått i de mindre bankene. Da det meldtes om store tap også i Kreditkassen og Fokus Bank, var ikke fondenes midler tilstrekkelige. 17.oktober 1991 varslet finansminister Sigbjørn Johnsen Stortinget om at bankenes tap var større enn tidligere antatt. I 1991 ble hele aksjekapitalen til Kreditkassen og Fokus Bank nedskrevet, mot aksjonærenes vilje, og staten trådte inn som ny 100 prosent eier. Problemene i DnB var av noe mindre omfang enn hos Kreditkassen og Fokus Bank, og kom også på et senere tidspunkt. I 1992 ble også DnB overtatt av myndighetene.

Det er senere blitt stilt spørsmål om utnullingen av aksjekapitalen til Norges største forretningsbank var nødvendig. Dette spørsmålet vil bli nærmere omtalt i analysedelen.

7. Tapsforskrifter

7.1 Før 1987⁵⁵

Frem til 1987 var det ikke angitt særlige regler i lov eller forskrift for hvordan forretningsbankene skulle vurdere og regnskapsførere misligholdte og tapsutsatte låneengasjementer. Bankene var likevel bundet av tilsvarende regler i regnskaps- og banklovgivningen, samt av prinsipper for god regnskapsskikk.

I forskrifter for forretningsbanker om årsoppgjør gikk det frem at 1) utlån og fordringer ikke skulle vurderes høyere enn deres virkelige verdi, at 2) inntekter ikke skulle tas med i regnskapet før de kunne anses som sikre og at 3) kostnader skulle bokføres så snart de ble ansett som påregnelige.

7.2 Kredittilsynets retningslinjer for tapsvurdering av 20.januar 1987⁵⁶

Retningslinjene fikk selvstendig betydning bare for regnskapsåret 1986 og bare i den grad bankene fulgte dem opp. Retningslinjene omfattet blant annet tapsføring for misligholdte engasjementer. Et engasjement skulle regnes som misligholdt dersom låntaker ikke hadde betalt forfalte terminer eller dersom overtrekk på rammekreditter ikke var inndekket som avtalt. Av retningslinjene fulgte det også at bankene skulle stanse inntektsføring av renter dersom det ikke forelå betryggende sikkerhet.

7.3 Tapsforskriften av 23.november 1987⁵⁷

Fra og med regnskapsåret 1987 ble retningslinjene erstattet av forskrift. Beregnede tap var hovedsakelig tap som ennå ikke var konstaterte, men som på grunn av mislighold ble forventet

⁵⁵ Ingeborgrud, Ingjerd J. & Berg, Jan T. (1991) *Forskrift om årsoppgjør, delårsrapporter og kunngjøring av årsregnskap i aviser, og om vurdering av tap på utlån, garantier m.v. - for forretningsbanker, sparebanker, finansieringsforetak og Den norske Industribank A/S* [Internett], Oslo, Finanstilsynet. Tilgjengelig fra:

<<http://www.finanstilsynet.no/no/Artikkelarkiv/Rundskriv/1987-1991/Til--forretningsbanker-sparebanker-finansieringsforetak-og-obligasjonsfond/>> [Lest 17.Mars 2014].

⁵⁶ Finanstilsynet (1987) *Årsmelding fra Kredittilsynet for året 1987* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.finanstilsynet.no/archive/stab_pdf/01/04/%C3%85rsme017.pdf> [Lest 7.April 2014].

⁵⁷ Finanstilsynet (1987) *Årsmelding fra Kredittilsynet for året 1987* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.finanstilsynet.no/archive/stab_pdf/01/04/%C3%85rsme017.pdf> [Lest 7.April 2014].

å ville oppstå. En sentral bestemmelse var tidspunktet for bokføring av tap, som bidro til at en del banker måtte føre tapene på et tidligere tidspunkt enn det som var praksis tidligere.

Videre ble det presisert at tapsforskriften ikke måtte anses for uttømmende. Etter kravet for god regnskapsskikk, skulle bankene også vurdere risikoen for tap på ikke-misligholdte engasjementer. Dersom et fremtidig tap var sannsynliggjort, skulle det eventuelt foretas tapsavsetninger. Bankene kunne med andre ord ikke unnlate å føre sannsynliggjorte tap på ikke-misligholdte engasjementer, med henvisning til at slike tap ikke var regulert i tapsforskriften.

7.4 Tapsforskriften av 12.desember 1988⁵⁸

I 1988 ble det fastsatt nye forskrifter for forretningsbankene om årsoppgjør. En viktig endring var at tap på utlån, istedenfor avsetning til dekning av tap på utlån, skulle belastes resultatregnskapet. En bloc-fondet fremsto derfor som en ren generell tapsavsetning i balansen. Ved fastsettelsen av størrelsen på tap på et engasjement, skulle banken legge til grunn den virkelige verdi av sikkerheten på tidspunkt for overtakelse.

7.5 Tapsforskriften av 14.november 1991 ("1992-forskriften")⁵⁹

Fra regnskapsåret 1992 kom det enda en ny tapsforskrift. De nye forskriftene omhandlet ikke bare føring av beregnede tap ved misligholdte engasjementer, men også engasjementer som ennå ikke var misligholdt, men som ble vurdert til å være tapsutsatte.

Utdrag fra Finanstilsynets rundskriv om prinsipp for plikten til å foreta tapsvurderinger og –avsetninger:

Tapsavsetningene skal dekke tap i engasjementsmassen som institusjonene må påregne, jf. forskriften p§p § 4 og 5, ut over konstaterte Tap, jf. forskriften p§p § 2 og

⁵⁸ Finanstilsynet (1988) *Årsmelding fra Kredittilsynet for året 1988* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.finanstilsynet.no/archive/stab_pdf/01/04/Årsm018.pdf> [Lest 7.April 2014].

⁵⁹ Ingeborgrud, Ingjerd J. & Berg, Jan T. (1991) *Forskrift om årsoppgjør, delårsrapporter og kunngjøring av årsregnskap i aviser, og om vurdering av tap på utlån, garantier m.v. - for forretningsbanker, sparebanker, finansieringsforetak og Den norske Industribank A/S* [Internett], Oslo, Finanstilsynet. Tilgjengelig fra: <<http://www.finanstilsynet.no/no/Artikkelarkiv/Rundskriv/1987-1991/Til--forretningsbanker-sparebanker-finansieringsforetak-og-obligasjonsfond/>> [Lest 17.Mars 2014].

8.

Vurderingene av hvilke engasjementer/engasjementsgrupper som anses som påregnelig tapsutsatte, og tapsvurderingene skal ta utgangspunkt i "forhold" som foreligger på balansedagen. Forhold omfatter også holdepunkter på balansedagen som sannsynliggjør at debitor har manglende fremtidig oppgjørsevne.

Videre skulle det etter den nye tapsforskriften foretas to typer tapsavsetninger; spesifiserte og uspesifiserte tapsavsetninger.

Spesifiserte tapsavsetninger skulle tas på enkeltengasjementer som var tapsutsatte (påregnelige tap). Tapsutsatthet omfattet mislighold, konkurs eller gjeldsforhandlinger, rettslig inkasso, utlegg og utpanting. (jf. tapsforskriftens p§ 4). Som hovedregel ble et engasjement regnet som misligholdt når avdrag og renter ikke ble betalt til rett tid, eller når rammekreditt ble trukket ut over et bevilget beløp. Forsinkelser med avdrag på nedbetalingslån eller korte overtrekk på rammekreditter kunne i noen tilfeller ikke bli ansett som mislighold. Dette fordi det kunne være uregelmessigheter fra låntakers side. Dersom manglende regulering strakk seg ut over 90 dager skulle imidlertid engasjementet uansett betraktes som misligholdt.

Uspesifiserte tapsavsetninger ble definert som avsetninger til dekning av tap som *pga forhold som foreligger på balansedagen må påregnes å inntreffe* på ikke-identifiserbare engasjementer. Videre ble uspesifiserte tapsavsetninger innført som en erstatning for en bloc-fondet, som ble avviklet ved den nye årsoppgjørskriften.

Videre står det i rundskrivet at uspesifiserte tapsavsetninger deles inn i to engasjementgrupper (tapsforskriften p§ 7):

a. Utlånsgrupper med et potensiale for tap som ikke er påregnelig på balansedagen.

b. Utlånsgrupper med manifestert tapsutsatthet ut fra holdepunkter på balansedagen (f.eks. risikobransjer, risikoklasser, geografiske områder mv.).

På engasjementer i gruppe A skal det etter forskriften ikke foretas tapsavsetninger. På engasjementer i gruppe B vil det være påregnelige tap. Det er imidlertid ikke mulig å identifisere hvilke av engasjementene i denne gruppen som vil gi tap. Institusjoner

plikter f.eks. på basis av relevant statistikk og erfaringsmateriale for øvrig å vurdere avsetningsbehovet for gruppe B.

Bankene skulle altså vurdere å avsette for engasjementer som ikke var identifisert. Ikke – identifiserte engasjementer skulle vurderes ut ifra bankenes eget erfaringsmateriale, konjunkturutviklingen osv. Forskriften åpnet dermed for at bankenes eget skjønn fikk påvirke avsetningen i større grad.

Forskriften oppstilte også en særregel for såkalte softlån. Softlån er lån der banken etter forhandlinger har endret lånevilkårene til kundens gunst. Dersom verdien av en låneavtale ble vesentlig lavere enn utlån med ordinære lånebetingelser, skulle differensen føres som konstaterte tap, jfr. §8.

1992-forskriften opererte i tillegg med en egen bestemmelse for vurderingen av overtatte eiendeler og sikkerheter. Overtatte eiendeler og sikkerheter skulle vurderes til virkelig verdi på tidspunktet for overtagelse og antatt tidspunkt for realisasjon. Det samme fulgte av 1988-forskriften. DnB opererte med en tidshorisont på to til tre år og Kreditkassen med ett års horisont.

7.6 Nye forskrifter i 2005⁶⁰

I 2005 kom det igjen nye tapsforskrifter. Reglene om spesifiserte tapsavsetninger erstattes av regler om nedskrivning for verdifall på individuelle utlån. Reglene om uspesifiserte tapsavsetninger erstattes av mer detaljerte regler om nedskrivning på grupper av utlån. Ettersom våre analyser ikke tar for seg beregninger etter 2005, går vi ikke nærmere inn på hvordan de nye reglene for føring av tap inneholder.

⁶⁰ Løken, Knut & Onarheim, Gøril (1992) *Om forskrift for forretningsbanker, sparebanker, finansieringsforetak og Den norske Industribank A/S om vurdering av tap på utlån, garantier m.v. (tapsforskriften)*, Oslo, Finanstilsynet [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.finanstilsynet.no/no/Artikkelarkiv/Rundskriv/1993/Om-forskrift-for-forretningsbanker-sparebanker-finansieringsforetak-og-Den-norske-Industribank-AS-om-vurdering-av-tap-pa-utlan-garantier-mv-tapsforskriften-OPPHEVET-AV-RUNDSKRIV-102006/>> [Lest 17.Mars 2014].

8. Effekter av tapsforskriftene

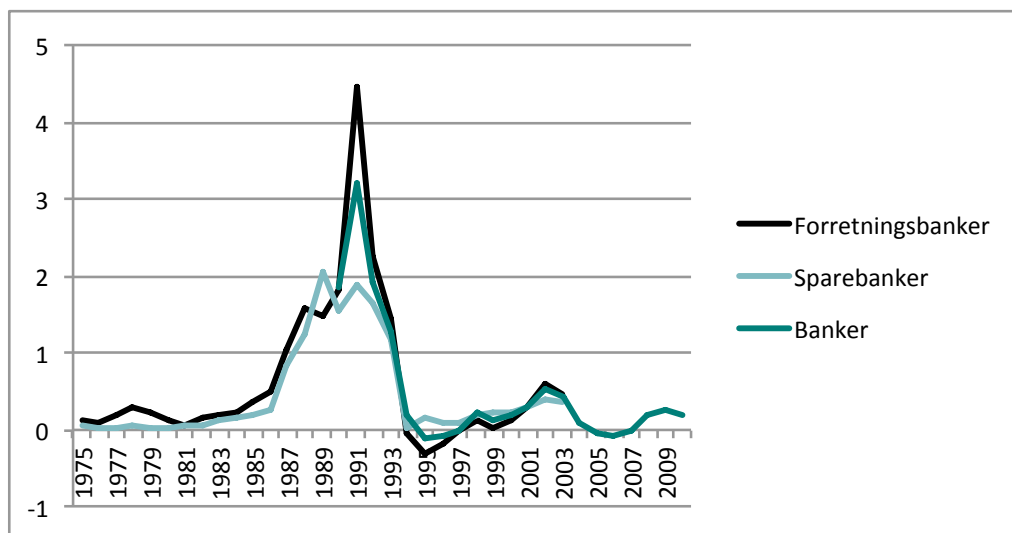
I dette kapitlet vil vi presentere en kvantitativ og kvalitativ analyse av bankenes tapsavsetninger og effektene av de nye tapsforskriftene.

8.1 Kvantitativ analyse

Mens bankkrisen har vært kjennetegnet ved unormalt store tap, har perioden etter krisen vært preget av lave og tidvis negative tap på utlån. Ved utgangen av 1993 hadde DnB (morbank) samlede tapsavsetninger på 13 019 000 000 nominelle kroner. Dette er over det tidobbelte av hva de samlede tapsavsetningene var på vei inn krisen (1080 399 000 pr 31.12.86). En stor andel av tapsavsetningene under bankkrisen har blitt tilbakeført i ettertid.

Hensikten med den kvantitative analysen er å undersøke om en statistisk tilnærming vil kunne si noe om hvorvidt tapsavsetningene under bankkrisen var urettmessig store. Dette er en instrumentell metode, og vil i så måte lide av at den ikke tar hensyn til skjønsmessige vurderinger. Tilnærmingen sier altså ingenting om de fundamentale årsakene til at tapene ble som de ble.

Figur 9: Forretningsbanker og sparebankers totale utlånstap, Norge, 1975 - 2010

Kilde: Finanstilsynet⁶¹

⁶¹ Almklov, G. (gunnar.almklov@finansstilsynet.no), 2014. Student. (e-post). Melding til Halvorsen, M. (marianne.halv@gmail.com). Sendt 20.03.2014, 14:00

Figur 9 viser samlet tap på utlån i prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital for alle banker. Vi ser tydelig krisen, med en kraftig økning i tap på utlån fra midten av 1980-tallet. Utover 90-tallet blir tapene tidvis negative. Det skyldes at tilbakeføringene for disse årene overgår konstaterte og beregnede tap. Man ser også at forretningsbankene for de fleste år har større netto tap enn sparebankene. Samtidig ser man at forretningsbankene får større negative tap enn sparebankene de første årene etter bankkrisen. Dette indikerer at forretningsbankene satte av større beløp til dekning av tap under krisen, som ikke har blitt realisert i ettertid, enn sparebankene.

8.1.1 Avvik fra normalnivå: Gjennomsnittsnivå

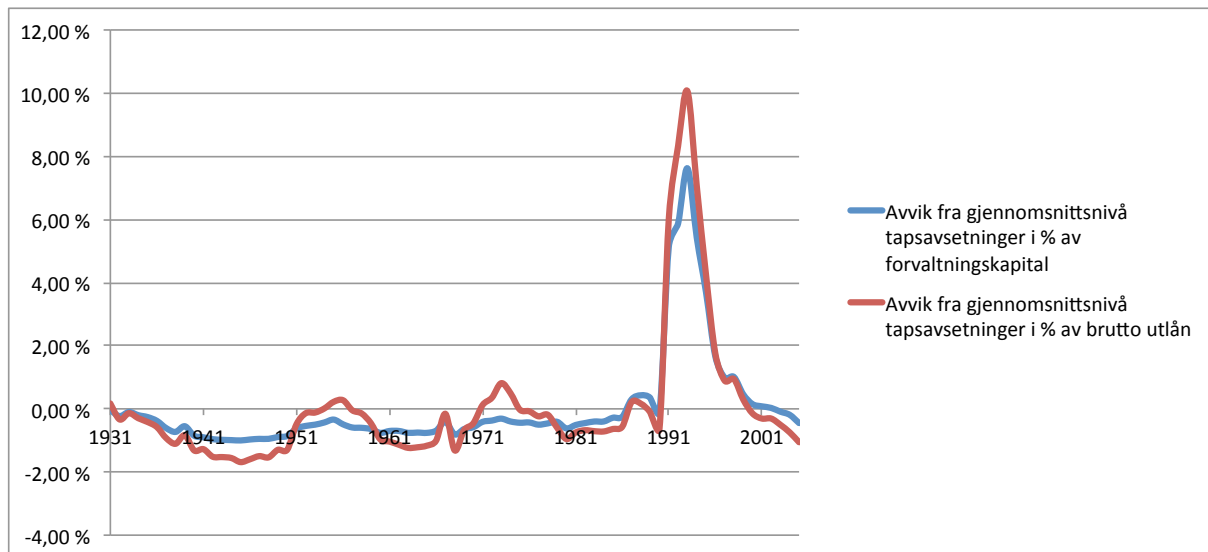
Tabell 1: Avvik fra gjennomsnittsnivå, tapsavsetninger. Beregnet på tidsserie 1931 – 2005

	Tapsavsetninger	Tapsavsetninger i % av forvaltningskapital	Tapsavsetninger i % av brutto utlån
Årlig gjennomsnitt 1931 – 2005	1452 701 826	1,02 %	1,84 %
Årlig gjennomsnitt 1987 – 1993	5918 988 422	3,82 %	5,27 %
Gjennomsnittlig årlig avvik	307,45%	2,80 %	3,43 %

Kilde: Egne beregninger basert på årsrapporter fra Finans Norge og DnB.

Av tabell 1 ser vi et betydelig avvik for tapsavsetninger i absolutte tall. Gjennomsnittlig årlig avvik under krisen er på over 307 prosent. Ettersom absolutte tall ikke tar hensyn til veksten i bankens utlånsportefølje eller forvaltningskapital kan denne beregningen være misvisende. En banks samlede tap på utlån vil bli påvirket av dens utlånsvolum og sannsynligheten for at et engasjement vil bli misligholdt. Forvaltningskapitalen tilsvarer balansesummen, og antyder bankens størrelse. Det vil derfor være en bedre tilnærming å se på tapsavsetninger i prosent av brutto utlån og tapsavsetninger i prosent av forvaltningskapital. Brutto utlån inngår i balansen, og en vekst i brutto utlån vil i så måte forplante seg i forvaltningskapitalen. Når brutto utlån og forvaltningskapital ikke utvikler seg identisk, vil det skyldes at andre poster i balansen endrer seg. Jo større andel brutto utlån utgjør av forvaltningskapitalen, jo mer usikker vil forvaltningskapitalen være.

Figur 10: Avvik fra gjennomsnittsnivå, tapsavsetninger i prosent av forvaltningskapital og brutto utlån, 1931 – 2005

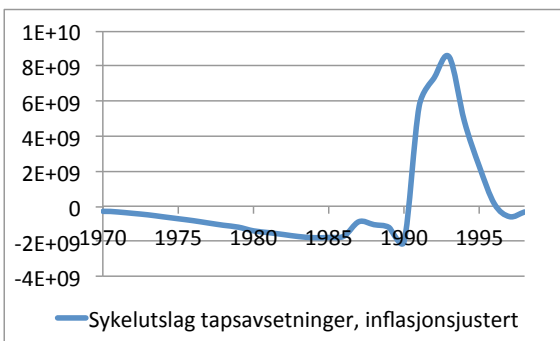
Kilde: Egne beregninger basert på årsrapporter fra Finans Norge og DnB.

Figur 10 viser tapsavsetninger i prosent av forvaltningskapital og tapsavsetninger i prosent av brutto utlån. Vi ser at avvik fra gjennomsnittsnivået for begge variablene ligger noe under null for nesten hele perioden frem til 1987. Etter 1987 viser begge variablene økende positive avvik. Vi ser er en liten nedgang i 1990. Dette kan forklares ut av at man i slutten av 1989 forventet at det skulle gå bedre med norsk økonomi. Fra 1991 stiger begge variablene voldsomt, og når en topp i 1993. Dette stemmer godt overens med kriseperioden.

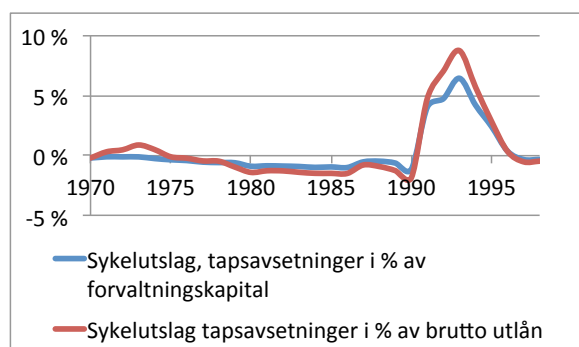
8.1.2 Avvik fra normalnivå: HP-trend

Figur 11 viser et utdrag av tidsseriens avvik fra HP-trend for tapsavsetninger i absolutte tall. Figur 12 viser avvik for tapsavsetninger i prosent av forvaltningskapital og brutto utlån.

Figur 12: Avvik fra HP-trend, tapsavsetninger 1970 – 1998. Beregnet med lambda 10 000 på tidsserie 1931 - 2005

Figur 11: Avvik fra HP-trend, tapsavsetninger i % av forvaltningskapital og brutto utlån, 1970 – 1998. Beregnet med lambda 10 000 på tidsserie 1931 - 2005

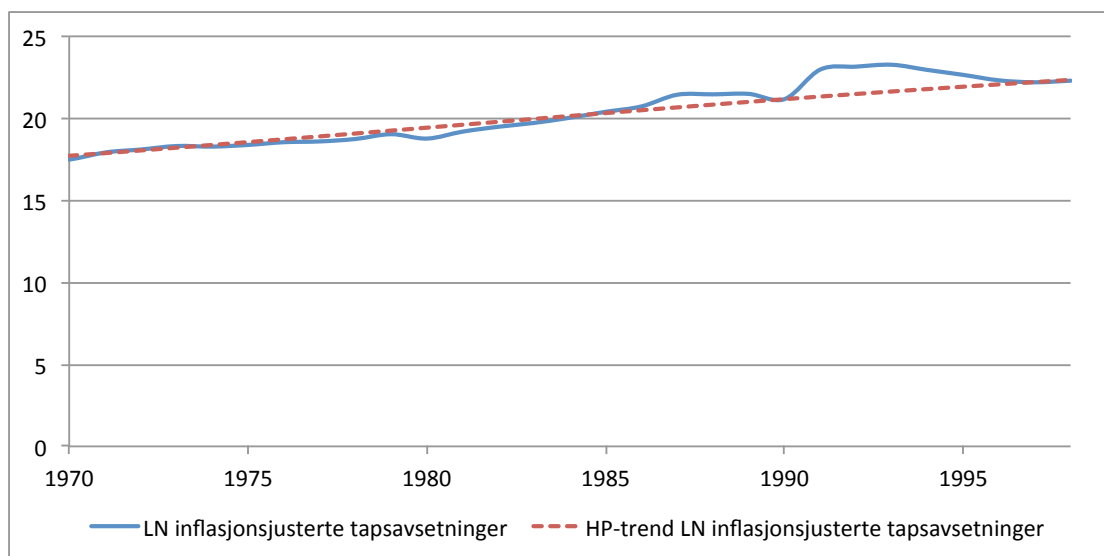
Kilde: Egne beregninger basert på årsrapporter fra Finans Norge og DnB.

Av figur 11 ser vi at avviket er negativt frem til 1990. At avviket er negativt helt frem til 1990 kan skyldes at trenden blir påvirket av krisen. Fra 1991 er avviket positivt. Vi observerer at tapsavsetningene var spesielt store i de siste årene av krisen. Fra 1990 til 1991 ble tapsavsetningene seksdoblet.

Av figur 12 ser vi også bankkrisen tydelig. Krysningpunktet ligger samme sted som for absolutte tall. Alle variablene gir et betydelig positivt avvik fra normalnivået i perioden vi ser på. Fra å ha ligget på rundt 0,5 – 2 prosent av utlån frem til krisen, kom DnBs samlede tapsavsetninger opp i ca. 10 prosent av utlånsvolum i 1992. Dette tilsvarer et avvik fra normalen på om lag 7 prosent. Året etter har avviket økt med ytterligere ett prosent. I 1994 begynner tapsavsetningene som andel av brutto utlån å falle. I prosent av forvaltningskapital utgjør sykelkomponenten i underkant av ca. 5 prosent i 1992. Vi ser at tapsavsetninger som andel av forvaltningskapital har noe mindre sykelutslag enn tapsavsetninger i prosent av brutto utlån.

En sentral bestemmelse ved tapsforskriftene av 1987 var tidspunktet for bokføring av tap, som gjorde at mange banker måtte føre tapene på et tidligere tidspunkt enn hva som var praksis tidligere. Fra regnskapsåret 1992 ble forskriftene strammet inn ytterligere (se kapittel 7). DnBs samlede tapsavsetninger doblet seg fra 1986 til 1987. Figur 11 viser at samlede tapsavsetninger har en topp i 1993. For absolutte tapsavsetninger er det fra 1987 til 1993 en femdobling.

Figur 13: Avvik fra naturlig logaritmisk HP-trend, tapsavsetninger, 1970 – 1998. Beregnet med lambda 10 000 på tidsserie 1931 – 2005

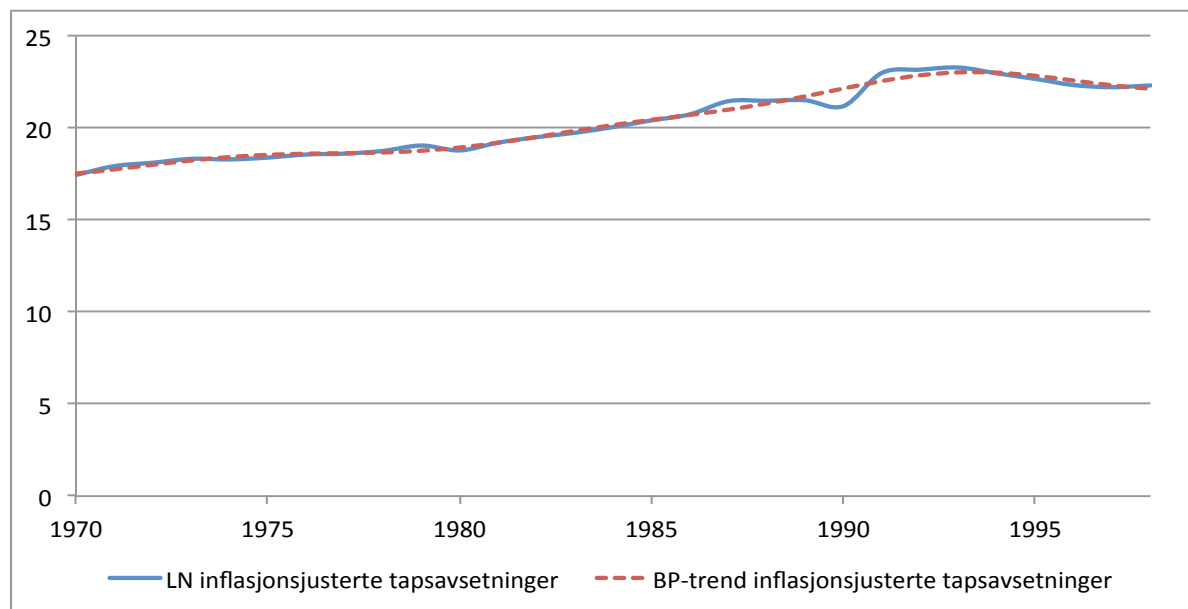

Kilde: Egne beregninger basert på årsrapporter fra Finans Norge og DnB.

Figur 13 viser den naturlige logaritmen av tapsavsetninger. Ved å ta den naturlige logaritmen (ln) oppnår man en jevnere fordeling av observasjonene. Ettersom den naturlige logaritmen viser prosentvis endring, vil spredningen i tallene bli mindre enn ved absolutte tall. Trenden blir slik mer lineær og mindre påvirket av store utslag under kriseperioden. Vi ser at de faktiske tallene fluktuerer noe rundt langsiktig trend frem til 1990. Fra 1990 – 1996 er avviket betydelig positivt.

8.1.3 Avvik fra normalnivå: BP-trend

Figur 14: Avvik fra naturlig logaritmisk Band-Pass-trend, tapsavsetninger, 1970 – 1998. Beregnet med min konjunktursykevarighet 2 år og maks konjunktursykelutslag 8 år på tidsserie 1931 – 2005

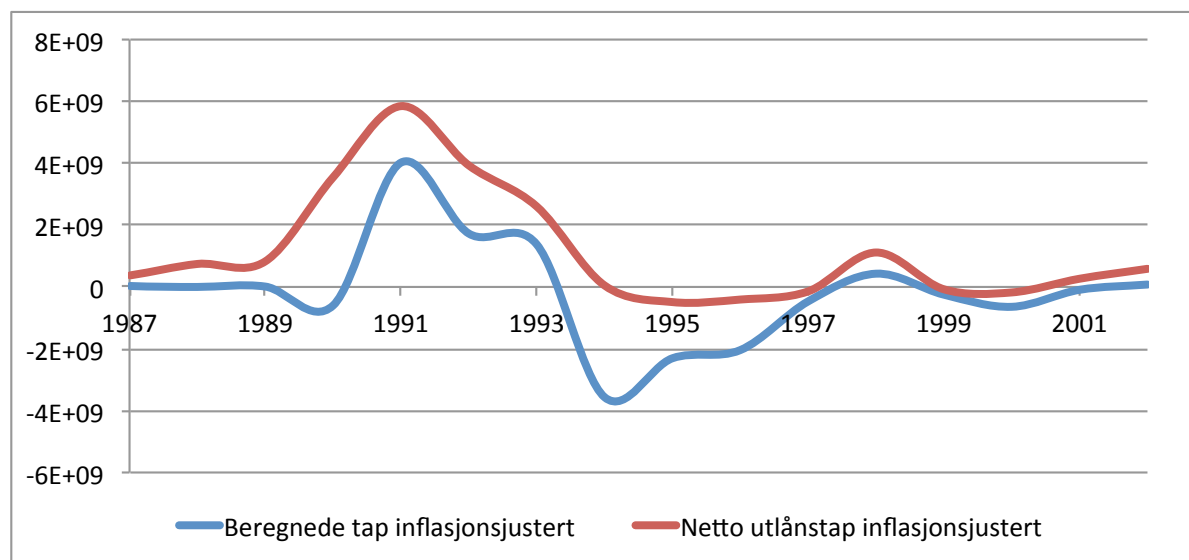

Kilde: Egne beregninger basert på årsrapporter fra Finans Norge og DnB.

Band-Pass-trenden følger faktiske tall tettere enn HP-filteret. Dette gjør sykelutslagene mindre og forflytter krysningspunktet fra 1990 til 1991. Når avviket er negativt før 1991, er dette sannsynligvis fordi trenden påvirkes av kriseperioden. Vi ser likevel konjunktorene tydelig fra 1991. Dette underbygger våre tidligere funn, som viser at vi hadde et konjunkturutslag i tapsavsetningene under krisen.

8.1.4 Beregnede tap under og etter krisen

Figur 15: Beregnede tap, 1987 - 2002

Kilde: Egne beregninger basert på årsrapporter fra Finans Norge og DnB.

Av figur 15 ser vi at det er store variasjoner i beregnede tap, med en topp i 1991 og et bunnpunkt i 1994. Videre ser vi at netto utlånstap følger en nesten identisk utvikling, med noe avvik i perioden 1994 – 1996. Dette er med på å øke gyldigheten til denne metoden.

For DnB har det blant annet vært diskusjon vedrørende om aksjene ble skrevet ned på et tidspunkt da bankens økonomiske stilling var i ferd med å bedre seg. Bankens beregnede tap var på kr. 1 767 000 000 ved utgangen av 1992, altså i det regnskapet som utgjorde grunnlaget for utnullingen av DnBs aksjekapital. Dette er nærmere 58 prosent lavere enn i 1991. Samtidig er årets avsetninger til tap i 1993 20 prosent lavere enn i 1992. I 1994 har de beregnede tapene blitt negative. Vi observerer altså en nedadgående trend for beregnede tap etter toppåret 1991.

Vi ser at de negative beregnede tapene vedvarer til og med 1997. Samlet utgjør negative beregnede tap i perioden 1994 – 1997 127 prosent av de positive beregnede tapene i perioden 1987 – 1993. At de beregnede tapene er negative helt frem til 1997 kan tyde på at DnB kunne ”spise av” tapsavsetningene banken satte av under krisen helt frem til 1997. Etter 1997 fluktuerer beregnede tap noe rundt null.

8.1.5 Tilbakeføringer i andel av totale tapsavsetninger

Det har i ettertid vært rettet søkelys mot tilbakeføringene av tapsavsetninger som ble ført etter krisen. Det har vært pekt på at 30-35 prosent har blitt tilbakeført som ikke realiserte tap, og at tilbakeføringene var enda større hos DnB.

Vi tar med tilbakeføringer av tapsavsetninger frem til 1997 fordi vi av tidligere beregninger (se 8.1.4) observerer at beregnede tap er negative frem til og med 1997. I tillegg til morbank, er det i tabell 2 også oppført tilbakeføringer som andel av tapsavsetninger for hele konsernet.

Tabell 2: Tilbakeføringer 92 - 97 i andel av totale tapsavsetninger pr 31.12. 1991, 1992, 1993

	Tilbakeføringer 92 – 97 i andel av tapsavsetninger pr 31.12.1991	Tilbakeføringer 93 – 97 i andel av tapsavsetninger pr 31.12.1992	Tilbakeføringer 94 – 97 i andel av tapsavsetninger pr 31.12.1993
Morbank	57,27%	45,04%	34,65%
Konsern	54,49 %	42,63 %	38,55 %

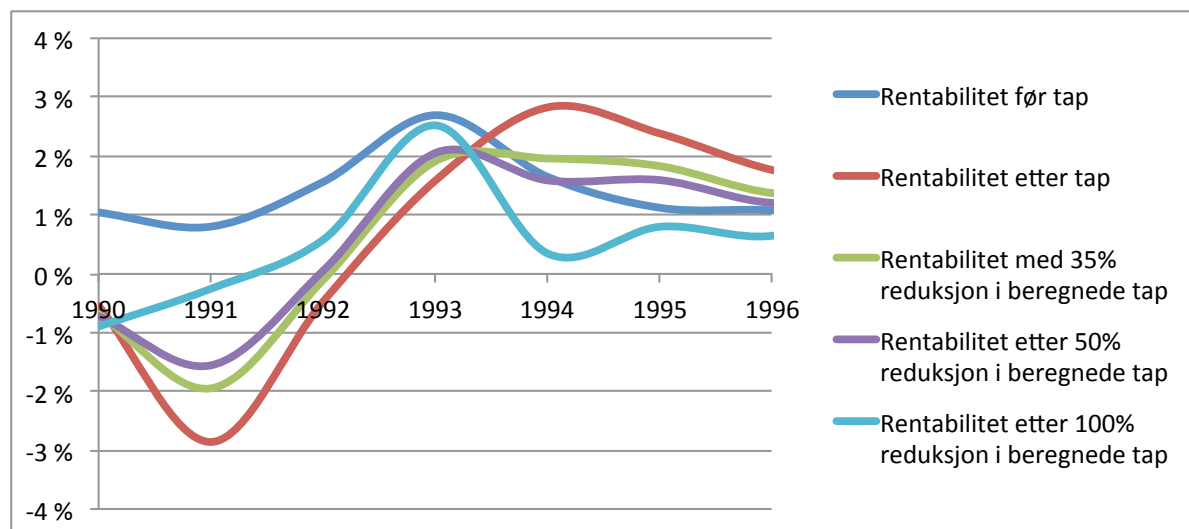
Kilde: Egne beregninger basert på årsrapporter fra Finans Norge og DnB.

Når vi sammenligner morselskapet og konsernet finner vi ikke er store forskjeller. Dette er sannsynligvis fordi morselskapet utgjør en stor prosentdel av konsernet i perioden vi ser på. Å gjøre beregninger for både morselskap og konsern øker validiteten til resultatene.

Vi ser at tilbakeføringene i ettertid utgjør en stor del av tapsavsetningene ved utgangen av bankkrisen. Beregningene indikerer at tilbakeføringene har utgjort et sted mellom 35 – 57 prosent av de totale tapsavsetningene. Dette harmonerer med at tilbakeføringene for DnB har vært ansett å ligge over 35 prosent.

8.1.6 Kontrafaktisk analyse

Figur 16: Rentabilitet etter ulike grader av reduksjon i beregnede tap, 1990 - 1996

Kilde: Egne beregninger basert på årsrapporter fra Finans Norge og DnB.

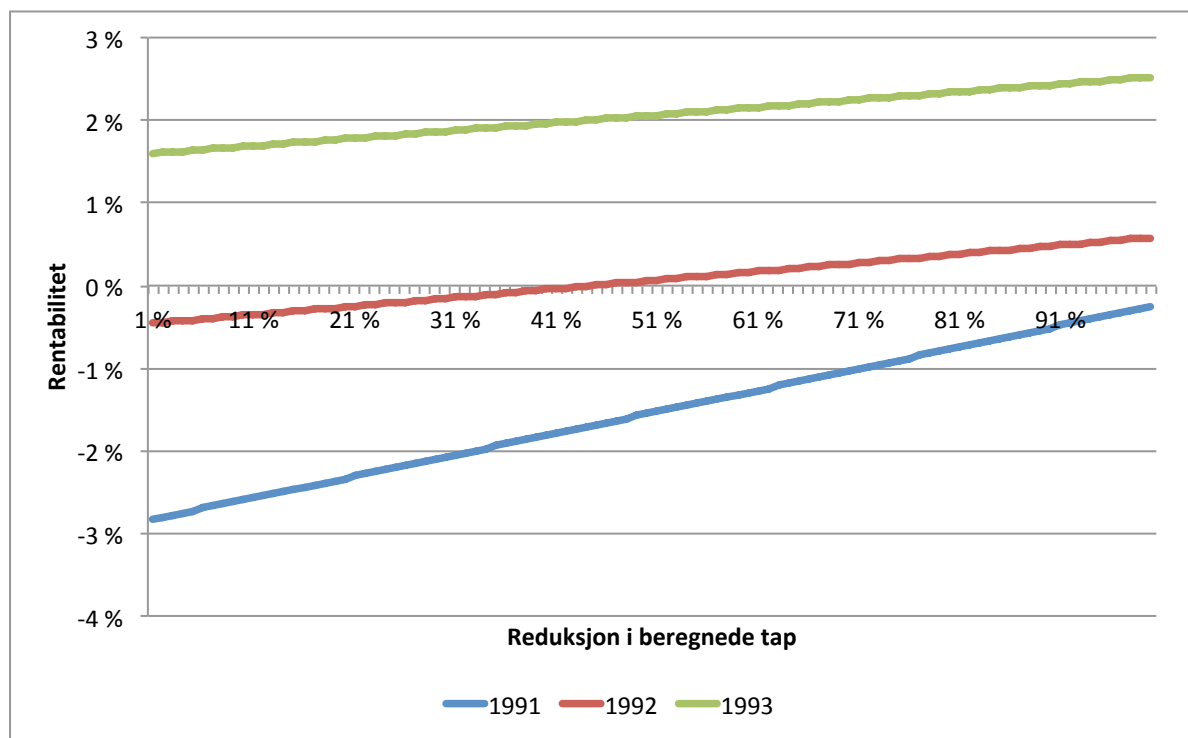
Vi ser på hvordan rentabiliteten ville endre seg for ulike grader av reduksjon i beregnede tap; 35 prosent, 50 prosent og 100 prosent. En effekt av den endrede tapsføringen er at tidsforløpet til tapsføringene endres. Tapene får en jevnere utvikling når de årlige tapsavsetningene reduseres. Jo mer de reduseres, jo mer utjevnet blir tapene. For årene 1990 – 1993 ser vi at rentabiliteten bedres med en reduksjon i beregnede tap. Fra 1994 er rentabiliteten fallende for reduksjon i beregnede tap. Dette skyldes at de beregnede tapene for dette året er negative, slik at en reduksjon i disse vil svekke rentabiliteten.

Rentabilitet etter tap er svært bratt fra 1991 til 1994. Dette viser at DnB var inne i en positiv utvikling denne perioden. I løpet av fire år øker rentabiliteten fra -2,9 prosent i 1991 til 2,8 prosent i 1994. Dette er mye. I konkursåret 1992 er rentabiliteten -0,47 prosent. Når vi reduserer beregnede tap med 50 prosent samme år snur rentabiliteten fra negativt til positivt. Året etter, i 1993, er rentabilitet etter tap på hele 1,59 prosent uten at vi har gjort noen korrigeringer på beregnede tap. Når det gikk såpass mye bedre med banken allerede i 1993, trekker dette mot at DnB ville kunnet klart seg uten å bli tatt over av staten. Dersom vi reduserer beregnede tap med 35 prosent og 50 prosent får vi rentabilitet på henholdsvis 1,86 prosent og 2 prosent. Figur 16 viser også et ekstremtilfelle, hvor det kun kostnadsføres konstaterte tap, altså en 100 prosent reduksjon i beregnede tap. En slik situasjon vil være urealistisk, men vises for å gi et helhetlig bilde av tapssituasjonen.

Dersom vi ikke endrer netto utlånstap, men tar hensyn til fremtidige tilbakeføringer, blir rentabiliteten i 1992 2,64 prosent, hvilket må kunne anses som godt.

Under vises en sensitivitetsanalyse av rentabiliteten for årene 1991 – 1993.

Figur 17: Sensitivitetsanalyse av rentabilitet med hensyn til ulike grader av reduksjon i beregnede tap, 1991 – 1993

Kilde: Egne beregninger basert på årsrapporter fra Finans Norge og DnB.

Av figur 17 ser vi at rentabiliteten i 1991 negativ for alle grader av reduksjon av beregnede tap. Videre observerer vi at banken har en bedret rentabilitet i 1992, da aksjekapitalen ble nulltet ut. Nullpunktet dette året tilsvarer en prosentvis reduksjon i beregnede tap på mellom 44 og 45 prosent.

Vi vil understreke at vi ikke hevder at DnB faktisk burde ha redusert de årlige tapsavsetningene med 35 eller 50 prosent; dette er kun et tenkt scenario.

8.1.7 Evaluering av resultater

Normalnivået er estimert ved bruk av ulike metoder for beregning av trend på en langsiktig tidsserie. Optimalt sett burde denne tidsserien strukket seg fra de første bankene ble etablert i Norge og frem til i dag. En datainnsamling av dette omfanget er svært krevende, og vi mener at vår tidsserie er tilstrekkelig til å analysere vår problemstilling. Vi kunne også brukt enda

flere statistiske metoder for beregne avvik fra normalnivå, slik at validiteten ville økt ytterligere. Vi observerer at trenden påvirkes av kriseperioden til tross for at vi har brukt en høy lambda. Følgelig *kan* normalnivået være overestimert. Dette gir følgende svakheter ved analysen: for det første vil det kunne bety at det positive avviket i perioden 1991 – 1996 er for lite. For det andre vil det kunne bety at det negative avviket i perioden 1970 – 1990 er for stort. Når vi regner samlet avvik i perioden 1987 – 1993 vil dog noe av denne effekten nulle seg ut.

Samlede tapsavsetninger avviker betydelig fra normalnivå for alle tidsserieanalysene vi har beregnet. Dette indikerer at tapsavsetningene under krisen var unormalt store. En stor andel av tapene kan nok skyldes at antall misligholdte engasjementer økte på vei inn mot krisen. Samtidig er avvikene av så betydelig størrelse at det er nærliggende å tro at de nye tapsforskriftene påvirket bankens tapsføring. Avvik fra normalnivå gir likevel ikke et tydelig svar på hvorvidt tapsavsetningene svinger mer eller mindre enn konjunktorene. Man kan forvente at tapsavsetningene vil øke i en periode der økonomien er i en nedgang, men den relative økningen i forhold til andre indikatorer er vanskelig å anslå. Vi mener derfor at tidsserieanalysene underbygger at tapsavsetningene under krisen var for store, selv om metoden er for upresis til å si nøyaktig *hvor mye* for store de var.

Videre observerer vi at negative beregnede tap oppstår året etter krisens slutt og vedvarer frem til 1997. Dette indikerer at tapsavsetningene under krisen var så store at de dekket tap som oppstod helt frem til 1997. Dette sannsynliggjør i sterk grad at tapsavsetningene under krisen var for store. En svakhet med metoden er at variabelen vi har brukt er et estimat på beregnede tap, og vil kunne være overvurdert. Vi mener likevel at den gir en god tilnærming. Man skal imidlertid være forsiktig med å tolke en nedgang i beregnede tap som et bevis på at utlånsporteføljens kvalitet har blitt bedre.

Det at vi ser at en så stor andel av tapsavsetningene ikke ble realisert, og senere tilbakeført, underbygger synet om at tapsavsetningene under krisen var urettmessig store. Man kan dog peke på at man under krisen ikke kunne vite med sikkerhet at økonomien ville snu, og at tapene ikke ville bli realisert. Dette vil bli diskutert nærmere i den kvalitative delen.

Den kontrafaktiske analysen viser at dersom man justerer for fremtidige tilbakeføringer, er rentabiliteten i konkursåret svært god. En kontrafaktisk analyse er dog heftet med stor usikkerhet, og har flere svakheter. For det første har vi kun tatt hensyn til endring i én

variabel, noe som svekker det helhetlige bildet av den tenkte situasjonen. For det andre er det urealistisk at man i sann tid skulle vite at en så stor andel av tapsavsetningene senere skulle vise seg å bli tilbakeført. Dersom dette skulle ha vært tilfellet, måtte man lagt til grunn at man i 1992 hadde perfekt informasjon om den fremtidige økonomiske utviklingen.

For å tegne et bredere bilde av hva som kunne vært en realistisk situasjonen i sann tid, kunne vi sett på ytterligere nøkkeltall for banken. For et mest mulig realistisk bilde burde vi også sett på hvordan andre variabler påvirker nøkkeltallene. Vi kunne videre sett på om banken ville vært i stand til å møte kapitaldekningskravene, for ulike justeringer av beregnede tap. Resultatene fra den kontrafaktiske analysen er dermed ikke like godt underbygd som de øvrige resultatene. Likevel mener vi at den kan gi en pekepinn på at det er sannsynlig at rentabiliteten til DnB kunne vært bedre dersom tapsføringen ikke hadde vært så streng. Det er derimot svært vanskelig å si hvor mye ”snillere” tapsforskriftene måtte ha vært for at DnB skulle klart seg, og ikke bli tatt over av staten. Til tross for dette mener vi at sensitivitetsanalysen sannsynliggjør at DnB ville ha kunne klart seg med en mindre streng praksis for tapsføring. I 1993 er rentabiliteten relativt god uten at vi gjør noen justeringer på beregnede tap. På bakgrunn av dette er det nærliggende å sannsynliggjøre at det ble tapsført for mye under krisen.

Resultatene påvirkes også av måten vi avgrensner kriseperioden. Det kunne vært hensiktsmessig å se på hvordan resultatene ville endret seg for ulike avgrensninger av krisen. Vi mener likevel at vi for vårt formål har valgt en hensiktsmessig avgrensning av krisen.

Til tross for at metodene har flere svakheter, mener vi at den overordnet sett er svært god.

8.1.8 Delkonklusjon

Vi mener at våre funn på det sterkeste sannsynliggjør at de nye tapsforskriftene var for strenge, slik at tapsavsetningene ble urettmessig store under bankkrisen. Analysedelen sannsynliggjør også at DnB ville klart seg dersom tapsføringspraksisen hadde vært mildere.

8.2 Kvalitativ analyse

Hensikten med den kvalitative analysen er å diskutere fundamentale faktorer omkring tapsforskriftene og effektene av dem. Analysen er hovedsakelig basert på intervjuer vi har foretatt, men trekker også på teori om krise og finansiell stabilitet. Vi vil først diskutere

hvorvidt det var riktig å innføre tapsforskriftene slik det ble gjort. Vi vil trekke frem synspunkter i lys av instanser som kan sies å ha hatt et ansvar for hvordan økonomien utviklet seg på 1980-tallet og 1990-tallet. Deretter vil vi stille spørsmål ved hvorvidt en utnulling av bankens aksjekapital var nødvendig og riktig. Til slutt vil vi drøfte hvor vidt det er sannsynlig at vi ville fått en realøkonomisk krise i Norge dersom bankene ikke hadde gått på så store tap.

8.2.1 Var det riktig å innføre tapsforskriftene slik det ble gjort?

Bankenes ansvar

Kritikken av bankene i ettertid av krisen har vært hard. Det har blitt hevdet at bankene ga ut lån over en lav sko og ikke hadde tilstrekkelig kontroll med utlånsveksten. Konkurransesituasjonen mellom bankene gikk over styr, og bankene må ta sitt ansvar for at de ikke evnet å begrense utlånsveksten og risikoen som ble tatt. Boken om Kreditkassen avslører en intern kultur der det å bli større enn DnC var viktigere enn nesten alt annet⁶². Også andre banker ville øke eller beholde markedsandelene. Sigbjørn Haugland forteller i vårt intervju at et sentralt punkt da årsregnskapene ble lagt frem, var konkurransesituasjonen med de andre bankene. Bankene og andre finansieringsinstitusjoner tok risiko i utlandet, på arenaer der de ikke var kjent, og mistet slik kontrollen over utlånsporteføljene.⁶³ Egil Gade Greve, som da var konsernsjef i Bergen Bank, forteller: *”Det er ikke tvil om at når du ser tilbake på det som skjedde – og man registrerte det i og for seg også da det skjedde – at dette gikk for fort. Og det er ikke tvil om at bankene har et ansvar.”*⁶⁴

Det er også blitt pekt på at ny ledelse hos bankene kan ha vært en medvirkende faktor til utnullingen av aksjekapitalen. Egil Gade Greve beskriver at DnBs konkurransesituasjon muligens ble vurdert i lys av Kreditkassens utnulling. Man kunne se for seg at en konkurranse med en statseid Kreditkassen kunne bli svært tøff. Dette fordi DnB kunne ha fortsatt i samme spor, med store tap som skulle dekkes av løpende inntjening og/eller egenkapital. Svein Gjedrem forklarer det slik:

⁶² Aamo, Bjørn S. (2011) *Bankkrisen tyve år etter – hva lærte vi?* [Internett] Valutaseminaret, Finanstilsynet. Tilgjengelig fra:

<http://www.finanstilsynet.no/Global/Venstremeny/Foredrag_vedlegg/2011/Valutaseminar_2011_SkogstadAamo_Bankkrise_n_tyve_ar_etter.pdf> [Lest 6.April 2014].

⁶³ Se appendiks 3

⁶⁴ Se appendiks 2

Så lenge de gamle aksjonærene hadde verdier var administrasjonene i bankene forsiktige med å skrive ned. Derimot da det var klart at alle aksjonærverdier var tapt og ny ledelse kom inn, var det en enorm nedskrivning av verdier. Vi snakker om en Borger Lenth-effekt⁶⁵. Da han la frem regnskapet til Kreditkassen 3.kvartal 1991, foretok han kraftige nedskrivninger i Kreditkassen. Dette var på et tidspunkt hvor det var klart at all privatkapital var tapt. Dess mer penger man skrev ned, dess mer penger fikk man av staten. På et eller annet tidspunkt er det klart at noen får insentiv til å skrive ned så mye som det er skjønnsmessig mulig å gjøre. Det vil ikke si at noen gjorde noe galt - det er bare rom for skjønnsutøvelse i et sånt regelverk.⁶⁶

Gjedrem peker på at de nye tapsforskriftene kun var en presisering av tidligere regler, og en innskjerping av en i utgangspunktet alt for løs praksis. Når det ble tilbakeført beløp i ettertid, er dette fordi økonomien tok en positiv vending. På tidspunktet for tapsføringene kunne man ikke vite hvilken vei økonomien skulle gå; man måtte forholde seg til den informasjonen man hadde der og da. Tidspunktet er irrelevant; en innstramning måtte komme uansett. Finn Hvistendahl, som var konsernsjef i DnB da staten tok over som eier, mener overtakelsen av bankene var en redningsaksjon fra myndighetenes side, og som lyktes godt. Harald Jægtnes, som var leder for bankens revisjon fra 1992, mener innstramningen av tapsforskriftene var på sin plass. Bankene hadde tidligere skrevet av alt for lave beløp. Bankene hadde også ”nokså rimelig rom” for så å utvise forretningskjønn innenfor de rammene som forelå.⁶⁷ Disse synspunktene representerer et ytterpunkt av meninger i debatten om bankkrisen.

Myndighetenes ansvar

Det kan argumenteres for at da bankene ble sluppet fri som profittmaksimerende bedrifter, kan man ikke anklage dem for å opptre som nettopp dette. Det har blitt pekt på at myndighetenes tiltak omkring tidspunktet for bankkrisen virket prosyklisk. Mens tiltakene under bobleoppbyggingen la til rette for en voldsom kreditteksjon, fungerte tiltakene etter vendepunktet kontraktivt på økonomien. Dette bidro i så måte til å forsterke krisen. Dereguleringene kom i en periode da norsk økonomi opplevde en sterk vekst i forbindelse med oljeinntektene, og renten ble i tillegg holdt på et kunstig lavt nivå. De finanspolitiske innstramningene falt på et tidspunkt da økonomien var i en nedgangsfase.

⁶⁵ Borger Lenth ble konsernsjef i Kreditkassen i 1991

⁶⁶ Se appendiks 1

⁶⁷ Grytten, Ola H., Bjørsvik, E., Nilsen, Y. (2014) *Banken I Samfunnet – Bergens Privatbank/Bergen Bank 1855-1990*, Bodoni Forlag, Bergen.

Det har blitt hevdet at tidshorizonten som ble lagt til grunn for verdivurderingene var for kort. Tidshorizonten var satt til to – tre år. I så måte tok ikke forskriftene i stor nok grad hensyn til den potensielle verdistigningen i markedet. Til sammenlikning hadde Sverige en lengre tidshorizont. Gade Greve peker på hvordan tapsforskriftene fratok bankene vurderingsmyndighet. Rammene for utøvelsen av bedriftsøkonomisk skjønn var for stramme.

Reidar Lien forteller i vårt intervju at de store nedskrivningene skapte eiendomsbaroner som hadde fått inntil 100 prosent finansiering og fått kjøpe eiendommer til en billig penge. Han legger til at dette kunne man sannsynligvis ikke gjort med de gamle forskriftene. Eiendom skulle nå verdsettes til en multiplikator av leieinntekten. Følgelig kunne eiendommer som i en periode sto tomme bli nedskrevet til nærmere null.⁶⁸ Videre trekker Gade Greve frem et illustrerende eksempel på hvordan dette førte til en enorm verdioverføring utover 90-tallet. Triaden ble finansiert av Kreditkassen. Da Triaden ikke fikk solgt sine lokaler, måtte Kreditkassen nedskrive engasjementet til den neddiskonterte summen av leieinntektene. I en økonomi som på dette tidspunktet var i en dyp dal var dette beløpet svært lite. Olav Thon kjøpte på denne tiden Triaden for en svært liten sum. Da markedene snudde, viste Triaden seg å være et svært lønnsomt prosjekt for Thon. Vi hadde dermed fått en verdioverføring fra banken til en privat investor.

Egil Gade Greve påpeker at i Sverige ble såkalte bad bank –løsninger benyttet:

(...) svenske banker, og spesielt SEB fikk myndighetenes godkjenning til å legge store deler av sine misligholdte lån inn i et rent datterselskap med de tilnærmet opprinnelige verdier. Datterselskapet fremgikk av årsberetningen med en passus om at markedsverdien av selskapets eiendeler p.t. var lavere enn den bokførte verdi. Over årene ble selskapets eiendeler solgt og selskapet ble til slutt børsnotert. Banken fikk således god tid til avvikling og innhenting av verdiene. Bankens aksjonærer opplevde således ikke en massiv verdioverføring samtidig som en viss informasjonsplikt ble overholdt. Denne metode var ikke uvanlig i internasjonale banker.⁶⁹

Med utgangspunktet i de store tilbakeføringene som ble gjort utover 1990-tallet, kan det være nærliggende å hevde at tapsforskriftene var for strenge. Sigbjørn Haugland trekker også frem

⁶⁸ Se appendiks 4 for referat fra intervju med Reidar Lien

⁶⁹ Se appendiks 2

den enorme verdioverføringen som investorer kunne dra nytte av utover 90-tallet etter at eiendomsprosjekter ble nedskrevet til nærmere null. De nye tapsforskriftene virket prosyklisk i form av at de reduserte den regnskapsmessige verdien av aktiva i en nedgangskonjunktur. Følgelig økte verdiene i den påfølgende oppgangskonjunktoren. Det er vanskelig å komme med et entydig svar på *hvor* mye for store tapsføringer som ble gjort på slutten av 80-tallet og begynnelsen av 90-tallet var. Likevel sannsynliggjør dette synet at tapsavsetningene var urettmessig store og at tidspunktet endringene kom på gjorde at tiltaket bidro prosyklisk på økonomien.

En makroøkonomisk systemfeil

Et annet forhold det kan rettes kritikk mot, er oppbygningen av det makroøkonomiske systemet i Norge. Dette forholdet er knyttet opp mot problemer med systemrisiko. En entydig definisjon av begrepet er vanskelig å komme med, og denne utredningen har ikke til hensikt å gå inn på en dyptgående diskusjon av dette. Norges Bank definerer systemrisiko som

(...) risikoen for at likviditets- og soliditetsproblemer i et selskap, markedssegment, oppgjørssystem eller bank skal spre seg og forårsake insolvens hos andre banker eller i andre deler av det finansielle systemet (...) i verste fall kan det oppstå en systemkrise ved at likviditets- og insolvensproblemer sprer seg (...) En slik systemkrise i finansiell sektor vil svekke bankenes evne til å formidle kreditt og kapital, og kan dessuten ha konsekvenser for bankenes evne til å tilby betalingstjenester. De totale kostnadene for samfunnet ved en slik krise kan overstige bankenes egne tap, og bankene har derfor ikke tilstrekkelige insentiver til å begrense systemrisikoen. I de fleste utviklede økonomier arbeider derfor sentralbankene for å sikre at bankene er kjent med og kan kontrollere den risiko de tar.⁷⁰

Definisjonen retter søkelys mot et aspekt ved kriseutviklingen som omfavner den overordnede strukturelle organiseringen av økonomien. Systemet tillot en utlånseksponering av stort omfang, og konsekvensene var svært alvorlige. Dette kan indikere at det eksisterte grunnleggende strukturelle problemer i økonomien. Systemet i Norge viste seg å ikke være

⁷⁰ Gjedrem, Svein (2004) *Norske Pengemarkeder – pengepolitikk og finansiell stabilitet* [Internett] Oslo, Norges Bank. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/skriftserie/34/hele_heftet_34.pdf> [Lest 01.April 2014]

robust nok for endringen økonomien gikk gjennom i løpet av 1970 og 1980-årene. Vi har sett liknende tilfeller i andre land. Da bankenes problemer i så stor grad spredte seg til andre markeder, kan dette være et tegn på at systemrisikoen i den norske økonomien lå der. Sett i etterpåklokskapens lys kan det kanskje være vanskelig å forestille seg at en så brå omveltning ikke skulle kunne danne grobunn for finansielle ubalanser.

Sigbjørn Haugland påpeker at Kredittilsynets oppfølgingsrutiner ikke var gode nok, og at det derfor var rom for å håndtere tapsforskriftene ulikt i de ulike bankene. Egil Gade Greve presiserer at mangelfull kvalitet på utlånstatistikken gjorde det vanskelig å følge kredittutviklingen underveis i et makroøkonomisk perspektiv. Man kan si at det makroøkonomiske systemet inneholdt en strukturfeil. Manglende rammer for bankene kombinert med en ekspansiv politikk i forkant av krisen skapte et incentivsystem som, slik Gade Greve formulerer det, *”inviterte til dans”*.⁷¹ Det kan synes som at det økonomiske overvåkningssystemet ikke var godt nok til å håndtere verken kredittveksten eller nedgangen. Haugland peker på hvordan Kredittilsynet ”løp etter” utviklingen, heller enn å ligge i forkant.

Dersom vi ser effekten av tapsforskriftene i dette perspektivet vil man kanskje kunne si at de nye tapsforskriftene var et forsøk på å rette opp i et strukturproblem i det økonomiske systemet. Feilen ved dette grepet var at problemene favnet dypere enn hva tapsforskriftene forsøkte å rette opp i. Sykdommen i økonomien hadde bygd seg opp gjennom mange år, gjennom en kunstig vekst opprettholdt av høye oljeinntekter. Innføringen av tapsforskriftene kan ses som et forsøk på å kurere symptomene, heller enn årsakene til problemene.

8.2.2 Var en utnulling av DnBs aksjekapital nødvendig?

I forlengelsen av spørsmålet vi har diskutert over, vil vi forsøke å svare på hvorvidt en utnulling av DnBs aksjekapital var nødvendig og riktig.

Momenter som taler for at en utnulling av DnBs aksjekapital var en riktig løsning

Man kan på den ene side trekke frem at en utnulling av bankens aksjekapital var nødvendig. De økonomiske problemene var av et slik omfang og av en slik dybde at det måtte gå slik det gikk. Bankenes problemer kan ses som et symptom på den økonomiske sykdommen. Gjødrem mener at dersom bankenes aksjekapital ikke hadde blitt nullut, ville det tatt lenger tid før det

⁷¹ Se appendiks 2

hadde blitt ryddet opp. Følgen ville da sannsynligvis ha vært at nedgangskonjunkturen hadde vedvart. Bankene ville ikke våget å låne ut igjen, og de tapene og de økonomiske problemene ville blitt enda større.⁷²

Videre forteller Gjedrem at utnullingen av aksjekapitalen var et krisehåndteringstiltak. Selv om man i ettertid kan trekke frem svakheter ved dette, kan det ha syntes som beste løsning på det daværende tidspunkt. Slik myndighetene vurderte, forelå det en overhengende risiko for systemkrise i banknæringen, og hovedfokus var å redde situasjonen. Da økonomien tok en positiv vending, var ikke dette noe man kunne forutsett på konkurstidspunktet. I sann tid må man forholde seg til den informasjonen man har i sann tid.

Momenter som taler mot at en utnulling av DnBs aksjekapital var en riktig løsning

Vi vil her diskutere hvorvidt utnullingen av aksjekapitalen var en riktig løsning ut i fra de forhold som lå til grunn på konkurstidspunktet.

Egil Gade Greve sier at han tror det ville ha vært mulig å hente inn frisk aksjekapital til DnB. Dersom dette hadde vært mulig, tyder det på at markedet vurderte verdien av banken til større enn null. Dette impliserer at investorer enten anså den regnskapsmessige verdien myndighetene tilla banken som feil, eller at det forelå en forventning om økonomisk bedring. Tilfellet var, slik vi vurderer det, at det på sikt sannsynligvis forelå en forventet avkastning på aksjene. Tapsforskriftene og utnullingen tok ikke hensyn til dette. At det gikk bedre med DnB allerede året etter overtakelsen, forsterker dette synet.

Man kan også peke på at det å ta over bankene var en løsning basert på en feil tilnærming. Det som trengtes var en dyptgående restrukturering av økonomien. Det var systemet som hadde tillatt en kreditteksjon av det omfanget vi så. Den grunnleggende økonomiske strukturen sikret ikke en stabil utvikling. Sett fra et samfunnsøkonomisk perspektiv, førte utnullingen til to typer kostnader. For det første fikk vi et effektivitetstap som følge av tapt konkurransevne. Overtakelsen av bankene reddet bedrifter som, i henhold til den vurdering som ble lagt til grunn, ikke var skikket til å overleve. Ved å redde bankene ga man bankene et signal om at staten ville tre inn dersom de hadde problemer. Slik lærte de i mindre grad av sine feil. For det andre fikk vi en inntektsoverføring fra staten til bankene.

⁷² Se appendiks 1

Tapsforskriftene hadde til hensikt å sikre en regnskapsmessig riktig vurdering av bankenes aktiva. Dog er det vanskelig å se hvordan det kan anses som forretningsmessig riktig å sette verdien av engasjementer til markedsverdi i en tid der økonomien er inne i en dyp nedgangskonjunktur. Til tross for at man ikke kan vite hvor raskt økonomien vil gjeninnhente seg, er det *svært sannsynlig* at en bedring vil skje. Tidshorisonten som ble lagt til grunn for føringen av tapene ga et feil bilde av bankenes verdi. Goodwill ble heller ikke tatt med i den regnskapsmessige vurderingen av bankene. Vi mener at verdien av bankene ble kraftig undervurdert.

8.2.3 Overtakelsen – Norgeshistoriens største bankran?

Utnulling av bankenes aksjekapital bygde på en særlov som ble vedtatt under hastverk høsten 1991. Særloven ga staten rett til å overta banker i krise ved å nedskrive aksjekapitalen til null, uten å gå omveier om offentlig administrasjon.⁷³

Myndighetene solgte seg senere ut som eier i de tre store forretningsbankene. Unntaket er DnB, der staten fortsatt eier 34 prosent⁷⁴.

Salget av aksjene utløste en betydelig gevinst hos myndighetene. Utnulling av aksjekapitalen gjorde at flere tusen småaksjonærer mistet alle sparepengene de hadde plassert i DnB-aksjer. I Kreditkassen og Fokus Bank skjedde utnulling før den nye skattereformen av 1992 trådte i kraft. Disse aksjonærene hadde dermed ikke rett på tapsfradrag. Aksjonærer som kunne definere sine aksjer som ”aksjer i næring” fikk dog fullt tapsfradrag.

Det har blitt rettet kritikk mot håndteringen av de mindre aksjonærene. Særloven ble vedtatt etter en svært rask saksbehandling høsten 1991, og slik rettsligjorde utnulling av Kreditkassen og Fokus Bank før den nye skattereformen trådte i kraft. Det har blitt trukket frem at loven stred mot det grunnleggende prinsipp i Grunnloven, om erstatningskrav ved overtakelse av annen manns eiendom. Det har blitt pekt på at da staten senere solgte aksjene tilbake til private hender, ble staten tilfalt en avkastning som egentlig tilhørte aksjonærene. Dersom man hadde satt aksjene til en svært lav verdi i stedet for null, ville den senere

⁷³ Finanskomiteen (2001) *Innstilling fra finanskomiteen om forslag fra stortingsrepresentant Siv Jensen om økonomisk kompensasjon til tidligere private aksjonærer som ble slettet i forbindelse med bankkrisen*, Regjeringen [Internett]. Tilgjengelig fra: <<https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2000-2001/inns-200001-245/1/>> [Lest 02.April 2014].

⁷⁴ Den Norske Bank (2014) *DnBs aksjonærer* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<https://www.dnb.no/om-oss/investor-relations/dnb-aksjen/aksjonærer.html>> [Lest 02.April 2014].

verdistigningen kommet aksjonærene til gode. Det er med en viss rett at Axel Damman omtaler overtakelsen som ”Norgeshistoriens største bankran”⁷⁵.

8.2.4 Ville vi fått en realøkonomisk krise dersom bankene ikke hadde gått på så store tap?

Bankenes problemer fikk ringvirkninger i resten av økonomien. Det kan tenkes at dersom bankene ikke hadde måttet tapsføre så store beløp ville ikke de finansielle problemene blitt store nok til å utløse en realøkonomisk krise. På den annen side stakk årsakene til problemene dypere enn som så. Slik vi har diskutert tidligere, kan bankenes problemer ses som et symptom på økonomiens sykdom. Sannsynligvis ville de realøkonomiske konsekvensene av krisen blitt noe mildere dersom bankene hadde klart seg bedre, men *hvor* mye mildere de ville ha blitt, er det vanskelig å si noe om. Norge er en liten, åpen økonomi, og i så måte i høy grad eksponert for internasjonale konjunkturer⁷⁶. Det er vanskelig å se for seg at Norge ikke ville blitt påvirket av det internasjonale tilbakeslaget på starten av 1990-tallet. I denne sammenheng mener vi det likevel er mer relevant å belyse myndighetens håndtering av problemene, som vi tidligere har vist virket prosyklisk.

8.2.5 Delkonklusjon

Vi vurderer det som svært sannsynlig at de nye tapsforskriftene påla bankene å tapsføre urettmessig store beløp. Verdivurderingen av bankene ble dermed urimelig lav. Utnulling av aksjekapitalen skjedde på bakgrunn av denne verdivurderingen, og dermed på et galt grunnlag. Det er nærliggende å tro at en alternativ krisehåndtering fra myndighetenes side kunne dempet bankkrisen.

⁷⁵ Dammann, Axel (1997) *DnB-saken 1992-96, Dokumentasjon av en kampanje som tok sikte på å hindre statsovertagelse av Den norske Bank og å dempe bankkrisen i Norge, 3.utgave* [Internett], Oslo, Dammann. Tilgjengelig fra: <http://dammann.com/Publikasjoner_files/dnb-saken.pdf> [Lest 3.Mars 2014].

⁷⁶ Johansen, Per R. & Eika, Torbjørn (2000) *Drivkrefter bak konjunkturforløpet på 1990-tallet* [Internett], Oslo, Statistisk Sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/oa_200006/johansen.pdf> [Lest 5.April 2014].

9. Konklusjoner

Denne masterutredningen har tatt for seg effektene av de nye tapsforskriftene på bankkrisen 1987 – 1993. Analysen er todelt. I den første delen av analysen har vi benyttet kvantitative metoder for å analysere bankenes tapsføringspraksis før, under og etter bankkrisen. Fokuset har vært på avvik fra normalnivå, beregnede tap og tilbakeføringer i ettertid av krisen. I tillegg har vi foretatt en kontrafaktisk analyse av DnBs rentabilitet.

I andre del av analysen har vi drøftet fundamentale faktorer omkring tapsforskriftene og effektene av dem. I forlengelsen av dette har vi diskutert hvorvidt utnullingen av DnBs aksjekapital skjedde på et galt grunnlag og hvordan utnullingen påvirket bankkrisen. Den kvalitative delen er først og fremst basert på intervjuer av sentrale personer under krisen.

Vi konkluderer med at de kvantitative metodene sannsynliggjør at tapsavsetningene under bankkrisen var urettmessige store. Følgelig er det sannsynlig at de nye tapsforskriftene påvirket bankene til å ta større tap enn det som var hensiktsmessig.

Også den kvalitative analysen sannsynliggjør at de nye tapsforskriftene resulterte i at bankene tapsførte urettmessig store beløp. Tidshorizonten tok ikke hensyn til en forventning om at økonomien ville bedre seg på lengre sikt. Nedskrivningen av DnBs aksjekapital skjedde følgelig på feil grunnlag. Videre ble tapsforskriftene innført på et tidspunkt der økonomien i utgangspunktet var i en resesjonsfase. Følgelig virket tiltaket sterkt prosyklisk.

Det er nærliggende å tro at en økonomisk nedgang ville truffet Norge på starten av 1990-tallet uavhengig av hvor store beløp bankene tapsførte. Sykdommen i økonomien var der. Derimot, hadde ikke bankenes tapsavsetninger vært så store under krisen som de nå ble, ville sannsynligvis krisen ikke blitt like alvorlig. Derav konkluderer vi med at tapsforskriftene virket forsterkende på bankkrisen i Norge.

Litteraturliste

Almklov, G. (gunnar.almklov@finanstilsynet.no), 2014. *Student*. (e-post). Melding til Halvorsen, M. (marianne.halv@gmail.com). Sendt 21.03.2014, 15:47.

Bellamy, Anne M. & Nilsen, Terje (2005) *Regnskapsmessig behandling av utlån og garantier* [Internett], Oslo, Finanstilsynet. Tilgjengelig fra:

<<http://www.finanstilsynet.no/no/Artikkelarkiv/Rundskriv/20051/Regnskapsmessig-behandling-av-utlan-og-garantier/>> [Lest 17.Mars 2014].

Bjørndal Hilde C, Brubakk Leif & Jore Anne S. (2014) *Produksjonsgapet i Norge – en sammenlikning av beregningsmetoder* [Internett], Oslo, Norges Bank. Tilgjengelig fra:

<http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/penger_og_kreditt/2004-04/bjornland.pdf> [Lest 5.April 2014].

Dammann, Axel (1997) *DnB-saken 1992-96, Dokumentasjon av en kampanje som tok sikte på å hindre statsovertagelse av Den norske Bank og å dempe bankkrisen i Norge, 3.utgave*

[Internett], Oslo, Dammann. Tilgjengelig fra: <http://dammann.com/Publikasjoner_files/dnb-saken.pdf> [Lest 3.Mars 2014].

Den Norske Bank (2014) *DnBs aksjonærer* [Internett]. Tilgjengelig fra:

<<https://www.dnb.no/om-oss/investor-relations/dnb-aksjen/aksjonaerer.html>> [Lest 02.April 2014].

Den norske Creditbank (1980) *Årsrapport 1980*. DNB

Den norske Creditbank (1981) *Årsrapport 1981*. DNB

Den norske Creditbank (1982) *Årsrapport 1982*. DNB

Den norske Creditbank (1983) *Årsrapport 1983*. DNB

Den norske Creditbank (1984) *Årsrapport 1984*. DNB

Den norske Creditbank (1985) *Årsrapport 1985*. DNB

Den norske Creditbank (1986) *Årsrapport 1986*. DNB

Den norske Creditbank (1987) *Årsrapport 1987*. DNB

Den norske Creditbank (1988) *Årsrapport 1988*. DNB

Den norske Creditbank (1989) *Årsrapport 1989*. DNB

DnB (1990) *Årsrapport 1990*. DNB

DnB (1991) *Årsrapport 1991*. DNB

DnB (1992) *Årsrapport 1992*. DNB

DnB (1993) *Årsrapport 1993*. DNB

DnB (1994) *Årsrapport 1994*. DNB

DnB (1995) *Årsrapport 1995*. DNB

DnB (1996) *Årsrapport 1996*. DNB

DnB (1997) *Årsrapport 1997*. DNB

DnB (1998) *Årsrapport 1998*. DNB

DnB (1999) *Årsrapport 1999*. DNB

DnB (2000) *Årsrapport 2000*. DNB

DnB (2001) *Årsrapport 2001*. DNB

DnB (2001) *Årsrapport 2002*. DNB

DNB (2002) *Årsrapport 2003*. DNB

DNB (2003) *Årsrapport 2004*. DNB

DNB (2004) *Årsrapport 2005*. DNB

DNB (2005) *Årsrapport 2006*. DNB

Eitrheim, Ø. & Erlandsen S. (2004) *House price indices for Norway 1819-2003, Chapter 9*, 349-376 [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/skriftserie/35/chapter9.pdf>> [Lest 6.juni 2014].

Finans Norge (1932) *Norsk Forretningsbank Årbok 1931*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1933) *Norsk Forretningsbank Årbok 1932*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1934) *Norsk Forretningsbank Årbok 1933*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1935) *Norsk Forretningsbank Årbok 1934*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1936) *Norsk Forretningsbank Årbok 1935*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1937) *Norsk Forretningsbank Årbok 1936*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1938) *Norsk Forretningsbank Årbok 1937*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1939) *Norsk Forretningsbank Årbok 1938*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1940) *Norsk Forretningsbank Årbok 1939*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1941) *Norsk Forretningsbank Årbok 1940*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1942) *Norsk Forretningsbank Årbok 1941*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1943) *Norsk Forretningsbank Årbok 1942*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1944) *Norsk Forretningsbank Årbok 1943*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1945) *Norsk Forretningsbank Årbok 1944*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1946) *Norsk Forretningsbank Årbok 1945*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1947) *Norsk Forretningsbank Årbok 1946*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1948) *Norsk Forretningsbank Årbok 1947*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1949) *Norsk Forretningsbank Årbok 1948*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1950) *Norsk Forretningsbank Årbok 1949*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1951) *Norsk Forretningsbank Årbok 1950*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1952) *Norsk Forretningsbank Årbok 1951*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1953) *Norsk Forretningsbank Årbok 1952*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1954) *Norsk Forretningsbank Årbok 1953*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1955) *Norsk Forretningsbank Årbok 1954*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1956) *Norsk Forretningsbank Årbok 1955*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1957) *Norsk Forretningsbank Årbok 1956*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1958) *Norsk Forretningsbank Årbok 1957*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1959) *Norsk Forretningsbank Årbok 1958*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1960) *Norsk Forretningsbank Årbok 1959*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1961) *Norsk Forretningsbank Årbok 1960*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1962) *Norsk Forretningsbank Årbok 1961*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1963) *Norsk Forretningsbank Årbok 1962*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1964) *Norsk Forretningsbank Årbok 1963*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1965) *Norsk Forretningsbank Årbok 1964*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1966) *Norsk Forretningsbank Årbok 1965*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1967) *Norsk Forretningsbank Årbok 1966*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1968) *Norsk Forretningsbank Årbok 1967*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1969) *Norsk Forretningsbank Årbok 1968*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1970) *Norsk Forretningsbank Årbok 1969*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1971) *Norsk Forretningsbank Årbok 1970*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1972) *Norsk Forretningsbank Årbok 1971*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1973) *Norsk Forretningsbank Årbok 1972*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1974) *Norsk Forretningsbank Årbok 1973*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1975) *Norsk Forretningsbank Årbok 1974*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1976) *Norsk Forretningsbank Årbok 1975*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1977) *Norsk Forretningsbank Årbok 1976*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1978) *Norsk Forretningsbank Årbok 1977*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1979) *Norsk Forretningsbank Årbok 1978*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1980) *Norsk Forretningsbank Årbok 1979*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1981) *Norsk Forretningsbank Årbok 1980*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1982) *Norsk Forretningsbank Årbok 1981*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1983) *Norsk Forretningsbank Årbok 1982*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1984) *Norsk Forretningsbank Årbok 1983*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1985) *Norsk Forretningsbank Årbok 1984*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1986) *Norsk Forretningsbank Årbok 1985*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1987) *Norsk Forretningsbank Årbok 1986*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1988) *Norsk Forretningsbank Årbok 1987*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1989) *Norsk Forretningsbank Årbok 1988*, Oslo, Finans Norge
Finans Norge (1990) *Norsk Forretningsbank Årbok 1989*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1991) *Norsk Forretningsbank Årbok 1990*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1992) *Norsk Forretningsbank Årbok 1991*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1993) *Norsk Forretningsbank Årbok 1992*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1994) *Norsk Forretningsbank Årbok 1993*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1995) *Norsk Forretningsbank Årbok 1994*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1996) *Norsk Forretningsbank Årbok 1995*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1997) *Norsk Forretningsbank Årbok 1996*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1998) *Norsk Forretningsbank Årbok 1997*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (1999) *Norsk Forretningsbank Årbok 1998*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (2000) *Norsk Forretningsbank Årbok 1999*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (2001) *Norsk Forretningsbank Årbok 2000*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (2002) *Norsk Forretningsbank Årbok 2001*, Oslo, Finans Norge

Finans Norge (2003) *Norsk Forretningsbank Årbok 2002*, Oslo, Finans Norge

Finansdepartementet (2000) *Konkurranseflater i finansnæringen* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/fin/Documents-and-publications/official-norwegian-reports-/2000/nou-2000-9/4/2/1.html?id=357508>> [Lest 30.Mars 2014].

Finanskomiteen (1994) *Innstilling fra finanskomiteen om bankkrisen og utviklingen i den norske banknæringen*, Finanskomiteen, Stortinget [Internett]. Tilgjengelig fra: <<https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/1993-1994/inns-199394-213/>> [Lest 31.Mars 2014].

Finanskomiteen (2001) *Innstilling fra finanskomiteen om forslag fra stortingsrepresentant Siv Jensen om -økonomisk kompensasjon til tidligere private aksjonærer som ble slettet i forbindelse med bankkrisen*, Regjeringen [Internett]. Tilgjengelig fra: <<https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2000-2001/inns-200001-245/1/>> [Lest 02.April 2014].

Finanstilsynet (1987) *Årsmelding fra Kredittilsynet for året 1987* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.finanstilsynet.no/archive/stab_pdf/01/04/%C3%85rsme017.pdf> [Lest 7.April 2014].

Finanstilsynet (1988) *Årsmelding fra Kredittilsynet for året 1988* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.finanstilsynet.no/archive/stab_pdf/01/04/Årsme018.pdf> [Lest 7.April 2014].

Gjedrem, Svein (2004) *Norske Pengemarkeder – pengepolitikk og finansiell stabilitet* [Internett] Oslo, Norges Bank. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/skriftserie/34/hele_heftet_34.pdf> [Lest 01.April 2014]

Grytten Ola H. (2013) *Forelesning i Krakk og Kriser ,Tidsserieanalyse*, NHH.

Grytten Ola H. (2013), *Forelesning i Krakk og Kriser , Hyman Minskys Krisemodell*, NHH.

Grytten, Ola H. (2011) *Working Paper: Norges Bank's bicentenary project - Financial crises and monetary expansion* [Internett], Norske Bank. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/Upload/English/Publications/Working%20Papers/2011/wp_2011_21.pdf> [Lest 30.Mars 2014].

Grytten, Ola H. *A Consumer Price Index for Norway 1516-2003* (Historical Monetary Statistics Part I, chapter 3) [Internett], Den Norske bank, Oslo. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/Upload/HMS/PDF/HMSI_chapter3.pdf> [Lest 10.juni 2014]

Grytten, Ola H., Bjørsvik, E., Nilsen, Y. (2014) *Banken I Samfunnet – Bergens Privatbank/Bergen Bank 1855-1990*, Bodoni Forlag, Bergen.

Hove, Stein. I & Moum, Knut m.fl.(1997) *Økonomiske Analyser 16.årgang*, Statistisk Sentralbyrå [Internett]. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/a/histstat/oa/oa_199708.pdf> [Lest 17.Mars 2014].

Høyen, S. (snorre.hoyen@danskebank.no), 2014. *Studenter regneark tapsavsetninger*. (e-post) Melding til Halvorsen, M. (marianne.halv@gmail.com). Sendt 20.03.2014, 14:00.

Ingeborgrud, Ingjerd J. & Berg, Jan T. (1991) *Forskrift om årsoppgjør, delårsrapporter og kunngjøring av årsregnskap i aviser, og om vurdering av tap på utlån, garantier m.v. - for forretningsbanker, sparebanker, finansieringsforetak og Den norske Industribank A/S* [Internett], Oslo, Finanstilsynet. Tilgjengelig fra: <<http://www.finanstilsynet.no/no/Artikkelarkiv/Rundskriv/1987-1991/Til--forretningsbanker-sparebanker-finansieringsforetak-og-obligasjonsfond/>> [Lest 17.Mars 2014].

Johansen, Per R. & Eika, Torbjørn (2000) *Drivkrefter bak konjunkturforløpet på 1990-tallet* [Internett], Oslo, Statistisk Sentralbyrå. Tilgjengelig fra:

<http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/oa_200006/johansen.pdf> [Lest 5. April 2014].

Kindleberger Charles P. & Aliber Robert Z. (2011), *Maniacs, Panics and Crashes – A history of financial crises*, 6.utg. Storbritannia, Pgrave Macmillan, s.28-76.

Klovland & Qvigstad J.F. (2004) *Historical Monetary Statistics for Norway 1819-2003* [Internett], Norges Bank Occasional Papers no. 35, Oslo. Tilgjengelig fra:

<<http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/skriftserie/35/chapter9.pdf>> [Lest 16.juni 2014].

Klovland, J.T (2004). *Monetary aggregates in Norway 1819-2003, Chapter 6* [Internett].

Klovland, Jan T. *Forelesning i Pengemarkeder og Bankvesen, Penger og kreditt*, NHH

Kreditkassen (1932) *Årsrapport 1931*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1933) *Årsrapport 1932*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1934) *Årsrapport 1933*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1935) *Årsrapport 1934*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1936) *Årsrapport 1935*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1937) *Årsrapport 1936*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1938) *Årsrapport 1937*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1939) *Årsrapport 1938*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1940) *Årsrapport 1939*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1941) *Årsrapport 1940*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1942) *Årsrapport 1941*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1943) *Årsrapport 1942*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1944) *Årsrapport 1943*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1945) *Årsrapport 1944*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1946) *Årsrapport 1945*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1947) *Årsrapport 1946*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1948) *Årsrapport 1947*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1949) *Årsrapport 1948*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1950) *Årsrapport 1949*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1951) *Årsrapport 1950*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1952) *Årsrapport 1951*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1953) *Årsrapport 1952*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1954) *Årsrapport 1953*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1955) *Årsrapport 1954*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1956) *Årsrapport 1955*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1957) *Årsrapport 1956*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1958) *Årsrapport 1957*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1959) *Årsrapport 1958*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1960) *Årsrapport 1959*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1961) *Årsrapport 1960*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1962) *Årsrapport 1961*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1963) *Årsrapport 1962*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1964) *Årsrapport 1963*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1965) *Årsrapport 1964*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1966) *Årsrapport 1965*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1967) *Årsrapport 1966*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1968) *Årsrapport 1967*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1969) *Årsrapport 1968*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1970) *Årsrapport 1969*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1971) *Årsrapport 1970*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1972) *Årsrapport 1971*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1973) *Årsrapport 1972*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1974) *Årsrapport 1973*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (1975) *Årsrapport 1974*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1976) *Årsrapport 1975*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1977) *Årsrapport 1976*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1978) *Årsrapport 1977*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1979) *Årsrapport 1978*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1980) *Årsrapport 1979*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1981) *Årsrapport 1980*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1982) *Årsrapport 1981*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1983) *Årsrapport 1982*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1984) *Årsrapport 1983*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1985) *Årsrapport 1984*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1986) *Årsrapport 1985*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1987) *Årsrapport 1986*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1988) *Årsrapport 1987*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1989) *Årsrapport 1988*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1990) *Årsrapport 1989*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1991) *Årsrapport 1990*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1992) *Årsrapport 1991*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1993) *Årsrapport 1992*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1994) *Årsrapport 1993*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1995) *Årsrapport 1994*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1996) *Årsrapport 1995*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1997) *Årsrapport 1996*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1998) *Årsrapport 1997*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (1999) *Årsrapport 1998*, Oslo, Nordea Bank ASA
Kreditkassen (2000) *Årsrapport 1999*, Oslo, Nordea Bank ASA

Kreditkassen (2001) *Årsrapport 2000*, Oslo, Nordea Bank ASA

Lund Arild J. & Solheim Jon A (2014) *Finansiell stabilitet – et viktig mål for sentralbanken* [Internett], Norges Bank. Tilgjengelig fra: <<http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/skriftserie/skriftserie-28/artikkel-06.pdf>> [Lest 10.Mars 2014].

Løken, Knut & Onarheim, Gøril (1992) *Om forskrift for forretningsbanker, sparebanker, finansieringsforetak og Den norske Industribank A/S om vurdering av tap på utlån, garantier m.v. (tapsforskriften)* [Internett], Oslo, Finanstilsynet. Tilgjengelig fra: <<http://www.finanstilsynet.no/no/Artikkelarkiv/Rundskriv/1993/Om-forskrift-for-forretningsbanker-sparebanker-finansieringsforetak-og-Den-norske-Industribank-AS-om-vurdering-av-tap-pa-utlan-garantier-mv-tapsforskriften-OPPHEVET-AV-RUNDSKRIV-102006/>> [Lest 17.Mars 2014].

Munthe, Preben m.fl. (1992) *Bankkrisen*, Regjeringen, Finans- og tolldepartementet [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.regjeringen.no/upload/kilde/odn/tmp/2002/0034/ddd/pdfv/154798-nou1992-30.pdf>> [Lest 23.Mars 2014].

Nordea Bank ASA (2002) *Årsrapport 2001*, Oslo, Nordea Bank ASA

Nordea Bank ASA (2003) *Årsrapport 2002*, Oslo, Nordea Bank ASA

Norges Bank (2014) *The gross domestic product for Norway* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/en/price-stability/historical-monetary-statistics/gross-domestic-product/> [Lest 6.juni 2014].

Norges Bank (2014), *Balance Sheets, Central Bank, figures from 2010* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://www.norges-bank.no/en/about/published/monthly-balance/>> [Lest 15.mai 2014].

Norges Bank Occasional Papers no. 35, Oslo Tilgjengelig fra: <<http://www.norges-bank.no/en/price-stability/historical-monetary-statistics/money-credit-and-banking/>> [Lest 16.juni 2014].

Reinhart, Carmen M. & Rogoff, Kenneth S. (2009) *The Aftermath Financial Crises* [Internett], The National Bureau of Economic Research. Tilgjengelig fra: <<http://www.nber.org/papers/w14656>> [Lest 1.April 2014].

Riiser, Magdalena D. (2005) *Boligpriser, aksjekurser, investeringer og kreditt – hva sier de om bankkriser? En historisk analyse på norske data* [Internett], den Norske Bank.

Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/Upload/import/publikasjoner/penger_og_kreditt/2005-02/riiser.pdf> [Lest 2.April 2014].

Statistisk Sentralbyrå (2014) *Consumer price indexes* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selecttable/hovedtabellHjem.asp?KortNavnWeb=kpi&CMSSubjectArea=priser-og-prisindekser&PLanguage=1&checked=true>> [Lest 10.juni 2014]

Statistisk Sentralbyrå (2014) *Financial corporations, balance sheet, April 2014 (figures for banks before 2010)* [Internett]. Tilgjengelig fra: http://www.ssb.no/english/subjects/10/13/10/orbofbm_en/arkiv/tab-203-en.html [Lest 15.mai 2014].

Statistisk Sentralbyrå (2014) *Årlig institusjonelt sektorregnskap, nasjonalregnskap* [Internett], Tilgjengelig fra: <<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/Define.asp?subjectcode=&ProductId=&MainTable=SektorInnUtgSpa&nvl=&PLanguage=0&nyTmpVar=true&CMSSubjectArea=nasjonalregnskap-og-konjunkturer&KortNavnWeb=nri&StatVariant=&checked=true>> [Lest 16.juni 2014].

Store Norske Leksikon (2007) *Bergen Bank* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Bergen_Bank> [Lest 5.April 2014].

Store Norske Leksikon (2007) *Christiania Bank og Kreditkasse* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Christiania_Bank_og_Kreditkasse> [Lest 7.April 2014]

Store Norske Leksikon (2007) *Den Norske Bank* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Den_norske_Bank> [Lest 5.April 2014].

Store Norske Leksikon (2007) *Den norske Creditbank* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Den_norske_Creditbank> [Lest 5.April 2014].

Store Norske Leksikon (2007) *Fokus Bank* [Internett]. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Fokus_Bank> [Lest 8.April 2014].

Store Norske Leksikon (2007) *Morselskap* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://snl.no/morselskap>> [Lest 23.februar 2014].

Store Norske Leksikon (2014) *Finanspolitikk* [Internett]. Tilgjengelig fra:
<<http://snl.no/finanspolitikk>> [Lest 1.April 2014].

Store Norske Leksikon (2014) *Forretningsbank* [Internett]. Tilgjengelig fra:
<<http://snl.no/forretningsbank>> [Lest 23.februar 2014]

Torsvik, Rolf M. (1999) *Statistikk mot år 2000: 1990-1991, Bankkrisen* [Internett], Statistisk Sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <<http://www.ssb.no/bank-og-finansmarked/artikler-og-publikasjoner/bankkrisen>> [Lest 1.April 2014].

Økonomisk Ordliste (Økonomisk Ordliste) *Arkiv for kategorien "P"* [Internett]. Tilgjengelig fra: <<http://oekonomi.no/ordliste/category/p/>> [Lest 1.April 2014].

Aamo, Bjørn S. (2011) *Bankkrisen tyve år etter – hva lærte vi?* [Internett] Valutaseminaret, Finanstilsynet. Tilgjengelig fra:
<http://www.finanstilsynet.no/Global/Venstremeny/Foredrag_vedlegg/2011/Valutaseminar_2011_SkogstadAamo_Bankkrisen_tyve_ar_etter.pdf> [Lest 6.April 2014].

Appendiks

Appendiks 1: Referat fra intervju med Svein Gjedrem

Sted: Finansdepartementet, Oslo

Tid: 19.mai 2014

Utført av: Marianne Halvorsen

Svein Gjedrem ledet Økonomiavdelingen i Finansdepartementet fra 1986 til 1996. Han var sentralbanksjef og leder av Norges Banks hovedstyre fra 1999 til 2010. I dag er han øverste administrative leder for Finansdepartementet.

Hvordan vil du beskrive tilstanden i norsk økonomi på 80-tallet?

Norsk økonomi på 1980-tallet var i en overgang fra regulert økonomi til en mer markedsøkonomi. 80-tallet var derfor preget av alle utfordringene som var knyttet til reguleringene slik de var i etterkrigstiden. I 70-årene var det en gjennomregulert økonomi, hvor kredittmarkedet var regulert. Det å yte kreditt var det satt rammer for, statsbankene hadde en stor andel av kredittmarkedet og rentene var regulert. Det var heller ikke lov å låne eller plassere i utlandet uten å ha å fått godkjent det. Utlendinger som skulle kjøpe norske aksjer måtte kjøpe det innenfor kvoter. Nordmenn kunne ikke uten videre kjøpe utenlandske aksjer og nordmenn kunne ikke kjøpe hytter eller hus i utlandet, ettersom det var kapitaleksport som ikke var lovlig. Så vi hadde bygd opp et system etter etterkrigstiden som gjorde at det økonomiske systemet var helt annerledes enn det økonomiske systemet som vi har i dag.

Så på slutten av 60-tallet/begynnelsen av 70-tallet begynte prisstigningen å stige. Det hadde sammenheng med sammenbrudd av Bretton Woods-systemet i internasjonal økonomi og det hadde også sammenheng med at norsk økonomi var overopphetet på begynnelsen av 70-tallet. Så vi gikk fra en periode med moderat inflasjon til en periode med veldig høy inflasjon. Da inflasjonen steg, kom det to effekter; selve prisstigningen gjorde at realrentene ble lave, men prisstigningen og den sterke lønnveksten gjorde også at lønningene ble drevet opp på høyere marginalsatter, slik at marginalsatten ble høyere. Når marginalsatten ble høyere, ble også virkningene og det fradraget man hadde i skattbar inntekt av renteutgifter større. Dermed ble

realrentene etter skatt enda mer påvirket enn realrentene. Når man fikk høy inflasjon på toppen, undergravde det lavrentepolitikken. Man fikk dermed en stor ikke-dekket låneetterspørsel som gjorde at selve trykket av reguleringene som var på 60- og 70-tallet ble mye større. Det ble mye mer ikke-dekket lånebehov som lå og presset. utfordringen var da å komme ut fra dette.

Videre ble det prisregulerte boligmarkedet på 70-tallet ble liberalisert på begynnelsen av 80-tallet. Det som da var en av de store utfordringene var at myndighetene ikke ville slippe opp renten tilstrekkelig. I en periode hvor vi antakelig skulle hatt nominelle renter på 20-25% pga høy inflasjon og skattesystemet, hadde vi mye lavere skattesatser. Dette gjorde, sammen med at boligprisene begynte å stige, at det gikk galt. Det hadde også siden slutten av 70-tallet vært arbeidet med å få orden på skattesystemet, med skattekommisjoner og utredninger, men det var også veldig politisk vanskelig.

80-tallet var altså preget av at det var et overgangstiår, fra en gjennomregulert økonomi til en mye mer fri markedsøkonomi som vi fikk utover på 80-tallet.

Hva mener du var de viktigste faktorene til bobleoppbygningen før bankkrisen?

I tillegg til det jeg har nevnt under det forrige spørsmålet, var det en sterk oljeprisøkning i 82/83, som så sprakk igjen i overgangen 85/86. Det bygget opp under boligboblen, ettersom det var stor optimisme fordi inntektene strømmet inn overalt. Så det var en kombinasjon av at myndighetene avvirket reglene frem til en ny økonomi og store problemer med den gamle reguleringsøkonomien.

Hermod Skånland sa det slik; ”Bad banking, bad policies og bad luck”. Bad luck var disse svingningene i oljeprisen. Det så ut til i slutten av 1989 at det skulle gå bedre, men så på begynnelsen av 90-tallet kom det mot oss, et slag fra Europa. Det gjorde at vi fikk en hale på problemene, som nok knekte enkelt av bankene.

En årsak til som er lite forstått er at det gikk helt galt i lønnsoppgjøret 1986. I 85/86 gikk det galt i inntektsoppgjørene i privat sektor. Arbeidstakerne krevde lavere arbeidstid. Normale arbeidstimer ble redusert fra 40 til 37,5. Arbeidstakerne krevde full lønnskompensasjon, slik at det ble en kraftig økning i lønnskostnadene på mellom 10-15%. Dette var på et tidspunkt hvor norsk økonomi egentlig var på vei ned i en dyp bølgedal som foreløpig ikke var kjent. Det ble et kostnadssjokk på toppen. Det, sammen med at oljeprisene hadde falt, skapte en

spekulasjonsbølge mot kronekursen. Vi fikk en kraftig devaluering våren 86 på 10%. Den hadde sin direkte opphav fra lønnsoppgjøret ettersom det førte til et kostnadssjokk.

Lønnsoppgjøret i privat sektor i 1986 ble fulgt opp i offentlig sektor i 87, med virkning fra nyåret 88. Altså, samtidig som norsk økonomi var på vei ned fikk også offentlig sektor et voldsomt kostnadsløft pga lønnsoppgjøret. Dette krevde innsparinger i kommuner som også var rammet av arbeidsmarkedet. Lønnsoppgjøret gjorde mye skade, og kom på toppen av de øvrige problemene. Så det er en helhet som gjorde at nedturen i økonomien ble så sterk i 88/89. Og som da bidro til at tapene i bankene ble store.

Hva ser du som de viktigste årsakene til at tapene i bankene ble så store?

Tapene ble så store fordi vi hadde en veldig sterk boble og så brått et kraftig fall i oljeprisen.

Men bankene hadde også rotet det helt til for seg selv. De hadde gått amok i kredittgivningen og tapte penger overalt i verden, ikke bare i Norge. De hadde vært og lånt i Singapore og i USA og London, og tapene rant inn overalt.

Det var nok forventninger om at man ville devaluere igjen i slutten av 80-årene for å slippe opp enda mer, men da bestemte man seg for å holde igjen og stabilisere inflasjonsforventningene. Det å holde på en fast valutakurs krevde høye renter og realrenter. Utover 80-tallet begynte man også å rydde opp i skattesystemet som lå til grunn for at det hadde gått så galt. Betydningen av rentefradraget ble redusert litt utover 80-tallet og enda mer i den store skattereformen i 1992. Man måtte holde det nominelle rentenivået høyt. Inflasjonen begynte etter hvert å gå ned, slik at vi fikk stigende realrenter sent 80-tallet/begynnelsen av 90-tallet. Spekulasjonsbølgene i utlandet fra begynnelsen av 90-tallet gjorde at vi ikke fikk rentenivået ned. Så økonomien ble liggende med høyt nominelt rentenivå, høye realrenter og høye renter etter skatt. Det bidro til at mange av de investeringene som var gjort i eiendommer og boliger ble tunge å bære for de som hadde lånt. Det gjorde at nedgangskonjunkturen ble stor.

Mener du at det var riktig å innføre tapsforskriftene på den måten det ble gjort? Kom de på et ugunstig tidspunkt?

Tapsforskriftene var kun en presisering av tidligere regler. I det store og det hele så var det veldig viktig og en bra ting. Det gjorde at bankene måtte ta tapene. De måtte ha en realistisk vurdering av verdien på aktivasiden i forhold til markedsverdier. Og det er en måte å se på

regnskap på som har vunnet i etterkant. Det førte til at tapene måtte tas up front, hvilket bidro til at vi kunne legge bankkrisen bak oss mye raskere enn i mange andre land. Jeg er ikke tvil om at tapsforskriftene var riktig og bidro til at vi kom ut av bankkrisen raskere, og fikk en sterkere økonomi enn vi ellers ville hatt.

Et alternativ, et land hvor det ikke ble gjort på denne måten, er Japan. Bankene skjøv tapene foran seg, hadde ikke en realistisk bokføring av verdiene, og da ble de hengene i myren mye lenger. I de andre nordiske landene ble også dette gjort, så det er en del av en suksesshistorie om hvorfor vi kom oss raskt ut av krisen. Staten kom jo også inn og måtte hjelpe; først bankenes sikringsfond og senere staten. Staten lånte penger til bankenes sikringsfond og da krisen ble dypere gikk staten direkte inn. Når staten går inn vil de ha en realistisk vurdering av verdien av aktivaene - vil ikke ha overvurderte verdier. Når du satt i sann tid, da kunne man ikke bygge på at økonomien ville stige igjen raskt. En lavkonjunktur kunne har vart i 10 år eller 15 år Det var åpnet for 1-2-3 års perspektiv på vurdering av verdiene.

Angående tidspunkt tror jeg at de som skrev de nye tapsforskriftene prøvde å tenke hva som var riktige verdier. Det var ikke opplagt i sann tid at man skulle få så god utvikling utover 90-tallet. Man kan ikke bruke informasjonen som kommer i fremtiden.

Hvilke faktorer vil du trekke frem som de viktigste til at bankenes aksjekapital ble nullet ut? Det har blitt hevdet at det ble skrevet ned om lag 30 – 35% for mye tap hos bankene, og hos DNB over 40% for mye.

Hvis vi ikke hadde ført en markedsorientert linje med en realistisk vurdering ville risikoen ha vært stor og vi hadde havnet i samme felle som Japan på 90-tallet. En viktig og god lærdom fra håndteringen av bankkrisen er at du skal ha en realistisk vurdering av aktivaene. Det er dette det handler om. Man kan ikke regne på tilbakeføringer i ettertid, og så se at prisene hadde gått veldig opp. I sann tid må man forholde deg til den informasjonen man har i sann tid.

Men det var en effekt; det var bankene selv/administrasjonene i bankene. Så lenge de gamle aksjonærene hadde verdier, var de forsiktige med å skrive ned. Men når det var klart at alle aksjonærverdier var tapt og ny ledelse kom inn, var det en enorm nedskrivning. Vi snakker om en Borger Lenth-effekt. Da han la frem regnskapet til Kreditkassen 3.kvartal 91, så tok han kraftige nedskrivninger i Kreditkassen. Det var på et tidspunkt hvor det var klart at all kapital var tapt. Han ville begynne på nytt; ny ledelse kommer inn og vil ha en realistisk vurdering.

Det ble en enorm nedskrivning. Ny leder vil tenke at det er mine forgjengers lån, og ser veldig dårlige ut. Han har ingen insentiv til å overvurdere verdiene. Han vil ha en realistisk verdsetting. Og særlig hvis det var klart at privatkapitalen var tapt. Dess mer penger man skriver ned, dess mer får man av staten. Han var mer i en forhandlings situasjon med staten angående hvor mye kapital det skulle tilføres etter redningsoperasjonen. Alle de nye lederne hadde insentiver til å være harde. Men til syvende og sist måtte de alle forholde seg til revisorer, som ikke vil ha på seg at de har undervurdert tap. På et eller annet tidspunkt er det klart at noen får insentiv til å skrive ned så mye som det er skjønnsmessig mulig å gjøre. Det vil ikke si at noen gjorde noe galt – det er bare rom for skjønnsutøvelse i et sånt regelverk.

Tror du bankene kunne klart seg dersom man hadde holdt seg til de gamle retningslinjene for føring av tap?

Nei, da hadde det gått enda dårligere med norsk økonomi. Det hadde tatt lenger tid før det hadde blitt ryddet opp, og da hadde nedgangskonjunkturen vedvart. Bankene hadde ikke turt å låne ut igjen, og da ville vi gravd oss enda lenger ned i gjørma og tapene ville ha blitt større, og ikke mindre. En realistisk vurdering av verdier er veldig bra fordi du får mer dynamikk i økonomien; du legger gammel moro bak deg, og får ryddet opp i balanser. Så det er mitt svar på at den type retningslinjer som skulle ha ført til at man hadde skrevet ned 30-35% mindre eller 40% mindre, ville ført oss enda mer dypt inn i krisen.

Tror du vi ville fått en realøkonomisk krise dersom de største forretningsbankene ikke hadde gått over ende?

Vi hadde en realøkonomisk krise på slutten av 80-tallet, og den hadde mye bredere bakgrunn enn at bankene begynte å svekkes. Men problemene i bankene svekket krisen. Så svaret er at den realøkonomiske krisen ville hatt kortere varighet og ikke blitt like dyp hvis bankene hadde hatt mer egenkapital i utgangspunktet. Det hadde ikke noe med tapsforskrifter å gjøre, men at bankene hadde for lite egenkapital i utgangspunktet – for lite å tære på.

Appendiks 2: Referat fra intervju med Egil Gade Greve

Sted: Hjemme hos Egil Gade Greve, Fjellveien 121, Bergen

Tid: 20.mai 2014

Utført av: Sandra Midbøe

Egil Gade Greve satt som administrerende direktør i Bergen Bank i perioden 1982 til 1990. Han var første konsernsjef i DnB, etter fusjonen mellom Bergen Bank og DnC. Han gikk av i 1991 på grunn av aldersgrensen.

Hvordan vil du beskrive tilstanden i norsk økonomi på 80-tallet?

Tilstanden i norsk økonomi på 80-tallet mener jeg må ses i forbindelse med alt som skjedde både nasjonalt og internasjonalt. Det er viktig å peke på at vi hadde en svært omfattende regulering av finansvesenet og finansverdenen fra 70-årene og inn i midten av 80-årene.

Vi fikk opphevelse av rentestylingen i 1984. Min vurdering er at den kom fordi reguleringene hadde blitt for omfattende, og rett og slett ikke fungerte lenger. Dereguleringene kom veldig fort på banknæringen og effekten av den kom veldig brått på myndighetene. Myndighetene på sin side hadde ikke gjort nok for å forberede seg på dette.

Ett problem var at all statistikkinnstilling var veldig primitiv, og til dels ikke god nok, og kom ofte ikke før et år i etterkant. Et annet problem var at tilsynsmyndighetenes organisering var alt for svak. Den gamle Bankinspeksjonen som da ble omdannet til Kredittilsynet, var alt for svak. Det burde vært en forutsetning fra myndighetens side at de hadde kontroll over utviklingen, noe de ikke hadde. Bankene på sin side løp fullstendig løpsk, og alle skulle konkurrere med hverandre. Fra å være et rasjoneringskontor som drev med bevilgning av kreditt, skulle man nå begynne å *selge* kreditt. Og det tok også helt av, slik at bankenes egne organisasjoner ikke var forberedt på denne omstillingen som kom. Bankene måtte rekruttere mange nye folk - mange siviløkonomer som skulle gjøre karriere. Det er ikke tvil om når du ser tilbake på det som skjedde – og man registrerte det i og for seg også da det skjedde – at dette gikk for fort. Og der er det ikke tvil om at bankene har et ansvar. Men jeg mener det er viktig å understreke at også myndighetene hadde et ansvar.

Etter hvert fikk vi en voldsom oppblomstring av finansieringsselskaper, for eksempel Nevi, Fabin, Lefac. Disse selskapene hadde nesten ingen erfaring, og var løsslupne i sin kredittgivning. Det var bekymringsfullt at i den enkle formen for statistikk myndighetene hadde for å følge kredittutviklingen, var disse finansieringsselskapene ikke var med. Dette fikk ganske dramatiske følger senere, både for finansieringsselskapene og på måten finansinstitusjonene innordnet seg. Det ble en konkurranse mellom finansieringsselskapene og de større bankene, til tross for at det var de større bankene som eide finansieringsselskapene. Dette var en uheldig situasjon.

På den annen side er det viktig å se at det skjedde mye positivt i norsk økonomi på denne tiden også - det ble skapt mye. Den borgerlige regjeringen stimulerte dette veldig. Og det ble skapt mange nye foretak. Jeg kan huske Syse, som da var industriminister, på en middag i bankforeningen, skulle holde en tale. Han uttalte ganske tydelig at nå måtte bankene ikke sinke den utviklingen Norge var inne i, og nå måtte de ikke være kresne på kreditten. Det blåste friskt gjennom hele samfunnet. Men så begynte det å skjære seg til.

Vi fikk et kolossalt børskrakk i USA og et fall i oljeprisen i med bunnpunkt i 1986. Oljeprisen falt fra 400kr pr fat til ca. 40, på ca. 12 måneder, om jeg ikke husker feil. Det skapte enorme bølger inn i det norske samfunn, og vi fikk en svikt i betalingsbalansen på ca. 60 – 70 milliarder kroner. Norge kom opp i noe som nærmet seg en valutakrise. Oljeinntektene var sluset inn gjennom vekslingsstransaksjoner.

Her ble det en del uenighet blant banknæringens folk og myndighetene. Myndighetene ville ikke gå med på at kongeriket skulle finansiere dette underskuddet, som ville vært en normal prosedyre gjennom obligasjonsutstedelse. Norge hadde en god rating, så det ville ikke vært et problem å gjøre det. Det myndighetene istedenfor gjorde, var å oppfordre bankene til å ta opp valutalån som de vekslet inn i norske kroner og fikk sluset tilbake igjen gjennom lån fra Norges Bank. Pengene ble sluset gjennom de store forretningsbankene, via statskassen og tilbake til bankene, for å holde pengemengden lav. For det første påførte dette bankene en helt håpløs balanse. For det andre stimulerte det til at myndighetene kunne holde renten lav – for hadde de lagt dette ut gjennom obligasjonsutstedelse, hadde renten måttet opp. Her var det en kontinuerlig konflikt mellom Finansdepartementet og den politiske ledelsen, bankforeningen og en del av de større bankene; og Sentralbanken representert ved Skånland. Skånland, som da var sentralbanksjef, var en klar talsmann for at renten måtte opp, og at man måtte opphøre skattefradraget for renter. Veldig mange mennesker hadde en høy marginalsatt, og dermed en

enorm negativ rente. Og følgelig fikk du en enorm stimulans til å ta opp lån, og det var et akseptert faktum at det lønte seg å ta opp lån – noe det også gjorde. Vi måtte heve renten, før dette gikk over alle skaft. Vi klarte ikke å begrense utlånene, og med den lave renten var dette en invitasjon til dans. Daværende finansminister, Rolf Presthus, holdt en pressekonferanse der han fortalte at han hadde formant bankene om å holde seg i ro, og ikke heve renten. Og da var det jo ikke en banksjef som turte å sette opp renten. Så selv om man hadde en rentefrihet, var det i realiteten så å si umulig å sette renten opp.

Det andre ankepunktet som bankene hadde mot myndighetene, var at bankene måtte tjene mer. Bankenes inntjening var i realiteten diktet av myndighetene, som bestemte innlånsbetingelsene gjennom markedsrenten. Og ved å holde press på marginen ved at man ikke satte opp renten, bestemtes bankenes inntjening. Som vi ser av regnskapene var ikke bankenes inntjening på denne tiden spesielt god. Det levnet liten mulighet til avsetning til en bloc-fond. En bloc-fondene var en buffer for å kunne ta tap. Ettersom utlånene steg voldsomt og man ikke klarte å fylle på en bloc-fondene, ble disse relativt sett mindre og mindre, noe som bekymret oss veldig. Jeg må understreke at jeg vil ikke fraskrive bankene ansvaret for hva som skjedde, men jeg vil forsøke å beskrive utviklingen gjennom et bredt perspektiv.

Hva mener du var de viktigste faktorene til bobleoppbygningen før bankkrisen?

Den urimelig lave renten og muligheten for å skrive av på skatten var avgjørende for den voldsomme oppblomstringen. Samtidig hadde vi en voldsom inflasjon, noe som ble forsterket av den lave renten.

Hva ser du som de viktigste årsakene til at tapene ble så store?

Begrepet mark to market ble i 1987/88 institusjonalisert i Kredittilsynet. Tapsforskriftene var preget av nye prinsipper og ingen erfaring, og de ble strammet inn med nesten bare et halvårs mellomrom. forskriftene kom hals over hode og var veldig lite gjennomtenkt. Min påstand er at mange av disse tapsforskriftene var proaktive, slik at de forsterket en krise.

Jeg har et eksempel på hvordan tapsforskriftene virket, som har gjort et voldsomt inntrykk på meg. Dette var i Kreditkassen. Kreditkassen finansierte et shoppingssenter som het Triaden, på Lørenskog. Jeg tror at Kreditkassens kreditt til Triaden var omlag 400 millioner kroner, hvilket ikke var så veldig mye i denne sammenheng. Triaden fikk ikke solgt disse lokalene, og store deler stod tomme. Ut ifra tapsforskriftene skulle da Kreditkassen skrive ned dette

engasjementet til den naturlige verdien av Triaden. Og hva er en naturlig verdi av et shoppingscenter som er nesten tomt? Først laget Kreditkassen et datterselskap og overførte alle fordringene dit, før de skrev av datterselskapet. Og Kreditkassen måtte da skrive av hele dette engasjementet til 40 millioner kroner, som var den neddiskonterte verdien av leieinntektene til Triaden. Tallet 40 er basert på min hukommelse, så det er mulig det ikke stemmer helt korrekt. En annen faktor i forbindelse med denne prosessen var at den ene etter den andre banksjefen ble skiftet ut. Den siste banksjefen i Kreditkassen som hadde dette engasjementet til Triaden, lyktes å selge hele bygget til Olav Thon for kanskje 5 eller 10 millioner kroner mer enn den nedskrevne verdi. Han fikk klapp på skulderen for å ha gjort en god jobb. Hva er dette verdt for Thon i dag? 1 milliard? Jeg vet ikke.

Etter min mening er dette et godt eksempel på hvordan tapsforskriftene fungerte galt. Enorme verder ble overført fra aksjonærene i bankene til det private. Røkke, Thon, Stordalen, Sveaas – meget prominente milliardærer nå – store deler av deres formue ble bygget opp på denne tiden. Jeg kritiserer ikke dem for at de har gjort noe galt. Men det ble lagt til rette for en enorm verdioverføring, og jeg mener bestemt at dette var galt. Det burde vært håndtert på en annen måte. Bankene ble fratatt det som var og er en banks oppgave; nemlig å vurdere risiko og ta risiko. Ved disse tapsforskriftene ble vi fratatt muligheten til å vurdere denne risikoen over tid. De store nedskrivninger sammen med utskiftninger i ledelsen fikk en selvforsterkende effekt.

Mener du at det var riktig å endre tapsforskriftene på den måten det ble gjort? Kom tapsforskriftene på et ugunstig tidspunkt?

Dette er jeg helt klar på at jeg mener var galt. Det er et faktum, tror jeg, at Kredittilsynet kom på etterskudd hele tiden. De kom ikke med inngrep i forkant. De løp etter en utvikling og endret på takten og forskriftene hele tiden – men i ettertid, noe som bare forsterket problemene. At det derimot var behov for å endre tapsforskriftene i det nye økonomiske og politiske klimaet som kom, er det ikke tvil om.

Banksjef Torsteinson i Bergen Privatbank, i 30-årene, i den virkelig vanskelig tiden sa: ”en konkurs er en tragedie for eieren av et firma og hans familie, men det er et tap for samfunnet”. Han var veldig klar på at vi slipper ikke disse bedriftene. Dette prinsippet ønsket vi å føre. Vi reddet mange bedrifter – det var vår kultur. Jeg mener at dette var en kultur som ikke var like rotfestet i Kreditkassen. Man hadde derfor i det politiske systemet som lå bak tapsforskriftene,

ikke tillit til at bankene ville gjøre dette. Dette tror jeg er en viktig faktor for å forklare hvordan tapsforskriftene ble utformet.

På spørsmålet om de nye forskriftene kom på et ugunstig tidspunkt så vil jeg si ja, det gjorde de jo for så vidt. Men jeg ser godt å at det var behov for å endre forskriftene, men de ble endret på feil måte. Og de fratok på slutten av perioden bankenes faglige vurderingsmyndighet. Revisorene ble skremt, og mange av dem fikk en smekk for ikke å ha sett situasjonen komme før. Både i DnC, Bergen Bank og Kreditkassen var det et nervøst revisjonsapparat som i mange tilfeller fratok bankledelsen den normale vurderingsfunksjonen. De sendte ut en hærskare av revisorer til lokalbankene og krevde en gjennomgang av engasjementene. Revisjonen satte krav til tapsføringer som var svært store, og jeg hadde mange fortvilede banksjefer. Jeg vil si at dette forsterket krisen, selv om det ikke var årsaken til krisen på noen som helst måte. Dette var kombinert med en manglende faglig kompetanse i Kredittilsynet og med introduksjonen av disse nye kriteriene for føring av regnskap.

Jeg har vanskeligheter for å si noe konkret om hvordan tapsforskriftene burde ha vært, annet enn at de burde hatt i seg mye mer intensjon om å bevare og styrke bankvesenet som de hadde til hensikt å regulere. Jeg er som sagt ikke i stand til å si noe konkret om hvordan tapsforskriftene burde ha vært, men som en hovedtendens mener jeg man burde sett på *hvorfor* vi skal ha tapsforskrifter – for å beskytte långiverne til banken, men også for å ivareta bankens ve og vel. Ikke for å glatte over ting, men for å få en sunn utvikling.

Hvilke faktorer vil du trekke frem som de viktigste til at DnBs aksjekapital ble nullet ut? Det har blitt hevdet at det ble skrevet ned om lag 30 – 35% for mye tap hos bankene, og hos DNB over 40% for mye. Tror du DnB ville klart seg dersom man hadde holdt seg til de gamle retningslinjene for føring av tap?

Det er en evigvarende diskusjon. Man vil sannsynligvis aldri komme til en konklusjon når det gjelder hvor store – og hvor *for* store – avskrivninger som ble gjennomført på slutten av 80-årene og særlig inn i begynnelsen av 90-årene.

De fikk en ny administrasjon i Kreditkassen. Tor Maursund, bankens leder i mange år, hadde gått av med pensjon. Det kom et helt nytt styre og en ny administrerende direktør. De besluttet å skrive alle verdier i banken nesten ned til null. Og så var det snakk om at man skulle skrive ned hele aksjekapitalen til Kreditkassen. Jeg mener at dette ikke var nødvendig. Jeg mener det er riktig i etterhånd å si at Kreditkassens situasjon var svakere enn DnBs, men min beste

vurdering – uten at jeg kan tallene for godt – var at det var en for drastisk løsning. Hvistendahl ble ansatt som konsernsjef da jeg gikk av med pensjon i 1991. Det er min påstand at både min etterfølger og styret ble satt i en veldig spesiell situasjon. Deres vurdering gikk ut på om de kjempe for å bevare denne banken mest mulig, og begrense tapene mest mulig; eller skal vi også hive oss på vognen og sikre oss mest mulig penger fra staten i konkurranse med Kreditkassen og de andre bankene.

Finanskomiteen behandler i Nou 1992:30 spørsmålet om staten har et erstatningsansvar i forhold til utnullingen av aksjekapitalen til bankene. De sier i denne rapporten at aksjene i Den norske Bank ikke skulle vært nullet ut. Komiteen registrer for øvrig at kommisjonens vurdering av tilbakeføringene etter nullstillingen bekrefter inntrykket av at forskjellen mellom undervekting og positivt egenkapital var mer marginal i DnB enn i de to andre (Kreditkassen og Fokus Bank). De kritiserer styret i banken og administrasjonen for at de gjorde alt for lite for å bevare aksjekapitalen på en eller annen måte. (...) ”Komiteen kan ikke se bort i fra at den regnskapsmessige verdi av banken ved årsskiftet 1992/1993 kan ha vært så mye større enn den som ble lagt til grunne for nullstillingen, slik at den ordinære aksjekapitalen hadde en viss verdi. Komiteen viser til at en viss verdi faktisk forelå.” Komiteen hevder videre at Den norske Bank på nullstillingstidspunktet hadde en avkastning som var så stor at den ordinære aksjekapitalen etter en slik vurdering kan ha hatt en positiv verdi. Dette er sterke uttalelser. ”Komiteen viser til at ifølge kommisjonen må et mulig initiativ med sikte på å oppnå en fornyet uavhengig fastsettelse av DnBs verdi ved årsskiftet rettes mot bankens daværende styret og administrative ledelse, ikke mot Den norske Bank av i dag eller mot staten.” Denne undersøkskomiteen konkluderer altså med at staten ikke hadde noe ansvar overfor aksjonærene som hadde fått nullet sine aksjer, fordi vedtaket ble fattet på lovlig måte med flertall.

Jeg vil som svar på dette spørsmålet hevde i dag, slik jeg hevdet den gang, at det ikke var nødvendig å nulle ut aksjekapitalen. Og jeg vil hevde at det er flere grunner til at det ble gjort. Det ene var at bankens daværende styre og administrasjon viste null aktivitet for å bevare aksjekapitalen. Dette tror jeg kan ha sammenheng med at konkurransesituasjonen med de andre bankene må ha ligget i bakhodet deres. Dersom de skulle bevart aksjekapitalen ville det vært begrenset hva staten hadde villet skutt inn. Dette ville kanskje resultert i at Den norske Bank ville ha hinket av gårde på krykker i mange år, i konkurranse med en statseid Kreditkasse. Dette kan jeg ikke belegge, men det tror jeg. Samme år som aksjene ble nullet ut, hadde DnB faktisk et overskudd.

Det har også sammenheng med at tapsavsetningene var for store. Jeg har ingen forutsetning for å si noe om hvor mye for store tapsavsetningene var. Det er gjort en del analyser av økonomer av tilbakeføringer som indikerer 30 – 40%, men dette kan jeg ikke gå god for. Men at de var for store er jeg helt overbevist om. Om de var for store i DnB i forhold til de andre, har jeg ikke noen forutsetning for å si. Om jeg skulle skyte på noe, vil jeg si at jeg tror det var enda verre Kreditkassen. Fokus Bank kan jeg ikke kommentere for mye. Sparebankene tok også store tap, men de har vært flinke med å fremheve at de tok mindre tap enn forretningsbankene, og det tror jeg er riktig. Men jeg tror, og nå er jeg igjen på et insinuasjonsnivå, at myndighetene var mer snille med kontrollen over Sparebankene.

Ville det vært mulig å få en ny, frisk aksjekapital inn? Ja, jeg tror det. Men det er jo igjen – hvilken verdi har det å sitte mange tjue år etter å si det. Jeg tror kanskje det hadde vært positivt dersom staten hadde trådt inn som delaksjonær. Det ville vært en tillitserklæring i markedet. Jeg synes det er litt for lett å si at det ikke var noen som ville ta aksjene.

Jeg mener at staten fikk en netto gevinst fra bankkrisen på 9 milliarder, så dette med at staten tapte så mye på bankkrisen er ikke riktig. Jeg vil ikke antyde at myndighetene hadde en masterplan om at dette skulle være en glimrende forretning, men de kom gunstig ut av det. Blant annet fordi avsetningene var for store og verdiene kom tilbake igjen. Ikke alle blir like begeistret for å få presentert dette.

Appendiks 3: Referat fra intervju med Sigbjørn Haugland

Sted: Norges Handelshøyskole, Bergen

Tid: 21.mai 2014

Utført av: Sandra Midbøe

Haugland begynner intervjuet med å si at han sannsynligvis har en litt annen innfallsvinkel enn andre, på grunn av sin rolle som ansattrepresentant i styret i Bergen Bank (1982-1988) og som tidligere hovedtillitsvalgt i Bergen Bank.

Hvordan beskriver du tilstanden i norsk økonomi på 80-tallet?

Det var stort sett den gamle kredittreguleringspolitikken som ble ført frem til 1983/84, og så kom Willoch og løste på fortøyningene i forhold til kredittveksten. Dette gjorde at det ble en høy vekst i bankene og tilgangen på kreditt ble mye bedre. . Det var også en sterk økonomisk vekstinternasjonalt. Noe som er viktig å trekke frem er at de tre store bankene på den tiden, Bergen Bank, Kreditkassen og DnC, var i en sterk konkurransesituasjon. Man kan neppe forvente at konkurrerende bedrifter skal styre økonomien og vekstmulighetene. Det er myndighetenes oppgave. Det som skjedde var at utlånsbegrensningene på kreditt ble tatt bort, samtidig som renten fortsatt var regulert gjennom politiske beslutninger. Da etterspørselen steg skulle jo da renten helst gått opp, men det gjorde den ikke. Dermed ble etterspørselen betydelig større enn forventet I vår bank; Bergen Bank, kom veksten stort sett på Østlandet, hovedsakelig Oslo og sørover. Andre landsdeler fikk ikke samme sterke vekst.

Man fikk finansiert en del prosjekter som man sannsynligvis ikke ville fått finansiert dersom det hadde vært en strammere utlånspolicy. I divisjonen hvor jeg jobbet i fra 1984 og frem til fusjonen med DnC, var utlånsveksten i ett år oppe i 40% . Dette er en ekstrem vekst, og skjedde i stor grad i de nye enhetene. I disse enhetene var kanskje ikke kreditkulturen den sterkeste, for de var i utgangspunktet opptatt av å ta markedsandeler.

Hva mener du var de viktigste faktorene til bobleoppbyggingen før bankkrisen?

Her er det viktig å fokusere på konkurransesituasjonen mellom de 3 store. Det var ikke veldig mange reservasjoner selv i styret i forhold til den veksten som kom. Man var veldig opptatt av hvor mange kontorer DnC hadde etablert og hvor mange vi skulle etablere. Det var i styret et

betydelig fokus på vekst og konkurransen med de andre store bankene. Når regnskapene ble fremlagt, var det ofte konkurransen mellom de tre store som det ble fokusert på. Man skulle forsvare posisjonen sin. Denne konkurransesituasjonen medførte nok at man ble mindre opptatt av å begrense veksten.

Hva var de viktigste årsakene til at tapene ble så store?

Det er flere forhold. Både dette med rentefastsettelsen og det at bankene fikk fri mulighet til å ekspandere på kredittsiden. Bankenes interne kredittapparat var vant til å håndtere en situasjon med begrenset utlånsvekst, ettersom det frem til 1983/84 var fastsatt rammer for hvor mye bankene kunne ekspandere hvert år. Bankene hadde nok ikke tilpasset sitt interne kredittapparat til en slik vekstfase. Rundt 84/85 igangsatte vi et eget prosjekt for å se på våre kredittretningslinjer.

En annen ting som kanskje ikke er blitt lagt så mye vekt på andre steder, men som jeg tror er av betydning, er at man i utgangspunktet hadde en veldig desentralisert beslutningsstruktur, med lokale styrever som hadde beslutningsmyndighet. Denne strukturen ble forlatt like etter fusjonen med DnC, og kredittoppfølgingen skjedde mye mer sentralisert. Den desentraliserte beslutningsprosessen gjorde at man ikke hadde den kontrollen med beslutningene som kanskje var ønskelig. Man hadde en viss oppfølging i ettertid, men ikke da beslutningen ble fattet. Det var selvfølgelig en grense for hvor store kreditter et enkelt styre kunne bevilge, men innenfor rammene av fullmaktene skjedde det en sterk vekst.

Det var Kontordivisjonen som hadde den store veksten sammen med Divisjon Oslo. Ledelsen i Kontordivisjonen hadde ikke styring på kredittapparatet. Kontordivisjonen ble etablert i 1984. Tidligere hadde Oslo og Bergen det overordnede ansvaret for alle kontorene, men så ble dette flyttet til Kontordivisjonen. Men Kontordivisjonen hadde ikke eget kredittapparat, da dette ansvaret fortsatt lå hos divisjonene Bergen og Oslo. Så vi hadde rett og slett for dårlig oversikt over kvaliteten på kredittveksten. Kontordivisjonen fikk ikke et eget kredittapparat før i 1988, men da var jo løpet kjørt på mange måter; tapene som kom i årene etter var jo stort sett på kreditter som ble innvilget før 1988.

En annen faktor var at Kredittilsynet ikke var på banen i det hele tatt i forhold til oppfølging av bankene. De hadde ikke et apparat som kunne følge bankene opp. Men så, sakte, men sikkert ble retningslinjene for tapsavsetninger strammet inn mot slutten av 80-tallet og begynnelsen av 90-tallet. Retningslinjene ble nok håndtert litt forskjellig i de forskjellige

bankene, ettersom det var interne prosesser som vurderte hvor store tapsavskrivninger som skulle tas. Det måtte jo selvfølgelig godkjennes av revisjonen osv, men jeg er av den oppfatning at banken i denne prosessen skrev av for mye på en del engasjementer. Banken hadde veldig mye sikkerhet i eiendom, og i henhold til de siste retningslinjene som kom skulle man vurdere eiendommen til markedsverdi på tapsavskrivningstidspunktet. Dette gjorde at man da fikk negativ verdi på sikkerheten sett i forhold til engasjementets størrelse., og man måtte avskrive.

I en situasjon hvor myndighetenes krav til bankenes egenkapital er lav og du da får forsterket og strammet inn på tapsforskriftene – og det ble kjørt ganske hardt på det – så forsterkes den negative utvikling for bankene betydelig og man tar større tap enn det som er nødvendig. En stor andel av disse tapene ble jo vunnet tilbake, delvis av banken, men også i form av verdier som er tilført kjøpere av disse eiendommene. En del verdier ble realisert utover 90-tallet, og det er mange i dag som er milliardærer, som fikk kjøpt billige eiendommer fra bankenes side. Det var vel mange i banken som var av den oppfatning at man burde kunne ha en lenger horisont og ta en forsvarlig økonomisk vurdering av om dette kunne være verdier som ville kunne ta seg opp igjen når konjunktorene snur. Dette fordi økonomien jo går i bølger, og det er ikke gitt at det blir lavkonjunktur i all evighet. I Sverige for eksempel ble det gitt en garanti i stedet for at man nullet ut aksjene, slik det ble gjort hos oss.

Da Kreditkassen aksjer ble nullet fikk de en fordel ved at de fikk tilført ny egenkapital, mens DnB fortsatt forsøkte å bære over nedgangskonjunktoren. En tanke som antakelig var fristene for ledelsen i banken var at DnB kanskje burde gå for nulling også.

Hva mener du om måten tapsforskriftene ble innført på?

Jeg mener at man burde vært mer romslig, sett i forhold til langsiktighet og tidspunktet for tapsføringen. Mange av disse tapene var jo på engasjementer som ikke var konstatert som tap. Man måtte jo avskrive så lenge verdien på sikkerheten er mindre enn størrelsen på engasjementet ditt. Det stod riktignok i tapsforskriftene at bankene kunne foreta en bedriftsøkonomisk vurdering, men det var i hvert fall i vår bank ikke særlig åpning for at man kunne være mer langsiktig i i vurderingen av sikkerheter. Det var også et sterkt press fra revisjonen om å følge retningslinjene til punkt og prikke.

Hva er din oppfatning om tidspunktet for innføringen av tapsforskriftene?

Tapene begynte å komme i 1987/88, og da begynte også nedbemanningsprosessene. DnC kjørte en svær nedbemanningsprosess for å redusere kostnadene. Selv ledet jeg en prosess som reduserte bemanningen med omtrent 350 årsverk i 1987. Bankene begynte å se at her blir tapsavskrivningene så store at her må man redusere kostnadene for å berge resultatet. Men så kom jo ikke de store tapene før utover 90-tallet. Men da hadde Kredittilsynet strammet inn regelverket to-tre ganger. Etter mitt syn kom tapsforskriftene i etterkant, mens de burde vært mer i forkant. Dette ville kanskje kunnet bidra til at man hadde fått en annen kultur i bankene på et tidligere tidspunkt.

Tror du tapsforskriftene var med på å forverre krisen?

Ja, det mener jeg. Den bedriftsøkonomiske vurderingen var forskjellig fra en bank til en annen. Jeg vet om banker som har vurdert dette på en annen måte enn oss og overlevd. Dette ser vi også på tilbakeføringene som ble gjort – store deler av tilbakeføringene kom i DnB.

Ville bankene klart seg dersom de nye tapsforskriftene ikke hadde kommet?

Det ble skrevet av betydelige beløp. Jeg tror dette kunne blitt løst på en annen måte av myndighetene. Man kunne for eksempel gitt en verdi på aksjene i stedet for å nulle dem helt. Staten har jo blitt eier av store verdier i ettertid basert på overtakelsen som skjedde. I denne perioden var det bankene som på mange måter fikk skylden for den økonomiske krisen. Jeg mener at dette er feil; selvfølgelig må bankene ta sitt ansvar, men myndighetene må ta sitt ansvar for at man ikke har styrt økonomien i tilstrekkelig grad, og at de regulerende myndigheten ikke har vært tilstrekkelig observante.

Og så er det jo slik at en del av engasjementene vi overtok, for eksempel Nevi på slutten av 80-tallet, kostet banken betydelig kapital. De hadde riktignok ikke kreditt bare i vår bank, men også i Kreditkassen. Jeg tror at Bergen Bank gjorde resten av bankene en tjeneste ved å ta over dette engasjementet - vi fikk en god del tap på dette. Jeg tror at hvis banken hadde vært mer tydelig på det å fokusere på bedriftsøkonomiske prinsipper ved tapsvurdering, så ville man kanskje kunnet klart seg med mindre tap enn det som ble realiteten.

Tror du vi ville fått en realøkonomisk krise dersom de største forretningsbankene ikke hadde gått over ende?

Det ville kommet en krise uansett, men måten man løser kriser på kan jo være forskjellig. Jeg tror at myndighetene var litt for opptatt av å legge skylden på bankene, og derfor ble resultatet

slik det ble. Jeg tror som sagt at hvis man hadde orientert avskrivningene på en annen måte, med litt mer langsiktighet i beslutningene; og vurdert sikkerheten av eiendomsverdier med litt lenger horisont, så hadde nok bankene kunnet overleve. Det er jeg sikker på.

Appendiks 4: Referat fra intervju med Reidar Lien

Sted: Norges Handelshøyskole, Bergen

Tid: 20.mai 2014

Utført av: Marianne Halvorsen

Reidar Lien satt i konsernledelsen i Bergen Bank og i nyfusjonerte DnB frem til 1991. Han var leder for divisjon Bergen i Bergen Bank og for Kontordivisjonen i DnB. Senere har han vært leder for Bergensbanken, som frem til 1996 gikk under navnet Bergens Skillingsbank.

Hvordan beskriver du tilstanden i norsk økonomi på 80-tallet?

Tilstanden i norsk økonomi på 80-tallet var preget av både innenlandske og utenlandske faktorer. Internasjonalt var det optimisme og oppgangstider, og det ble det etter hvert her hjemme også. Etter min oppfatning gikk det ganske greit på begynnelsen av 80-tallet; man økte på, var optimistiske og hadde fremtidstro. Så tok det overhånd i siste halvdel av 80-årene; da var det overmott og alle hadde det fantastisk – alt skulle gjøres. Men så viste det seg at det var nok ikke så lett. På denne tiden glemte man ofte forsiktighetsreglene. I tillegg kom myndigheten sterkere på banen med først å løse opp, og så stramme inn igjen. Jeg oppfatter det slikt at myndighetene skuffet på kull i oppgangstidene, for så å bremse kraftig ned i nedgangstidene, når de egentlig burde ha gjort omvendt. Herman Skånland sa det skyldtes bad governance, bad banking and bad luck. Det er helt riktig. Myndighetene prøvde å regulere både prisnivået og volumet, rentenivået og kreditten. Man kan jo ikke regulere begge deler. Bankene glemte alt de kunne om kredittverdighet, forsiktighetsregler og solid bankhåndverk. Og så var vi uheldige med timingen av en del ting.

Hva ser du på som de viktigste årsakene til at tapene ble så store?

Her er det flere årsaker. Bankene mistet bakkekontakten. Gammeldags bankhåndverk var borte på banen; man ansatte folk som var selgere, for det gjaldt å selge mest mulig lån. Etter frislippet gjaldt det å ikke henge etter alle de andre bankene. I tillegg hadde myndighetene tillatt fusjoner uten konsesjon, der det tidligere var strengt. Så bankene ekspanderte voldsomt, og da på det jeg kaller for bortebane; i utlandet eller andre steder i landet der bankene ikke var kjent. Når man åpner et kontor hvor man ikke er kjent, vil man ende opp med kunder og lån som de lokale bankene ikke vil ha. Dermed sitter man med masse råtne egg.

I utlandet prøvde Bergen Bank å gjøre det litt annerledes enn de andre bankene. Vi skulle følge norske kunder ut, og ikke få nye kunder på Manhattan som vi aldri har sett. Men det er klart, at når man er på bortebane kan man vinne der volummessig fordi man priser for lavt. Da taper man masse penger i begynnelsen og håper å vinne på slutten. Videre er kundene på bortebane, som de andre bankene der ikke vil ha, villige til å låne til en høy rente, ettersom de ikke får låne andre steder. Dette gir god inntjening til bankene, men etter noen år får man ikke igjen hovedstolen. Dermed taper bankene lånene. Man har fått masse renteinntekter i mellomtiden, men man får ikke igjen lånene man har lånt ut. Dette var nok en del av årsaken til at tapene ble så store.

Jeg mener også at de nye tapsforskriftene var en viktig årsak. Jeg skjønner fortsatt ikke hvordan myndighetene kunne stramme så til de grader inn i en situasjon der de enten burde ha støttet opp eller hvert fall latt bankene få anledning til å bruke litt forsiktig forretningsførsel. Tidligere kunne man sette av til fond. I gode tider satte man av til delkrederfond, og så spiste man av det når det var dårlige tider. Men så fikk man ikke lov til å sette av til delkrederfond, og dermed var det ingen buffer å spise av når tidene ble dårlige.

Og så kom tapsforskrifter for såkalte softlån. Softlån innebærer at kunden istedenfor for eksempel å betale 6% rente, så fikk den enten ikke noe rente i en periode – man bare akkumulert rente, eller 3% rente, eller den fikk forlenget avdragsfriheten. Det er slikt banker gjør med kunder de har et godt forhold til og som de vet at kommer til å betale in the end. Hvis en rente nå ble satt ned fra 6% til 3%, måtte bankene ut ifra de nye forskriftene neddiskontere rentedifferansen for resten av lånets løpetid, og skrive det av nå.

Foruten om softlånene, skulle eiendom vurderes til en multiplikator av leieinntekten, som jo ikke er unaturlig i dag heller. Men i en situasjon hvor man ikke har noen leietaker i bygget fordi leietaker har gått konkurs, så skal altså byggets verdi settes til 10 millioner eller null når det har kostet 60 millioner å føre opp. Når det kommer gode tider igjen får man en voldsom effekt av tilbakeføring av tidligere tap, p.gr.a. disse nedskrivningene både på softlån og på eiendom.

Når det kommer ny leder, vil han naturlig nok være interessert i å skrive ned verdier. Jo mer nye ledere kan skrive ned, jo mer kan de tjene de neste 5-10 årene. Ny leder vil ikke gå en usikker fremtid i møte, og kanskje slite de neste årene. Det er helt naturlig. Ny leder vet at når et bygg for eksempel har blitt skrevet ned til 10 millioner, og det kan selges til 20 millioner i

markedet, får han 10 rett inn. Bankkunder, som senere ble eiendomsbaroner, fikk kjøpe det til 20, det som hadde kostet 60, og de fikk inntil 100% lånefinansiering i bankene. Bankene var jo så begeistret for å få tjent 10 millioner kroner utover det de hadde skrevet ned, enda det var under halvparten av det engasjementet de hadde opprinnelig. Denne utviklingen var en av flere årsaker til at jeg sluttet i banken i 1991.

Man kunne ikke gjort den kraftige nedskrivningen med de gamle forskriftene. Da ville eiendommen som nå var skrevet ned til 10 millioner, kanskje vært skrevet ned til 40 istedenfor. En eiendom som er skrevet ned til 40, vil ikke bli solgt for 20. Da hadde bankene ventet til markedsverdien var oppe på 40 igjen, leietakerne kom igjen og renten kom igjen, før de hadde solgt. Dette hadde også med renten å gjøre, i tillegg til de nye tapsforskriftene. Rentene var veldig høye på den tiden, og gikk vel ikke ned igjen før i 93/94 – men da datt de som en stein. Følgelig var rentenivået og tapsforskriftene viktige årsaker til at tapene i bankene ble så store.

Mener du at det var riktig å endre tapsforskriftene på den måten det ble gjort? Kom tapsforskriftene på et ugunstig tidspunkt?

Tapsforskriftene kom på et veldig uheldig tidspunkt. Bankinspeksjonen, og senere Kredittilsynet, har stort sett alltid være på etterskudd med alle reguleringer fordi de hadde manglende kompetanse. Bankene har utviklet kompetansen først, og har deretter måttet lære opp Bankinspeksjonen og til dels Kredittilsynet. Men akkurat når det gjelder tapsforskrifter, så var plutselig kredittilsynet på forskudd – det eneste stedet hvor de ikke burde være på forskudd. Det var sannsynligvis en eller annen form for panikkreaksjon – at de måtte forsikre seg om at dette ikke gikk for gale. Men så var det slik at de økte sannsynligheten for at det gikk for gale. De lagde jo ikke nye tapsforskrifter for å skru bankene ned i bunnen, men for at bankene skulle være nøkterne og stabile. Det endte med at myndighetene ødela siste rest av bankenes mulighet til å klare seg. Det er det ingen tvil om.

Hvilke faktorer vil du trekke frem som de viktigste til at DnBs aksjekapital ble nullet ut?

Det er jo klart at tapsforskriftene hadde en del å si. Bankenes agering og ekspansjon hadde også en del å si. Men når det gjaldt utnullingen som var det kun én hovedårsak, og det var at statens banksikringsfond og Tormod Hermansen nektet DnB å utvide aksjekapitalen for å tilbakebetale preferansekapitalen. De forlangte at aksjekapitalen skulle nulles, og dessverre var administrerende direktør, Finn Hvistendahl, og styreleder, Ole Lund, enten ikke sterke

nok, eller ville beholde sine posisjoner. Hvert fall, de protesterte ikke nok. Derfor er dette med rette sagt: Norges største bankran i historien. Det var myndighetene som gjorde det, men de brukte ikke våpen.

At myndighetene benyttet anledningen til å nulle ut bankene, vel du kan se i regnskapene at de gikk i pluss. Hvorfor skulle ikke statens banksikringsfond tillate Den norske Bank å tilbakebetale preferansekapitalen. De burde jo vært begeistret over å få pengene tilbake igjen. Nei, de skulle ha det nullet, og så skulle statens banksikringsfond konvertere sin preferansekapital til aksjer til lav kurs. Bankaksjer var utbytteaksjer. Det var det folk som kom opp i årene investerte i, fordi de fikk en fast utbetaling hvert år og så hadde de en solid verdi på det de hadde skutt inn som kunne være pensjonen deres når de kom så langt. Så nulles dette, og dermed mister de alt.

Investa og Nevi også en av årsakene til at det gikk dårlig. Bergen Bank ble sterkt oppfordret av myndighetene til å overta Nevi, hvis ikke kunne det store forsikringskonsernet Vesta få alvorlige problemer. Det er klart at banken hadde også måttet ta tap hvis Vesta gikk dårlig fordi banken hadde lånt ut penger til dem, men ikke mer enn DnC og Kreditkassen hadde gjort.

Det har blitt hevdet at det ble skrevet ned om lag 30 – 35% for mye tap hos bankene, og hos DnB over 40% for mye. Tror du DnB ville klart seg dersom man hadde holdt seg til de gamle retningslinjene for føring av tap?

Det er et faktum at det var store tilbakeføringer. Det var det jo i alle banker.

Selv om tapsforskriftene var blitt som de ble og selv om DnB hadde gjort de feilene de hadde gjort, så hadde DnB klart seg om de ikke hadde trengt å skrive ned aksjekapitalen til null. Hvis de hadde fått lov til det.

Ville vi fått en realøkonomisk krise dersom de største forretningsbankene ikke hadde fått sin aksjekapital nullet ut?

Ja, vi hadde ganske sikkert fått en realøkonomisk nedgang. Men vet ikke om vi hadde kalt det en krise eller ikke. Den hadde ikke blitt like dyp som den ble fordi bankene ble nullet ut. Det er klart at vi hadde fått boligboblen uansett, men den hadde ikke blitt like stor den heller. Bankene ga næring til boligboblen ved å låne ut for mye penger, men dette skjedde jo ute i verden også. Man så jo at de andre skandinaviske landene, selv om de var et par år etter oss,

fikk det samme problemet de også. Banken var med i Scandinavian Banking Partners på den tiden, og de ville hjulpet og støttet oss opp. Vi ville derfor klart oss uten utnullingen, selv med de nye tapsforskriftene og selv med alle våre feil.

Dette er som sagt min oppfatning. Jeg er ikke habil ettersom jeg har stått oppi dette selv, men jeg er likevel helt overbevist om at DnB hadde klart deg uten utnullingen.

Appendiks 5: Beregninger Bergen Privatbank – Bergen Bank – DnB

Avvik fra gjennomsnittsnivå, morbank.

Årstell	Tapsavsetninger	Inflasjon	Avvik fra gjennomsnittsnivå		Avvik fra gjennomsnittsnivå		Tapsavsetninger i % av brutto utlån	Avvik fra gjennomsnittsnivå tapsavsetninger i % av brutto utlån
			Tapsavsetninger inflasjonsjustert	inflasjonsjusterte tapsavsetninger	Tapsavsetninger i % av forvaltningskapital	tapsavsetninger i % av forvaltningskapital		
1931	2595607	-0,0521	2730838,125	-1206729605	0,96 %	-0,17 %	1,85 %	-0,10 %
1932	1530000	-0,01834	1558060,2	-1207902383	0,59 %	-0,54 %	1,08 %	-0,87 %
1933	1800000	-0,0093	1816740	-1207643703	0,71 %	-0,42 %	1,28 %	-0,67 %
1934	1900000	0	1900000	-1207560443	0,73 %	-0,40 %	1,35 %	-0,61 %
1935	1800000	0,0189	1765980	-1207694463	0,70 %	-0,43 %	1,28 %	-0,67 %
1936	1525000	0,0278	1482605	-1207977838	0,60 %	-0,53 %	1,13 %	-0,82 %
1937	1325000	0,0721	1229467,5	-1208230976	0,51 %	-0,62 %	0,99 %	-0,97 %
1938	975000	0,0336	942240	-1208518203	0,38 %	-0,75 %	0,77 %	-1,18 %
1939	1013000	0,0081	1004794,7	-1208455648	0,32 %	-0,81 %	0,65 %	-1,30 %
1940	925000	0,1694	768305	-1208692138	0,32 %	-0,81 %	0,75 %	-1,20 %
1941	625000	0,1724	517250	-1208943193	0,18 %	-0,95 %	0,62 %	-1,33 %
1942	350000	0,0588	329420	-1209131023	0,09 %	-1,04 %	0,38 %	-1,57 %
1943	250000	0,0278	243050	-1209217393	0,05 %	-1,07 %	0,34 %	-1,62 %
1944	250000	0,0108	247300	-1209213143	0,05 %	-1,08 %	0,35 %	-1,60 %
1945	50000	0,016	49200	-1209411243	0,01 %	-1,12 %	0,06 %	-1,90 %
1946	550000	0,0263	535535	-1208924908	0,08 %	-1,05 %	0,42 %	-1,54 %
1947	900000	0,0051	895410	-1208565033	0,12 %	-1,01 %	0,57 %	-1,38 %
1948	900000	-0,0051	904590	-1208555853	0,12 %	-1,01 %	0,40 %	-1,55 %
1949	1500000	0	1500000	-1207960443	0,19 %	-0,94 %	0,62 %	-1,33 %
1950	1700000	0,0513	1612790	-1207847653	0,21 %	-0,92 %	0,56 %	-1,39 %
1951	5500000	0,161	4614500	-1204845943	0,50 %	-0,63 %	1,34 %	-0,61 %
1952	5740321	0,0882	5234024,688	-1204226418	0,50 %	-0,63 %	1,53 %	-0,42 %
1953	6200000	0,0193	6080340	-1203380103	0,52 %	-0,61 %	1,54 %	-0,41 %
1954	6700000	0,0455	6395150	-1203065293	0,54 %	-0,59 %	1,53 %	-0,42 %
1955	6900000	0,0109	6824790	-1202635653	0,58 %	-0,55 %	1,47 %	-0,48 %
1956	7000000	0,0358	6749400	-1202711043	0,46 %	-0,67 %	1,74 %	-0,21 %
1957	6000000	0,0277	5833800	-1203626643	0,38 %	-0,75 %	1,46 %	-0,49 %
1958	6400000	0,0471	6098560	-1203361883	0,40 %	-0,73 %	1,60 %	-0,36 %
1959	6700000	0,0257	6527810	-1202932633	0,39 %	-0,74 %	1,39 %	-0,56 %
1960	6000000	0,0044	5973600	-1203486843	0,31 %	-0,82 %	1,00 %	-0,95 %
1961	6500000	0,0259	6331650	-1203128793	0,36 %	-0,77 %	0,77 %	-1,18 %
1962	6900000	0,0504	6552240	-1202908203	0,36 %	-0,77 %	0,75 %	-1,20 %
1963	6700000	0,024	6539200	-1202921243	0,32 %	-0,81 %	0,68 %	-1,27 %
1964	6400000	0,0547	6049920	-1203410523	0,27 %	-0,86 %	0,57 %	-1,38 %
1965	7900000	0,0444	7549240	-1201911203	0,30 %	-0,82 %	0,71 %	-1,24 %
1966	11900000	0,0355	11477550	-1197982893	0,42 %	-0,71 %	0,96 %	-1,00 %
1967	30600000	0,0411	29342340	-1180118103	1,05 %	-0,08 %	2,63 %	0,68 %
1968	14900000	0,0395	14311450	-1195148993	0,50 %	-0,63 %	1,07 %	-0,88 %
1969	19575000	0,0253	19079752,5	-1190380691	0,55 %	-0,58 %	1,48 %	-0,47 %
1970	19800000	0,1049	17722980	-1191737463	0,53 %	-0,60 %	1,47 %	-0,48 %
1971	26558500	0,067	24779080,5	-1184681363	0,63 %	-0,50 %	1,70 %	-0,25 %
1972	32932926	0,0681	30690193,74	-1178770249	0,67 %	-0,46 %	2,01 %	0,06 %
1973	36688536	0,0784	33812154,78	-1175648288	0,65 %	-0,48 %	2,23 %	0,28 %
1974	38670862	0,0909	35155680,64	-1174304763	0,62 %	-0,51 %	2,15 %	0,20 %
1975	55554074	0,1167	49070913,56	-1160389530	0,66 %	-0,47 %	2,10 %	0,15 %
1976	55737817	0,0933	50537478,67	-1158922965	0,57 %	-0,56 %	1,74 %	-0,21 %
1977	63423159	0,0922	57575543,74	-1151884899	0,56 %	-0,57 %	1,69 %	-0,26 %
1978	68618513	0,0813	63039827,89	-1146420615	0,58 %	-0,55 %	1,66 %	-0,29 %
1979	83937151	0,0462	80059254,62	-1129401189	0,59 %	-0,54 %	1,60 %	-0,35 %
1980	81151088	0,1105	72183892,78	-1137276550	0,46 %	-0,67 %	1,55 %	-0,40 %
1981	90300000	0,1343	78172710	-1131287733	0,45 %	-0,68 %	1,30 %	-0,65 %
1982	128589000	0,114	113929854	-1095530589	0,57 %	-0,56 %	1,55 %	-0,40 %
1983	148442000	0,0846	135883806,8	-1073576636	0,58 %	-0,55 %	1,43 %	-0,52 %
1984	205282000	0,0635	192246593	-1017213850	0,61 %	-0,52 %	1,40 %	-0,55 %
1985	292653000	0,0563	276176636,1	-933283807,1	0,69 %	-0,44 %	1,34 %	-0,61 %
1986	415164000	0,0711	385645839,6	-823814603,6	0,75 %	-0,38 %	1,30 %	-0,65 %
1987	1294475000	0,0875	1181208438	-28252005,68	1,65 %	0,52 %	2,63 %	0,68 %
1988	1294475000	0,0666	1208262965	-1197478,176	1,65 %	0,52 %	2,14 %	0,19 %
1989	1294500000	0,0455	1235600250	26139806,82	1,45 %	0,32 %	1,77 %	-0,18 %
1990	1633000000	0,041	1566047000	356586556,8	0,91 %	-0,22 %	1,20 %	-0,75 %
1991	9843000000	0,0346	9502432200	8292971757	6,15 %	5,02 %	7,85 %	5,90 %
1992	11610000000	0,0231	11341809000	10132348557	6,89 %	5,76 %	10,16 %	8,21 %
1993	13019000000	0,0226	12724770600	11515310157	8,64 %	7,51 %	11,90 %	9,95 %
1994	9402000000	0,0143	9267551400	8058090957	8,94 %	7,81 %	8,91 %	6,96 %
1995	7037000000	0,025	6861075000	5651614557	6,29 %	5,16 %	8,12 %	6,17 %
1996	4971000000	0,0117	4912839300	3703378857	3,80 %	2,67 %	5,08 %	3,13 %
1997	4492000000	0,0262	4374309600	3164849157	2,22 %	1,09 %	3,02 %	1,07 %
1998	4931000000	0,0225	4820052500	3610592057	1,85 %	0,72 %	2,53 %	0,58 %
1999	4675770000	0,023	4568227290	3358766847	1,56 %	0,43 %	2,25 %	0,30 %
2000	4012470000	0,0313	3886879689	2677419246	1,37 %	0,24 %	1,96 %	0,01 %
2001	3917430000	0,0303	3798731871	2589271428	1,13 %	0,00 %	1,57 %	-0,38 %
2002	3996630000	0,0129	3945073473	2735613030	1,03 %	-0,10 %	1,50 %	-0,45 %

	In		Tapsavsetninger i % av forvaltningskapital	Tapsavsetninger i % av brutto utlån
	Tapsavsetninger, inflasjonsjustert	tapsavsetninger, inflasjonsjustert		
Avvik perioden 87 - 93	14425502170	1,039812334		
%vis avvik perioden 87 - 93	59,28 %			
Gjennomsnittlig årlig avvik i perioden 87 - 93			1,665 %	2,022 %

Avvik fra Band-Pass-trend, morbank. Band-Pass-trend beregnet med minimum konjunktursykelvarighet 2 og maksimum 8 år.

Årstall	In tapsavsetninger, inflasjonsjustert	Sykelutslag In tapsavsetninger, inflasjonsjustert, Band-Pass-trend	Trendkomponent In tapsavsetninger, inflasjonsjustert				
1932	14,25895214	-0,297029472	14,55598162	1965	15,83695745	-0,239330266	16,07628772
1933	14,41255424	-0,03567379	14,44822803	1966	16,25590351	-0,085477593	16,3413811
1934	14,45736444	0,117856187	14,33950826	1967	17,19454208	0,630593727	16,56394836
1935	14,38421634	0,13407694	14,25013939	1968	16,47657047	-0,240084423	16,7166549
1936	14,20931123	0,02887284	14,18043839	1969	16,76413825	-0,043510414	16,80764867
1937	14,02209171	-0,084110998	14,1062027	1970	16,69037266	-0,183347555	16,87372022
1938	13,7560153	-0,229778681	13,98579398	1971	17,02551033	0,0654884	16,96002193
1939	13,8202938	0,042374489	13,77791931	1972	17,23945374	0,14276954	17,0966842
1940	13,55194207	0,087991902	13,46395017	1973	17,33633309	0,052309235	17,28402167
1941	13,1562816	0,090891071	13,06539052	1974	17,37529677	-0,118182982	17,49347976
1942	12,70508881	0,057348198	12,64774061	1975	17,70877703	0,025378409	17,68339862
1943	12,40102246	0,094278223	12,30674424	1976	17,73822577	-0,08299191	17,82121768
1944	12,41835745	0,278174838	12,14018262	1977	17,86860845	-0,032093596	17,90070204
1945	10,8036489	-1,411323028	12,21497193	1978	17,95927727	0,013648194	17,94562908
1946	13,19102153	0,648747112	12,54227441	1979	18,1982776	0,199717036	17,99856057
1947	13,70503699	0,63405348	13,07098351	1980	18,09472749	-0,006323421	18,10105091
1948	13,71523708	0,012292297	13,70294478	1981	18,17443117	-0,101444561	18,27587573
1949	14,22097567	-0,103487959	14,32446362	1982	18,5510935	0,030654933	18,52043857
1950	14,29347616	-0,548395941	14,8418721	1983	18,72731072	-0,08693188	18,8142426
1951	15,34471408	0,137431468	15,20728261	1984	19,07428944	-0,061272475	19,13556192
1952	15,47069108	0,045678343	15,42501274	1985	19,4365512	-0,04080345	19,47735466
1953	15,62057117	0,082920743	15,53765043	1986	19,77042999	-0,082341102	19,85277109
1954	15,67105045	0,071533677	15,59951677	1987	20,88980385	0,603579993	20,28622386
1955	15,73607213	0,085719807	15,65035232	1988	20,9124496	0,118455393	20,79399421
1956	15,72496417	0,023870781	15,70109339	1989	20,93482272	-0,429713639	21,36453636
1957	15,57917915	-0,157972417	15,73715156	1990	21,17182045	-0,777861292	21,94968174
1958	15,62356324	-0,112259273	15,73582251	1991	22,97481362	0,501681172	22,47313245
1959	15,69158207	0,003980373	15,6876017	1992	23,15176165	0,297486715	22,85427493
1960	15,60286032	-0,006726772	15,60958709	1993	23,26681637	0,229219898	23,03759647
1961	15,66107142	0,117553094	15,54351833	1994	22,94978504	-0,064962541	23,01474758
1962	15,69531753	0,156219706	15,53909783	1995	22,64912997	-0,180098145	22,82922812
1963	15,69332539	0,062358906	15,63096649	1996	22,31511788	-0,246274444	22,56139232
				1997	22,19901454	-0,101219538	22,30023408
				1998	22,29605066	0,182009698	22,11404096
				1999	22,24239107	0,210468068	22,031923
				2000	22,08087254	0,038181134	22,0426914
				2001	22,05793313	-0,051518602	22,10945173
				2002	22,09573342	-0,095811755	22,19154517

Beregnete tap, morbank.

Årstall	Tapsavsetninger	Beregnete tap	Netto utlånstap	Inflasjon	Beregnete tap, inflasjonsjustert	Netto utlånstap, inflasjonsjustert
1987	1294475000	391289755	385086000	0,0875	357051901,4	351390975
1988	1294475000	0	797000000	0,0666	0	743919800
1989	1294500000	25000	866000000	0,0455	23862,5	826597000
1990	1633000000	338500000	3697000000	0,041	324621500	3545423000
1991	9843000000	4165000000	6057000000	0,0346	4020891000	5847427800
1992	11610000000	1767000000	4023000000	0,0231	1726182300	3930068700
1993	13019000000	1409000000	2663000000	0,0226	1377156600	2602816200
1994	9402000000	-3617000000	49000000	0,0143	-3565276900	48299300
1995	7037000000	-2365000000	-502000000	0,025	-2305875000	-489450000
1996	4971000000	-2066000000	-412000000	0,0117	-2041827800	-407179600
1997	4492000000	-479000000	-147000000	0,0262	-466450200	-143148600
1998	4931000000	439000000	1140000000	0,0225	429122500	1114350000
1999	4675770000	-255230000	-77000000	0,023	-249359710	-75229000
2000	4012470000	-663300000	-183000000	0,0313	-642538710	-177272100
2001	3917430000	-95040000	274000000	0,0303	-92160288	265697800
2002	3996630000	79200000	594000000	0,0129	78178320	586337400

Sum beregnede tap 1987 - 1993	8070814755
Sum beregnede tap 1994 - 1998	8088000000
1987 - 1993 / 1994 - 1998	1,002129307

Tilbakeføringer, morbank.

Årstall	Tapsavsetninger	Inngått på tidligere			Sum inngått og tilbakeføringer
		Netto utlånstap	konstaterte tap	Tilbakeføringer	
1987	1294475000	385086000	4228000		4228000
1988	1294475000	797000000	37917000		37917000
1989	1294500000	866000000	179800000		179800000
1990	1633000000	3697000000	159000000	695000000	854000000
1991	9843000000	6057000000	187000000	17000000	204000000
1992	11610000000	4023000000	195000000	408000000	603000000
1993	13019000000	2663000000	275000000	718000000	993000000
1994	9402000000	49000000	186000000	1585000000	1771000000
1995	7037000000	-502000000	195000000	1188000000	1383000000
1996	4971000000	-412000000	29600000	829000000	858600000
1997	4492000000	-147000000	321000000	909000000	1230000000
1998	4931000000	1140000000	271000000	369270000	640270000
1999	4675770000	-77000000	292000000	431640000	723640000
2000	4012470000	-183000000	257000000	435600000	692600000
2001	3917430000	274000000	346000000	258390000	604390000
2002	3996630000	594000000	316000000	254430000	570430000
2003	6328000000	1376000000	183000000	306000000	489000000
2004	5724000000	79000000	275000000	828000000	1103000000
2005	4708000000	-32000000	470000000	365000000	835000000

	Tapsavsetninger	Inngått på tidligere konstaterte tap	Tilbakeføringer	Sum inngått og tilbakeføringer
Sum perioden 87 - 97	26969450000	2040545000		7677545000
Sum perioden 92- 97		1067600000	5637000000	6296600000
Sum perioden 93 - 97			5229000000	
Sum perioden 94 - 97			4511000000	
Tilbakeføringer i % av tapsavsetninger 91				57,27 %
Tilbakeføringer i % av tapsavsetninger 92				45,04 %
Tilbakeføringer i % av tapsavsetninger 93				34,65 %

Tilbakeføringer, konsern

Årstall	Tapsavsetninger	Inngått på tidligere konstaterte tap	Tilbakeføringer	Sum inngått og tilbakeføringer
1987	1618093750	5285000	70351902	75636902,17
1988	1618093750	47396250	52830700	100226949,5
1989	1638200000	199777777,8	41277480	241055258,1
1990	1995000000	185000000	780000000	965000000
1991	11994000000	187000000	220000000	407000000
1992	13629000000	244000000	725000000	969000000
1993	12826000000	219000000	865000000	1084000000
1994	9402000000	258000000	1315000000	1573000000
1995	7037000000	249000000	1732000000	1981000000
1996	5506000000	331000000	918000000	1249000000
1997	5024000000	303000000	980000000	1283000000
1998	5436000000	295000000	373000000	668000000
1999	4749000000	292000000	436000000	728000000
2000	3986000000	260000000	440000000	700000000
2001	3897000000	351000000	261000000	612000000
2002	3911000000	321000000	257000000	578000000
2003	8043000000	276000000	509000000	785000000
2004	6789000000	312000000	924000000	1236000000
2005	5641000000	618000000	324000000	942000000

	Tapsavsetninger	Inngått på tidligere konstaterte tap	Tilbakeføringer	Sum inngått og tilbakeføringer
Sum perioden 87 - 97	32492387500	2523459028		9058459028
Sum perioden 92 - 97		1488000000	6535000000	7298000000
Sum perioden 93 - 97			5810000000	
Sum perioden 94 - 97			4945000000	
Tilbakeføringer i % av tapsavsetninger 91				54,49 %
Tilbakeføringer i % av tapsavsetninger 92				42,63 %
Tilbakeføringer i % av tapsavsetninger 93				38,55 %

Kontrafaktisk analyse, morbank.

Årstall	Beregnete tap	Netto utlånstap	Netto - beregnede	Konstaterte tap etter tilbakeføringer og inngått på tidligere avsetninger		Tilbakeføringer	Driftsresultat før tap på utlån	Forvaltningskapital
				Inngått på tidligere avsetninger	Tilbakeføringer			
1990	338500000	3697000000	3358500000	2504500000	159000000	695000000	1870000000	178879000000
1991	4165000000	6057000000	1892000000	1688000000	187000000	17000000	1286000000	160145000000
1992	1767000000	4023000000	2256000000	1653000000	195000000	408000000	2632000000	168447000000
1993	1409000000	2663000000	1254000000	346000000	190000000	718000000	4062000000	150735000000
1994	-3617000000	49000000	3666000000	1895000000	186000000	1585000000	2398000000	145668000000
1995	-2365000000	-502000000	1863000000	480000000	195000000	1188000000	1678000000	149521000000
1996	-2066000000	-412000000	1654000000	795400000	296000000	829000000	1998000000	185390000000
1997					321000000	909000000		

Årstall	Rentabilitet før tap	Rentabilitet etter tap	Rentabilitet med 35% reduksjon i beregnede tap		Rentabilitet etter 50% reduksjon i beregnede tap		Rentabilitet etter 100% reduksjon i beregnede tap		Rentabilitet etter fremtidige tilbakeføringer
			Rentabilitet med 35% reduksjon i beregnede tap	Rentabilitet etter 50% reduksjon i beregnede tap	Rentabilitet etter 100% reduksjon i beregnede tap	Rentabilitet etter 100% reduksjon i beregnede tap			
1990	1,045 %	-0,544 %	-0,48 %	-0,45 %	-0,35 %				
1991	0,803 %	-2,852 %	-1,94 %	-1,55 %	-0,25 %				
1992	1,563 %	-0,468 %	-0,10 %	0,06 %	0,58 %			2,64 %	
1993	2,695 %	1,531 %	1,86 %	2,00 %	2,47 %				
1994	1,646 %	2,828 %	1,96 %	1,59 %	0,35 %				
1995	1,122 %	2,383 %	1,83 %	1,59 %	0,80 %				
1996	1,078 %	1,763 %	1,37 %	1,21 %	0,65 %				

Appendiks 6: Beregninger Forretningsbanken – Fokus Bank – Danske Bank

Avvik fra gjennomsnittsnivå, morbank/konsern.

Årstall	Tapsavsetninger	Inflasjon	Avvik fra gjennomsnittsnivå, tapsavsetninger, inflasjonsjustert		Tapsavsetninger	Avvik fra gjennomsnittsnivå	Tapsavsetninger	Avvik fra gjennomsnittsnivå
			Tapsavsetninger inflasjonsjustert	tapsavsetninger, inflasjonsjustert	i % av FK	tapsavsetninger i % av FK	i % av brutto utlån	tapsavsetninger i % av brutto utlån
1931	61560	-0,0521	64767,276	-277847925,1	0,41 %	-0,72 %	0,86 %	-1,03 %
1932	148490	-0,01834	151213,3066	-277761479,1	0,92 %	-0,21 %	2,19 %	0,30 %
1933	112450	-0,0093	113495,785	-277799196,6	0,70 %	-0,44 %	1,68 %	-0,21 %
1934	131173	0	131173	-277781519,4	0,73 %	-0,40 %	2,15 %	0,25 %
1935	259749	0,0189	254839,7439	-277657852,6	0,84 %	-0,29 %	2,04 %	0,15 %
1936	287299	0,0278	279312,0878	-277633380,3	0,87 %	-0,26 %	2,55 %	0,65 %
1937	265784	0,0721	246620,9736	-277666071,4	0,76 %	-0,38 %	2,22 %	0,32 %
1938	177377	0,0336	171417,1328	-277741275,2	0,48 %	-0,65 %	1,62 %	-0,28 %
1939	290166	0,0081	287815,6554	-277624876,7	0,90 %	-0,24 %	2,16 %	0,26 %
1940	183466	0,1694	152386,8596	-277760305,5	0,32 %	-0,82 %	1,76 %	-0,14 %
1941	156000	0,1724	129105,6	-277783586,8	0,21 %	-0,92 %	1,50 %	-0,40 %
1942	49858	0,0588	46926,3496	-277865766,6	0,05 %	-1,08 %	0,65 %	-1,25 %
1943	72036	0,0278	70033,3992	-277842659	0,07 %	-1,06 %	1,51 %	-0,39 %
1944	60000	0,0108	59352	-277853340,4	0,05 %	-1,08 %	1,24 %	-0,66 %
1945	249000	0,016	245016	-277667676,4	0,19 %	-0,94 %	2,39 %	0,50 %
1946	95217	0,0263	92712,7929	-277819979,6	0,09 %	-1,05 %	0,51 %	-1,38 %
1947	231499	0,0051	230318,3551	-277682374	0,21 %	-0,93 %	0,71 %	-1,19 %
1948	265101	-0,0051	266453,0151	-277646239,4	0,24 %	-0,90 %	0,81 %	-1,09 %
1949	614286	0	614286	-277298406,4	0,48 %	-0,65 %	1,26 %	-0,64 %
1950	523636	0,0513	496773,4732	-277415918,9	0,38 %	-0,75 %	0,89 %	-1,00 %
1951	679221	0,161	569866,419	-277342826	0,43 %	-0,70 %	1,06 %	-0,84 %
1952	674687	0,0882	615179,6066	-277297512,8	0,39 %	-0,75 %	0,90 %	-0,99 %
1953	1237518	0,0193	1213633,903	-276699058,5	0,71 %	-0,43 %	1,55 %	-0,34 %
1954	1231365	0,0455	1175337,893	-276737354,5	0,65 %	-0,48 %	1,43 %	-0,47 %
1955	1432289	0,0109	1416677,05	-276496015,3	0,76 %	-0,38 %	1,64 %	-0,26 %
1956	1518692	0,0358	1464322,826	-276448369,6	0,76 %	-0,37 %	1,79 %	-0,11 %
1957	1874572	0,0277	1822646,356	-276090046	0,85 %	-0,29 %	2,00 %	0,10 %
1958	655916	0,0471	625022,3564	-277287670	0,31 %	-0,82 %	0,67 %	-1,22 %
1959	570756	0,0257	556087,5708	-277356604,8	0,26 %	-0,87 %	0,59 %	-1,31 %
1960	750962	0,0044	747657,7672	-277165034,6	0,28 %	-0,85 %	0,72 %	-1,17 %
1961	1022933	0,0259	996439,0353	-276916253,3	0,38 %	-0,76 %	1,01 %	-0,88 %
1962	665559	0,0504	632014,8264	-277280677,6	0,24 %	-0,90 %	0,57 %	-1,33 %
1963	1265000	0,024	1234640	-276678052,4	0,26 %	-0,88 %	0,69 %	-1,21 %
1964	2279000	0,0547	2154338,7	-275758353,7	0,43 %	-0,70 %	1,10 %	-0,79 %
1965	2295266	0,0444	2193356,19	-275719336,2	0,38 %	-0,76 %	1,08 %	-0,82 %
1966	2543204	0,0355	2452920,258	-275459772,1	0,38 %	-0,76 %	0,97 %	-0,92 %
1967	2524053	0,0411	2420314,422	-275492378	0,32 %	-0,81 %	0,82 %	-1,07 %
1968	3107624	0,0395	2984872,852	-274927819,5	0,39 %	-0,75 %	1,08 %	-0,81 %
1969	4177053	0,0253	4071373,559	-273841318,8	0,44 %	-0,69 %	1,32 %	-0,57 %
1970	5507918	0,1049	4930137,402	-272982555	0,51 %	-0,63 %	1,53 %	-0,37 %
1971	5972366	0,067	5572217,478	-272340474,9	0,50 %	-0,64 %	1,46 %	-0,43 %
1972	4950316	0,0681	4613199,48	-273299492,9	0,33 %	-0,80 %	1,10 %	-0,80 %
1973	5985423	0,0784	5516165,837	-272396526,5	0,35 %	-0,79 %	1,14 %	-0,76 %
1974	6350083	0,0909	5772860,455	-272139831,9	0,30 %	-0,83 %	1,15 %	-0,75 %
1975	6278439	0,1167	5545745,169	-272366947,2	0,27 %	-0,86 %	0,76 %	-1,13 %
1976	9604472	0,0933	8708374,762	-269204317,6	0,37 %	-0,77 %	0,95 %	-0,95 %
1977	15560100	0,0922	14125458,78	-263787233,6	0,50 %	-0,64 %	1,32 %	-0,57 %
1978	13602046	0,0813	12496199,66	-265416492,7	0,41 %	-0,72 %	1,04 %	-0,85 %
1979	15964514	0,0462	15226953,45	-262685738,9	0,11 %	-1,02 %	0,31 %	-1,59 %
1980	27284289	0,1105	24269375,07	-253643317,3	0,62 %	-0,52 %	1,53 %	-0,36 %
1981	35915000	0,1343	31091615,5	-246821076,9	0,63 %	-0,51 %	1,66 %	-0,24 %
1982	40376000	0,114	35773136	-242139556,4	0,63 %	-0,50 %	1,51 %	-0,39 %
1983	52556000	0,0846	48109762,4	-229802930	0,73 %	-0,41 %	1,65 %	-0,25 %
1984	57533000	0,0635	53879654,5	-224033037,9	0,63 %	-0,50 %	1,44 %	-0,46 %
1985	80016000	0,0563	75511099,2	-202401593,2	0,71 %	-0,42 %	1,41 %	-0,48 %
1986	101304000	0,0711	94101285,6	-183811406,8	0,73 %	-0,40 %	1,41 %	-0,48 %
1987	416400000	0,0875	379965000	102052307,6	1,24 %	0,10 %	1,57 %	-0,33 %
1988	375000000	0,0666	350025000	72112307,62	1,18 %	0,04 %	1,49 %	-0,40 %
1989	401800000	0,0455	383518100	105605407,6	1,15 %	0,02 %	1,41 %	-0,49 %
1990	410500000	0,041	393669500	115756807,6	1,07 %	-0,07 %	1,36 %	-0,54 %
1991	2825900000	0,0346	2728123860	2450211168	7,12 %	5,98 %	8,33 %	6,44 %
1992	2189900000	0,0231	2139313310	1861400618	6,14 %	5,00 %	7,18 %	5,28 %
1993	2039100000	0,0226	1993016340	1715103648	7,05 %	5,92 %	8,28 %	6,38 %
1994	1586500000	0,0143	1563813050	1285900358	7,32 %	6,19 %	6,52 %	4,63 %
1995	1362500000	0,025	1328437500	1050524808	5,16 %	4,02 %	5,92 %	4,02 %
1996	1175700000	0,0117	1161944310	884031617,6	3,96 %	2,83 %	4,63 %	2,73 %
1997	884700000	0,0262	861520860	583608167,6	3,01 %	1,87 %	3,48 %	1,59 %
1998	885400000	0,0225	865478500	587565807,6	2,10 %	0,96 %	2,46 %	0,56 %
1999	983100000	0,023	960488700	682576007,6	2,00 %	0,86 %	2,28 %	0,38 %
2000	1365000000	0,0313	1322275500	1044362808	1,96 %	0,82 %	2,20 %	0,31 %
2001	1716900000	0,0303	1664877930	1386965238	2,51 %	1,37 %	3,00 %	1,11 %
2002	1453300000	0,0129	1434552430	1156639738	2,90 %	1,76 %	3,36 %	1,46 %

	Tapsavsetninger, Tapsavsetninger inflasjonsjustert	Tapsavsetninger i % av forvaltningskapital	Tapsavsetninger i % av brutto utlån
Gjennomsnittsnivå 1931 - 2002	285988885,9	277912692,4	1,13 %
Gjennomsnittsnivå 87 - 93	1236942857	1195375873	3,56 %
Prosentvis avvik	332,51 %	430 %	2,43 %

Avvik fra Band-Pass-trend, konsern. Band-Pass-trend beregnet med minimum konjunktursykelvarighet 2 år og maksimum 8 år

Årstall	LN tapsavsetninger inflasjonsjustert	Sykelutslag Band-Pass- trend, LN tapsavsetninger, inflasjonsjustert	Trendkomponent Band-Pass-trend, LN tapsavsetninger, inflasjonsjustert				
1931	11,07855575	-0,343051222	11,42160698	1964	14,58299437	0,294329818	14,28866455
1932	11,92644675	0,47223219	11,45421456	1965	14,60094344	-0,093526189	14,69446962
1933	11,63952098	0,147690913	11,49183007	1966	14,71278981	-0,242540862	14,95533068
1934	11,78427234	0,12715895	11,65711339	1967	14,69940802	-0,35321591	15,05262393
1935	12,44839017	0,438920624	12,00946955	1968	14,90906771	-0,137000043	15,04606775
1936	12,54008503	0,053237346	12,48684768	1969	15,21949098	0,187559781	15,0319312
1937	12,41560792	-0,490095707	12,90570362	1970	15,41087742	0,322570383	15,08830703
1938	12,05185524	-0,976839139	13,02869438	1971	15,53330364	0,295962626	15,23734102
1939	12,57007547	-0,104632743	12,67470821	1972	15,3444322	-0,098254571	15,44268678
1940	11,9341777	0,113394641	11,82078305	1973	15,52319358	-0,116797078	15,63999066
1941	11,76838595	1,124183495	10,64420246	1974	15,56867826	-0,211760575	15,78043884
1942	10,75633462	1,278412565	9,477922057	1975	15,52854156	-0,333162228	15,86170378
1943	11,15672754	2,464264593	8,692462945	1976	15,97979574	0,050451748	15,92934399
1944	0	-8,553246947	8,553246947	1977	16,46348931	0,414229346	16,04925997
1945	12,40907879	3,29299467	9,116084124	1978	16,34093513	0,072803079	16,26813205
1946	11,43726175	1,229571071	10,20769067	1979	16,53857767	-0,046404381	16,58498205
1947	12,34721778	0,847437666	11,49978012	1980	17,00472583	0,054574992	16,95015084
1948	12,4929532	-0,14977455	12,64272775	1981	17,25244874	-0,03988629	17,29233503
1949	13,3282159	-0,070324609	13,39854051	1982	17,39270778	-0,166022235	17,55873001
1950	13,11588941	-0,599443263	13,71533268	1983	17,68899567	-0,057239446	17,74623512
1951	13,25315726	-0,461828456	13,71498572	1984	17,8022635	-0,10435889	17,90662239
1952	13,32966955	-0,277581452	13,607251	1985	18,13979021	0,017286164	18,12250405
1953	14,00912964	0,432349515	13,57678013	1986	18,35988227	-0,106289734	18,466172
1954	13,97706623	0,278348506	13,69871773	1987	19,7555897	0,79367663	18,96191307
1955	14,16382458	0,243550922	13,92027366	1988	19,67351514	0,103382656	19,57013248
1956	14,19690346	0,086434008	14,11046945	1989	19,76489737	-0,435386759	20,20028413
1957	14,41580004	0,269444096	14,14635595	1990	19,79102228	-0,954480709	20,74550299
1958	13,3455427	-0,64265122	13,98819392	1991	21,72687998	0,604663289	21,12221669
1959	13,22868106	-0,476524553	13,70520562	1992	21,48375073	0,186485158	21,29726557
1960	13,52470062	0,083257048	13,44144357	1993	21,41291508	0,12023942	21,29267566
1961	13,81194324	0,469161572	13,34278167	1994	21,17039294	0,000866453	21,16952649
1962	13,35666813	-0,12810716	13,48477529	1995	21,00726928	0,005942739	21,00132654
1963	14,02628999	0,187943525	13,83834646	1996	20,87336057	0,023480017	20,84988055
				1997	20,57420983	-0,178355927	20,75256575
				1998	20,57879309	-0,143662561	20,72245565
				1999	20,68295278	-0,073391858	20,75634463
				2000	21,00261995	0,159032289	20,84358766
				2001	21,23301764	0,261990787	20,97102686
				2002	21,08411874	-0,039638669	21,12375741

Beregnete tap, morbank/konsern.

Årstall	Tapsavsetninger	Beregnete tap	Netto utlånstap	Inflasjon	Beregnete tap, inflasjonsjustert	Netto utlånstap, inflasjonsjustert
1987	416400000	315096000	385086000	0,0875	287525100	351390975
1988	375000000	-41400000	797000000	0,0666	-38642760	743919800
1989	401800000	26800000	866000000	0,0455	25580600	826597000
1990	410500000	8700000	3697000000	0,041	8343300	3545423000
1991	2825900000	2415400000	6057000000	0,0346	2331827160	5847427800
1992	2189900000	-636000000	4023000000	0,0231	-621308400	3930068700
1993	2039100000	-150800000	2663000000	0,0226	-147391920	2602816200
1994	1586500000	-452600000	49000000	0,0143	-446127820	48299300
1995	1362500000	-224000000	-502000000	0,025	-218400000	-489450000
1996	1175700000	-186800000	-412000000	0,0117	-184614440	-407179600
1997	884700000	-291000000	-147000000	0,0262	-283375800	-143148600
1998	885400000	700000	1140000000	0,0225	684250	1114350000
1999	983100000	97700000	-77000000	0,023	95452900	-75229000
2000	1365000000	381900000	-183000000	0,0313	369946530	-177272100
2001	1716900000	351900000	274000000	0,0303	341237430	265697800
2002	1453300000	-263600000	594000000	0,0129	-260199560	586337400

Sum beregnede tap 1987 - 1991 2724596000

Sum beregnede tap 1994 - 1998 1941200000

1987 - 1993 / 1994 - 1998 71,25 %

Appendiks 7: Beregninger Christiania Bank og Kreditkasse – Nordea

Avvik fra gjennomsnittsnivå, konsern.

År	Tapsavsetninger	Inflasjon	Tapsavsetninger, inflasjonsjustert	Avvik fra gjennomsnittsnivå inflasjonsjusterte tapsavsetninger	Avvik fra gjennomsnittsnivå		Tapsavsetninger i % av brutto utlån	Avvik fra gjennomsnittsnivå tapsavsetninger i % av brutto utlån
					Tapsavsetninger % av FK	forvaltningskapital		
1931	2905418	-0,0521	3056790,278	-854456388,4	0,95	-0,09 %	1,99 %	0,39 %
1932	2758033	-0,01834	2808615,325	-854704563,4	0,87	-0,17 %	2,02 %	0,42 %
1933	2492734	-0,0093	2515916,426	-854997262,3	0,87	-0,17 %	1,98 %	0,38 %
1934	2332559	0	2332559	-855180619,7	0,84	-0,21 %	1,95 %	0,35 %
1935	2164870	0,0189	2123953,957	-855389224,7	0,75	-0,30 %	1,73 %	0,12 %
1936	1474774	0,0278	1433775,283	-856079403,4	0,55	-0,50 %	1,46 %	-0,14 %
1937	1285798	0,0721	1193091,964	-856320086,7	0,42	-0,62 %	1,23 %	-0,38 %
1938	915225	0,0336	884473,44	-856628705,2	0,30	-0,74 %	0,84 %	-0,76 %
1939	623464	0,0081	618413,9416	-856894764,7	0,19	-0,85 %	0,50 %	-1,10 %
1940	935574	0,1694	777087,7644	-856736090,9	0,21	-0,83 %	0,84 %	-0,77 %
1941	680639	0,1724	563296,8364	-856949881,8	0,12	-0,92 %	1,01 %	-0,59 %
1942	283035	0,0588	266392,542	-857246786,1	0,04	-1,00 %	0,46 %	-1,15 %
1943	141380	0,0278	137449,636	-857375729	0,02	-1,02 %	0,24 %	-1,36 %
1944	49463	0,0108	48928,7996	-857464249,9	0,01	-1,04 %	0,09 %	-1,51 %
1945	231219	0,016	227519,496	-857285659,2	0,02	-1,02 %	0,29 %	-1,31 %
1946	108369	0,0263	105518,8953	-857407659,8	0,01	-1,03 %	0,09 %	-1,52 %
1947	589858	0,0051	586849,7242	-856926329	0,26	-0,79 %	0,35 %	-1,26 %
1948	639162	-0,0051	642421,7262	-856870757	0,06	-0,98 %	0,26 %	-1,34 %
1949	1547517	0	1547517	-855965661,7	0,15	-0,89 %	0,55 %	-1,05 %
1950	1850801	0,0513	1755854,909	-85575323,8	0,18	-0,86 %	0,55 %	-1,05 %
1951	4671997	0,161	3919805,483	-85359337,2	0,39	-0,65 %	1,06 %	-0,54 %
1952	6536684	0,0882	5960148,471	-851553030,2	0,56	-0,49 %	1,27 %	-0,33 %
1953	6716589	0,0193	6586958,832	-850926219,9	0,60	-0,45 %	1,48 %	-0,12 %
1954	7207757	0,0455	6879804,057	-850633374,6	0,64	-0,41 %	1,49 %	-0,11 %
1955	7268924	0,0109	7189692,728	-850323486	0,63	-0,41 %	1,44 %	-0,17 %
1956	6262274	0,0358	6038084,591	-851475094,1	0,57	-0,47 %	1,40 %	-0,20 %
1957	7585973	0,0277	7375841,548	-850137337,1	0,64	-0,40 %	1,60 %	0,00 %
1958	5860113	0,0471	5584101,678	-851929077	0,44	-0,60 %	1,07 %	-0,53 %
1959	4613253	0,0257	4494692,398	-853018486,3	0,33	-0,71 %	0,80 %	-0,80 %
1960	9034308	0,0044	8994557,045	-848518621,6	0,63	-0,42 %	1,36 %	-0,24 %
1961	3757357	0,0259	3660041,454	-853853137,2	0,24	-0,80 %	0,55 %	-1,06 %
1962	6853300	0,0504	6507893,68	-851005285	0,40	-0,64 %	0,94 %	-0,66 %
1963	3694982	0,024	3606302,432	-853906876,3	0,20	-0,84 %	0,49 %	-1,12 %
1964	3870497	0,0547	3658780,814	-853854397,9	0,20	-0,84 %	0,51 %	-1,09 %
1965	4982416	0,0444	4761196,73	-852751982	0,22	-0,82 %	0,59 %	-1,02 %
1966	5959413	0,0355	5747853,839	-851765324,8	0,25	-0,79 %	0,64 %	-0,96 %
1967	9094360	0,0411	8720581,804	-848792596,9	0,35	-0,69 %	0,54 %	-1,06 %
1968	14483375	0,0395	13911281,69	-843601897	0,47	-0,57 %	0,82 %	-0,78 %
1969	18825716	0,0253	18349425,39	-839163753,3	0,55	-0,49 %	0,94 %	-0,66 %
1970	11403782	0,1049	10207525,27	-847305653,4	0,30	-0,75 %	0,50 %	-1,10 %
1971	24411154	0,067	22775606,68	-834737572	0,58	-0,47 %	0,97 %	-0,63 %
1972	40843334	0,0681	38061902,95	-819451275,7	0,78	-0,26 %	1,35 %	-0,25 %
1973	40207829	0,0784	37055535,21	-820457643,5	0,69	-0,36 %	1,18 %	-0,43 %
1974	42582976	0,0909	38712183,48	-818800995,2	0,67	-0,37 %	1,13 %	-0,48 %
1975	46215061	0,1167	40821763,38	-816691415,3	0,65	-0,39 %	1,06 %	-0,54 %
1976	55341002	0,0933	50177686,51	-807335492,2	0,68	-0,36 %	1,11 %	-0,49 %
1977	53917863	0,0922	48946636,03	-808566542,7	0,51	-0,53 %	0,91 %	-0,69 %
1978	76676240	0,0813	70442461,69	-787070717	0,72	-0,32 %	1,20 %	-0,40 %
1979	84974861	0,0462	81049022,42	-776464156,3	0,73	-0,31 %	1,22 %	-0,39 %
1980	115041620	0,1105	102329521	-755183657,7	0,55	-0,49 %	1,03 %	-0,58 %
1981	138043000	0,1343	119503825,1	-738009353,6	0,56	-0,48 %	1,03 %	-0,57 %
1982	162033000	0,114	143561238	-713951940,7	0,59	-0,46 %	1,05 %	-0,55 %
1983	191402000	0,0846	175209390,8	-682303787,9	0,59	-0,45 %	1,04 %	-0,56 %
1984	280576000	0,0635	262759424	-594753754,7	0,60	-0,44 %	1,03 %	-0,57 %
1985	385093000	0,0563	363412264,1	-494100914,6	0,64	-0,40 %	1,05 %	-0,55 %
1986	555905000	0,0711	516380154,5	-341133024,2	0,66	-0,38 %	1,05 %	-0,55 %
1987	767793000	0,0875	700611112,5	-156902066,2	0,66	-0,39 %	1,03 %	-0,58 %
1988	1494600000	0,0666	1395059640	537546461,3	1,28	0,24 %	1,78 %	0,17 %
1989	1494600000	0,0455	1426595700	569082521,3	1,14	0,10 %	1,58 %	-0,02 %
1990	1637000000	0,0341	1569883000	712369821,3	1,18	0,13 %	1,62 %	0,02 %
1991	9636000000	0,046	9302594400	8445081221	8,68	7,64 %	10,13 %	8,53 %
1992	9479000000	0,0231	9260035100	8402521921	8,37	7,33 %	10,40 %	8,80 %
1993	7557000000	0,0226	7386211800	6528698621	6,51	5,47 %	8,43 %	6,83 %
1994	6202000000	0,0143	6113311400	5255798221	6,60	5,55 %	6,57 %	4,97 %
1995	3994000000	0,025	3894150000	3036636821	5,16	4,12 %	6,16 %	4,56 %
1996	3123000000	0,0117	3086460900	2228947721	2,47	1,43 %	3,04 %	1,44 %
1997	2391000000	0,0262	2328355800	1470842621	1,70	0,66 %	2,03 %	0,42 %
1998	2464000000	0,0225	2408560000	1551046821	1,28	0,24 %	1,55 %	-0,05 %
1999	2680000000	0,023	2618360000	1760846821	1,17	0,13 %	1,55 %	-0,05 %
2000	2444000000	0,0313	2367502800	1509989621	1,13	0,09 %	1,46 %	-0,14 %
2001	2522000000	0,0303	2445583400	1588070221	1,06	0,02 %	1,31 %	-0,30 %
2002	3202000000	0,0129	3160694200	2303181021	1,05 %	0,00 %	1,37 %	-0,23 %

	Tapsavsetninger, inflasjonsjustert	Tapsavsetninger i % av forvaltningskapital	Tapsavsetninger i % av brutto utlån
Gjennomsnittsnivå 1931 - 2002	857513178,7	1,04 %	1,60 %
Gjennomsnittsnivå 87 - 93	4434427250	3,97 %	4,99 %
Prosentvis avvik	517 %	2,93 %	3,39 %

Avvik fra HP-trend, konsern. HP-trend beregnet med lambda 10 000.

Årstall	HP-trend tapsavsetninger inflatjonsjustert	Avvik fra HP-trend tapsavsetninger, inflatjonsjustert	LN tapsavsetninger, inflatjonsjustert	HP-trend LN tapsavsetninger, inflatjonsjustert	Syklisk komponent LN tapsavsetninger, inflatjonsjustert	Tapsavsetninger i % av forvaltningskapital	HP-trend tapsavsetninger i % av forvaltningskapital	Syklisk komponent tapsavsetninger i % av forvaltningskapital	Tapsavsetninger % av brutto utlån	HP-trend tapsavsetninger i % av brutto utlån	Syklisk komponent tapsavsetninger i % av brutto utlån
1931	8331807,133	-5275016,855	14,93287599	13,49931009	1,4335659	0,95 %	0,543 %	0,405 %	1,99 %	1,405 %	0,588 %
1932	374724,9163	2433890,409	14,84820215	15,51370885	1,334493308	0,87 %	0,522 %	0,346 %	2,02 %	1,362 %	0,665 %
1933	-758288,802	10098801,23	14,73814768	13,52825095	1,209896727	0,87 %	0,500 %	0,374 %	1,98 %	1,315 %	0,666 %
1934	-15541306,13	17873865,13	14,66247651	13,54321322	1,119263285	0,84 %	0,479 %	0,358 %	1,95 %	1,271 %	0,684 %
1935	-23499813,31	25623767,27	14,56878998	13,55899345	1,009796535	0,75 %	0,457 %	0,288 %	1,73 %	1,227 %	0,499 %
1936	-31455893,19	32889668,47	14,17582158	13,57610136	0,599720225	0,55 %	0,437 %	0,110 %	1,46 %	1,183 %	0,280 %
1937	-3940470,22	40597562,18	13,99205878	13,59514765	0,396911139	0,42 %	0,416 %	0,007 %	1,23 %	1,141 %	0,085 %
1938	-47337179,92	48221653,36	13,69274776	13,61680299	0,075944774	0,30 %	0,397 %	-0,097 %	0,84 %	1,099 %	-0,261 %
1939	-55241598,03	55860011,97	13,33491332	13,64177775	-0,306864433	0,19 %	0,378 %	-0,189 %	0,50 %	1,060 %	-0,560 %
1940	-63100478,13	63877565,89	13,56330858	13,6707899	-0,107481321	0,21 %	0,361 %	-0,153 %	0,84 %	1,022 %	-0,186 %
1941	-70890987,8	71454284,64	13,24156201	13,70452669	-0,462964683	0,12 %	0,344 %	-0,224 %	0,61 %	0,987 %	-0,024 %
1942	-78583906,87	78580289,41	12,49272522	13,74366466	-1,250938442	0,04 %	0,329 %	-0,285 %	0,46 %	0,954 %	-0,498 %
1943	-86142869,73	86280319,36	11,83101285	13,78883404	-1,957821195	0,02 %	0,316 %	-0,296 %	0,24 %	0,924 %	-0,681 %
1944	-93523625,73	9352554,53	10,79812145	13,84053995	-3,042418504	0,01 %	0,304 %	-0,298 %	0,09 %	0,896 %	-0,803 %
1945	-100673296,2	100900815,7	12,33499121	13,89909176	-1,564100551	0,02 %	0,294 %	-0,271 %	0,29 %	0,872 %	-0,581 %
1946	-107529645,3	107635164,2	11,56664532	13,96449457	-2,397849251	0,01 %	0,286 %	-0,276 %	0,09 %	0,851 %	-0,765 %
1947	-114020346,9	114607196,6	13,28252406	14,03659708	-0,754073019	0,26 %	0,280 %	-0,024 %	0,35 %	0,833 %	-0,486 %
1948	-120062311,6	120704733,3	14,1150082	14,1150082	-0,742007943	0,06 %	0,275 %	-0,214 %	0,26 %	0,817 %	-0,553 %
1949	-125560989	127108506	14,25216227	14,19926146	0,052900813	0,15 %	0,272 %	-0,122 %	0,55 %	0,805 %	-0,257 %
1950	-130409758,6	132165613,3	14,37846642	14,28881614	0,089650284	0,18 %	0,270 %	-0,086 %	0,55 %	0,796 %	-0,243 %
1951	-134489288,6	138409994,1	15,18155259	14,38313685	0,798415736	0,39 %	0,270 %	0,119 %	1,06 %	0,788 %	0,076 %
1952	-137667031,1	143627179,6	15,60060595	14,48169716	1,118908791	0,56 %	0,272 %	0,285 %	1,27 %	0,783 %	0,486 %
1953	-139796596,9	146383555,7	15,70060232	14,58405046	1,116551857	0,60 %	0,275 %	0,320 %	1,48 %	0,781 %	0,703 %
1954	-140717234,3	147597038,4	15,74410073	14,68986205	1,054238677	0,64 %	0,280 %	0,355 %	1,49 %	0,779 %	0,714 %
1955	-140253553,3	147443246	15,78815899	14,79890889	0,989250107	0,63 %	0,286 %	0,348 %	1,44 %	0,780 %	0,655 %
1956	-138215403,9	144253488,5	15,6135974	14,91107333	0,702524065	0,57 %	0,293 %	0,278 %	1,40 %	0,783 %	0,616 %
1957	-134397892	141773733,6	15,81372056	15,0263367	0,787383867	0,64 %	0,302 %	0,342 %	1,60 %	0,787 %	0,811 %
1958	-128581698,2	134165799,9	15,53543413	15,14475052	0,390683611	0,44 %	0,313 %	0,128 %	1,07 %	0,793 %	0,278 %
1959	-120533325,7	125028018,1	15,31840779	15,2664451	0,051962689	0,33 %	0,326 %	0,004 %	0,80 %	0,801 %	0,003 %
1960	-110005860,9	119000417,9	16,01213018	15,3915898	0,620540384	0,63 %	0,340 %	0,285 %	1,36 %	0,812 %	0,552 %
1961	-96739887,56	10399929	15,12399203	15,52039916	-0,40774124	0,24 %	0,357 %	-0,113 %	0,55 %	0,825 %	-0,278 %
1962	-80464089,51	86971983,19	15,68526841	15,65298979	0,03536519	0,40 %	0,376 %	0,023 %	0,94 %	0,840 %	0,103 %
1963	-60897110,43	64503412,86	15,09819355	15,78967757	-0,691484025	0,20 %	0,398 %	-0,194 %	0,49 %	0,859 %	-0,373 %
1964	-3774896,84	41407677,66	15,11264054	15,93062193	-0,817981386	0,20 %	0,422 %	-0,220 %	0,51 %	0,881 %	-0,366 %
1965	-10722944,93	15484141,66	15,37600961	16,07595312	-0,699943516	0,22 %	0,449 %	-0,225 %	0,59 %	0,907 %	-0,320 %
1966	20481389,9	-14733536,06	15,5643371	16,22571965	-0,661382551	0,25 %	0,479 %	-0,230 %	0,64 %	0,936 %	-0,298 %
1967	56166300,63	-47445718,82	15,98119651	16,37989988	-0,398703467	0,35 %	0,512 %	-0,158 %	0,54 %	0,969 %	-0,431 %
1968	96632506,9	-82721225,21	16,4482107	16,53840647	-0,090195768	0,47 %	0,548 %	-0,079 %	0,82 %	1,006 %	-0,187 %
1969	142175983,8	-123826558,4	16,72510882	16,70111159	0,023997233	0,55 %	0,588 %	-0,038 %	0,94 %	1,047 %	-0,104 %
1970	193084434,3	-182876909	16,13863578	16,86787879	-0,729243008	0,30 %	0,630 %	-0,335 %	0,50 %	1,092 %	-0,590 %
1971	249633178,6	-226857571,9	16,94120064	17,03857393	-0,097373288	0,58 %	0,676 %	-0,100 %	0,97 %	1,141 %	-0,173 %
1972	312079249,4	-274017346,4	17,45472442	17,21298994	0,241734478	0,78 %	0,725 %	0,054 %	1,35 %	1,194 %	0,159 %
1973	380656993,5	-343601458,3	17,4279283	17,39091002	0,037018281	0,69 %	0,778 %	-0,092 %	1,18 %	1,252 %	-0,076 %
1974	45573356	-416861172,5	17,47166493	17,57214152	-0,100476597	0,67 %	0,834 %	-0,166 %	1,13 %	1,313 %	-0,186 %
1975	537000921,9	-496179158,5	17,52472591	17,56495553	-0,231769619	0,65 %	0,894 %	-0,242 %	1,06 %	1,378 %	-0,315 %
1976	625070590,1	-574892903,6	17,3108099	17,94377306	-0,212692069	0,68 %	0,957 %	-0,277 %	1,11 %	1,448 %	-0,338 %
1977	719866364,4	-670917005,3	17,7062412	18,13375196	-0,427510757	0,51 %	1,023 %	-0,512 %	0,91 %	1,521 %	-0,609 %
1978	821403867,5	-750961405,8	18,07030679	18,3261888	-0,255882008	0,72 %	1,092 %	-0,372 %	1,20 %	1,598 %	-0,399 %
1979	929647968,4	-848598945,9	18,21056474	18,5207974	-0,31023654	0,73 %	1,165 %	-0,437 %	1,22 %	1,679 %	-0,464 %
1980	104447548	-942148026,8	18,44370876	18,717266	-0,27355724	0,55 %	1,241 %	-0,691 %	1,03 %	1,763 %	-0,736 %
1981	1165689350	-1046185525	18,59858984	18,91525182	-0,316392881	0,56 %	1,320 %	-0,757 %	1,03 %	1,850 %	-0,816 %
1982	1292985903	-1149424665	18,78227225	19,11438471	-0,33212458	0,59 %	1,401 %	-0,815 %	1,05 %	1,940 %	-0,886 %
1983	1425965119	-1250755728	18,98149234	19,31426288	-0,332770545	0,59 %	1,484 %	-0,893 %	1,04 %	2,033 %	-0,992 %
1984	156410964	-1301350540	19,38674943	19,51445135	-0,127701915	0,60 %	1,570 %	-0,965 %	1,03 %	2,127 %	-1,094 %
1985	170677833	-134336069	19,71104846	19,71448184	-0,003433379	0,64 %	1,656 %	-0,017 %	1,05 %	2,223 %	-1,172 %
1986	1853197981	-1336817827	20,06235379	19,91387331	0,148480472	0,66 %	1,744 %	-1,079 %	1,05 %	2,320 %	-1,266 %
1987	2002462331	-1301851218	20,36746353	20,11214439	0,255319144	0,66 %	1,831 %	-1,176 %	1,03 %	2,416 %	-1,391 %
1988	2153531121	-758471480,5	21,056203	20,30882852	0,747374485	1,28 %	1,918 %	-0,634 %	1,78 %	2,512 %	-0,736 %
1989	2305239904	-878638204,2	21,07855681	20,50348471	0,575072105	1,14 %	2,003 %	-0,860 %	1,58 %	2,605 %	-1,020 %
1990	2456324389	-886441388,7	21,17426693	20,69574669	0,478520242	1,18 %	2,086 %	-0,910 %	1,62 %	2,694 %	-1,075 %
1991	2605468417	-6697125983	22,95255917	20,8853057	2,068255465	8,68 %	2,164 %	1,013 %	2,779 %	2,749 %	7,349 %
1992	2751241388	6508791912	22,94897368	21,07190083	1,877072841	8,37 %	2,238 %	6,131 %	10,40 %	2,858 %	7,540 %
1993	2892895613	4493316187	22,72288083	21,25547801	1,467402819	6,51 %	2,306 %	4,202 %	8,43 %	2,930 %	5,503 %
1994	3030323483	3082987917	22,53373443	21,43617085	1,097563578	5,41 %	2,369 %	3,044 %	6,57 %	2,996 %	3,573 %
1995	3163873919	730276080,6	22,08274126	21,61425972	0,468481543	3,33 %	2,427 %	0,899 %	3,97 %	3,056 %	3,914 %
1996	3294202344	-207741444,1	21,85029093	21,79013474	0,060156188	1,93 %	2,481 %	-0,548 %	2,38 %	3,111 %	-0,736 %
1997	3422037205	-1093681405	21,56842819	21,96423289	-0,395804699	1,30 %	2,532 %	-1,231 %	1,55 %	3,162 %	-1,161 %
1998	3548086178	-1139526178	21,6022949	22,13699714	-0,534702247	1,32 %	2,581 %	-1,260 %	1,60 %	3,211 %	-1,612 %
1999	3672947568	-1054587568	21,685814	22,30883091	-0,623016903	1,27 %	2,628 %	-1,356 %	1,69 %	3,258 %	-1,572 %
2000	3797105729	-1429602929	21,58510157	22,48008412	-0,894882554	1,03 %	2,674 %	-1,639 %	1,33 %	3,303 %	-1,973 %
2001	3920939556	-1475356156	21,61754954	22,65104441	-1,033494872	1,09 %	2,720 %	-1,625 %	1,35 %	3,349 %	-2,001 %
2002	4044684985	-883990784,6	21,87405752	22,82190992	-0,947852396	1,33 %	2,765 %	-1,438 %	1,74 %	3,394 %	-1,651 %

	Tapsavsetninger	In tapsavsetninger	Tapsavsetninger i % av forvaltningskapital	Tapsavsetninger i % av brutto utlån
Avvik perioden 87 - 93	13873831790	1,067002157		
%vis avvik perioden 87 - 93	80,82 %			
Gjennomsnittlig årlig avvik i perioden 8	80,82 %		1,895 %	2,310 %

Avvik fra Band-Pass-trend, konsern. Band-Pass-trend beregnet med minimum konjunktursykelvarighet 2 år og maksimum 8 år.

Årstall	In tapsavsetninger, inflasjonsjustert	Band-pass sykluslag LN tapsavsetninger	Trendkomponent In tapsavsetninger, inflasjonsjustert				
1931	14,93287599	0,008912618	14,92396338	1965	15,37600961	-0,04740099	15,4234106
1932	14,84820215	-0,035276806	14,88347896	1966	15,5643371	-0,095712689	15,66004979
1933	14,73814768	-0,023623748	14,76177143	1967	15,98119651	0,045322992	15,93587352
1934	14,66247651	0,076430113	14,58604639	1968	16,4482107	0,232389636	16,21582107
1935	14,56878998	0,174445257	14,39434473	1969	16,72510882	0,245102631	16,48000619
1936	14,17582158	-0,039405738	14,21522732	1970	16,13863578	-0,58551233	16,72414811
1937	13,99205878	-0,058461289	14,05052007	1971	16,94120064	-0,010444107	16,95164475
1938	13,69274776	-0,17832982	13,87107758	1972	17,45472442	0,290968458	17,16375596
1939	13,33491332	-0,295137524	13,63005084	1973	17,4279283	0,073210107	17,35471819
1940	13,56330858	0,273690781	13,28961779	1974	17,47166493	-0,043231206	17,51489613
1941	13,24156201	0,391962876	12,84959913	1975	17,52472591	-0,114902588	17,6396285
1942	12,49272622	0,128954073	12,36377215	1976	17,73108099	-0,006433434	17,73751443
1943	11,83101285	-0,102808246	11,93382109	1977	17,7062412	-0,125615826	17,83185703
1944	10,79812145	-0,882197306	11,68031876	1978	18,07030679	0,117388344	17,95291844
1945	12,33499121	0,634221394	11,70076982	1979	18,21056474	0,086248738	18,12431601
1946	11,56664532	-0,464899673	12,03154499	1980	18,44370876	0,0927118329	18,35099043
1947	13,28252406	0,652491403	12,63003266	1981	18,59885894	-0,017310335	18,61616927
1948	13,37300026	-0,012389488	13,38538975	1982	18,78227225	-0,108063339	18,89033559
1949	14,25216227	0,097884641	14,15427763	1983	18,98149234	-0,167097328	19,14858966
1950	14,37846642	-0,428861123	14,80732755	1984	19,38674943	-0,000785155	19,38753459
1951	15,18155259	-0,086124093	15,26767668	1985	19,71104846	0,079079017	19,63196944
1952	15,60060595	0,073839221	15,52676673	1986	20,06235379	0,136287996	19,92606579
1953	15,70060232	0,067729552	15,63287277	1987	20,36746353	0,056069664	20,31139387
1954	15,74410073	0,084377428	15,6597233	1988	21,056203	0,254854551	20,80134845
1955	15,78815899	0,117550849	15,67060814	1989	21,07855681	-0,28588726	21,36444407
1956	15,6135974	-0,080423308	15,69402071	1990	21,17426693	-0,751580311	21,92584724
1957	15,81372056	0,093517416	15,72020315	1991	22,95355917	0,564960903	22,38859826
1958	15,53543413	-0,18203403	15,71746816	1992	22,94897368	0,282075149	22,66689853
1959	15,31840779	-0,339613255	15,65802105	1993	22,72288083	0,00495234	22,71792849
1960	16,01213018	0,472678446	15,53945173	1994	22,53373443	-0,025060829	22,55879526
1961	15,11298503	-0,278443466	15,3914285	1995	22,08274126	-0,178660372	22,26140164
1962	15,68852641	0,423241432	15,26528498	1996	21,85029093	-0,077137259	21,92742819
1963	15,09819355	-0,114621557	15,21281511	1997	21,56842819	-0,085474009	21,6539022
1964	15,11264054	-0,152751286	15,26539182	1998	21,6022949	0,099012707	21,50328219
				1999	21,685814	0,196559484	21,48925452
				2000	21,58510157	0,003038239	21,58206333
				2001	21,61754954	-0,111215599	21,72876514
				2002	21,87405752	-0,004096275	21,8781538

Beregnete tap, konsern.

Årstall	Tapsavsetninger	Beregnete tap	Netto utlånstap	Inflasjon	Beregnete tap, inflasjonsjustert	Netto utlånstap, inflasjonsjustert
1987	767793000	211888000	385086000	0,0875	193347800	351390975
1988	1494600000	0	797000000	0,0666	0	743919800
1989	1494600000	0	866000000	0,0455	0	826597000
1990	1637000000	142400000	3697000000	0,041	136561600	3545423000
1991	2810000000	1173000000	6057000000	0,0346	1132414200	5847427800
1992	8664000000	5854000000	4023000000	0,0231	5718772600	3930068700
1993	7557000000	-1107000000	2663000000	0,0226	-1081981800	2602816200
1994	6202000000	-1355000000	49000000	0,0143	-1335623500	48299300
1995	3994000000	-2208000000	-502000000	0,025	-2152800000	-489450000
1996	3123000000	-871000000	-412000000	0,0117	-860809300	-407179600
1997	2391000000	-732000000	-147000000	0,0262	-712821600	-143148600
1998	2464000000	73000000	1140000000	0,0225	71357500	1114350000
1999	2680000000	216000000	-770000000	0,023	211032000	-75229000
2000	2444000000	-236000000	-183000000	0,0313	-228613200	-177272100
2001	2522000000	78000000	274000000	0,0303	75636600	265697800
2002	3202000000	680000000	594000000	0,0129	671228000	586337400

Sum beregnede tap 1987 - 1992	7381288000
Sum beregnede tap 1993 - 1998	6200000000
1987 - 1993 / 1994 - 1998	84,00 %

